

Житомирський державний університет імені Івана Франка
Кафедра історії України

УКРАЇНКА МОЛОДА

Випуск 8

Житомир – 2019

Рекомендовано до друку Вченою радою Житомирського державного університету імені Івана Франка (протокол № 5 від 31 травня 2019 р.)

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Кругляк М. Е. – канд. іст. наук, доцент кафедри гуманітарних і соціальних наук Житомирського державного технологічного університету;

Махорін Г. Л. – канд. іст. наук, доцент кафедри суспільних наук Житомирського національного агроекологічного університету;

Власюк І. М. – канд. іст. наук, доцент кафедри всесвітньої історії Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Україніка молода: збірник статей. – Випуск 8. – Житомир : ФО-П Левковець Н. М., 2019. – 143 с.

Науковий редактор: Венгурська В. О., д-р іст. наук, доцент, завідувач кафедри історії України Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Відповідальний редактор: Рацілевич А. П., канд. іст. наук, доцент кафедри історії України Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Технічний редактор: Рацілевич А. П., канд. іст. наук, доцент кафедри історії України Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Статті друкуються в авторській редакції. Редактори можуть не поділяти окремі позиції авторів та не несуть відповідальності за зміст та фактичне наповнення статей.

Розміщені у збірнику статті стосуються таких науково-дослідних напрямків: історія України, історичне краєзнавство, українознавство, національні та гендерні студії, юдаїка, полоністика, біографістика.

Матеріали збірника розраховані на науковців, студентів, вчителів шкіл, ліцеїв, гімназій, усіх, хто цікавиться історією України.

ЗМІСТ

Розділ 1

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ (XVII–XXI СТ.)

Гарічева К. Основні віхи столітньої історії Товариства Червоного Хреста України	6
Макарчук І. Волинська повстанська армія: передумови створення	10
Мовчан С. Українська культура в імперії Романових у XIX ст.	12
Поплавська О. Чортомлицька Січ в історії українського запорозького козацтва..	14
Федурко Ю. Розвиток волонтерської діяльності в незалежній Україні під впливом Революції Гідності та військового втручання Російської Федерації	18
Щербанюк П. Особливості української еміграції як історичного явища	22
Гончарук Д. Особливості українського модернізму в літературі на поч. XX ст.	24
Трощук Н. Конфлікти між православними в Україні після отримання Томосу ..	26
Слободянюк С. Крим як складова політики Центральної Ради та української Держави гетьмана П. Скоропадського при визначенні кордонів України (1917–1918 рр.)	28
Грибан А. Хроніка Чорнобиля: фатальний експеримент	31
Сіончук В. Особливості внутрішньої політики П. Скоропадського та його уряду	34
Баб'як І. Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО) як політична організація західноукраїнського суспільства в 1920–1930 рр.	37
Бондар Т. Доля українського козацтва після ліквідації Запорозької Січі	40
Малашенко Г. Полтавська битва: загальнонаціональне та міжнародне значення .	42
Гончаренко А. Соціально-культурні наслідки прийняття християнства в Київській Русі	46
Дідук М. Видавнича діяльність Союзу визволення України (1914–1918 рр.)	49
Зубова О. Особливості Жванецької кампанії 1653 р.	52

Розділ 2

ЕТНО-КОНФЕСІЙНІ, СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТА КУЛЬТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ ТА ІСТОРИЧНОЇ ВОЛИНИ-ЖИТОМИРЩИНИ

Яремова Т. Візитка як традиційний носій контактної інформації на українських землях	56
Грінько В. Діяльність родини Уварових на території Ємільчинщини	58
Мошківська К. Житомирська художня школа – мистецький осередок краю	62
Кльоц О., Саух С. Мокляківський млин в історії Ємільчинського регіону кінця XIX–XX ст.	64

Ковальчук О. Меценатство родини Миклух і його вплив на формування та розвиток соціально-економічного та культурного стану Малинщини наприкінці XIX – початку XX ст.	67
Кюркчу А. Історія пожежної служби Житомирщини	70
Кравчук Т. Відображення загадкових місць Житомирщини у народному фольклорі.....	73
Ішук Р. Історико-культурна спадщина Житомирщини як потенціал для розвитку туризму.....	75

Розділ 3

ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ: ЖИТОМИР ТА ЖИТОМИРЩИНА ЯК ОБ’ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ

Федорчук К. «Волинські єпархіальні відомості» як джерело для вивчення історії церкви та школи с. Сінгури XVIII – поч. XX ст.....	78
Циганенко Б. Святиня землі Пряжівської.....	80
Стаценко Д. Культурне життя чеської колонії Вільшанка	82
Руденко Д. Природний рух населення села Левків у 60-х роках XIX століття (за даними метричних книг).....	85
Бабичев А. Історичні аспекти Приполіського Здвижень-краю Житомирської області від прадавніх часів до початку XX століття	88

Розділ 4

ІСТОРИЧНА ПАМ’ЯТЬ ТА ПЕРСОНІФІКОВАНА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ Й РЕГІОНУ

Менчинська Ю. Діяльність Івана Огієнка на посаді міністра ісповідань УНР.....	92
Яровенко А. Професор Володимир Антонович та розвиток археології у Київському Університеті	94
Лісогурська І. Боротьба А. Шептицького за громадянські та політичні права українців в 1899–1923 рр.	96
Барановський В. Суспільно-політичні погляди Володимира Винниченка	99
Кусковська В. Аполлон Скальковський як представник романтичної історіографії	101
Нікітчук А. Історія та спадщина роду Терещенків.....	104

Розділ 5

ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА ТА РАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ. УСНА ІСТОРІЯ

Горпинич О. Доля людини крізь призму «сталінського тоталітаризму» (на прикладі архівно-кримінальних справ двох жителів Житомирщини).....	109
Конончук А. Жінки-остарбайтери. усно-історичні свідчення.....	113
Павельчук І. Жінки-пілоти на аеродромі «Скоморохи» у 30–40 рр. XX ст.	117
Майстер С. Створення Поліської Січі Т. Бульби-Боровця.....	121
Бордюг І. «Українське питання» в концепціях та політичних проектах східноєвропейських лідерів та інтелектуалів міжвоєнного (1918–1939 рр.) періоду	124
Костецька А. Динаміка змін адміністративно-територіального поділу Західної України в умовах радянської влади (1939–1941 рр.).....	126

Розділ 6

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ

Волощук А. Європейське законодавство про соціальні відпустки.....	129
Лобода К. Правові засади запобігання та протидії порушення прав неповнолітніх в мережі Інтернет	132
Існюк С. Забезпечення гендерної рівності у трудовому праві	134
Повніч М. Гарантійні виплати при припиненні трудових відносин.....	138
Шевчук С. Громадська думка щодо вступу України в НАТО	140

Розділ 1

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ (XVII–XXI СТ.)

Катерина Гарічева

учениця 11 класу Озерненської гімназії Житомирського району
(науковий керівник:
учитель історії **Герман Т. В.**)

ОСНОВНІ ВІХИ СТОЛІТНЬОЇ ІСТОРІЇ ТОВАРИСТВА ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА УКРАЇНИ

У квітні 2018 р. Товариство Червоного Хреста України святкувало 100-річчя з дня свого заснування. Актуальність дослідження підсилюється й тими завданнями і проблемами, що постали на сучасному етапі розвитку України, в умовах неоголошеної війни на Сході держави. Значна кількість громадян України опинились в умовах, які потребують захисту й підтримки, в тому числі й з боку організацій, на зразок Червоного Хреста.

З журналу «Вісник Червоного Хреста України» [1, 3] отримуємо необхідну інформацію про історію, Стратегію розвитку Товариства на 2018-2020 рр., нову концепцію членства, міжнародну діяльність ЧХУ. В. Поповичук у статті [4] висвітлив питання щодо правомірності використання символіки Товариства в Україні. М. Срібна у своєму дослідженні [5] розкриває діяльність Українського Червоного Хреста на звільнених від нацистських окупантів українських землях у 1944–1945 рр.

Мета дослідження полягає у вивченні історії розвитку та практичних аспектів діяльності Товариства Червоного Хреста України від часу появи до сьогодення.

Для досягнення мети автор пропонує розв'язати такі завдання:

- проаналізувати стан наукової розробки проблеми та охарактеризувати джерельну базу дослідження;
- визначити підходи до терміну Товариство Червоного Хреста України;
- дослідити історію становлення та розвитку Червоного Хреста України;
- розкрити мету діяльності Товариства Червоного Хреста України;
- схарактеризувати Стратегію розвитку Товариства на 2018–2020 рр.;
- систематизувати досліджений матеріал про ТЧХУ.

У Статуті Товариства Червоного Хреста України (далі – ЧХУ або Товариство) термін ЧХУ позначається, як неприбуткова добровільна гуманітарна всеукраїнська громадська організація, діяльність якої ґрунтується на Женевських конвенціях від 12 серпня 1949 р., ратифікованих Україною 8 липня 1954 р., а також на трьох Додаткових Протоколах до них від 8 червня 1977 р. (I, II) та від 8 грудня 2005 р. (III), ратифікованих Україною 18 серпня 1989 р. (I, II) та 22 жовтня 2009 р. (III), [6, с. 6].

Українське національне Товариство засноване у 1918 р. коли Українська Народна Республіка зіткнулася з низкою проблем, серед них – це стан охорони здоров'я. За таких обставин та з ініціативи Маріїнської громади сестер милосердя ЧХ, яка з 1878 р. надавала благодійну медичну допомогу киянам, 15-18 квітня 1918 р. був проведений I з'їзд Товариства. Його організаторами були лікарі Є. Лукасевич і Б. Матюшенко. Низку осередків Товариства заснували й в інших регіонах України. Першими завданнями ЧХУ були: допомога біженцям, турбота про інвалідів і дітей-сиріт, боротьба з голодом 1921–1923 рр. та соціальними хворобами, організація госпіталів і харчувальних пунктів. Одним із найважливіших завдань – обмін військовополоненими.

Захопивши владу в Україні, більшовики ліквідували ЧХУ як організацію, згодом перетворили на філіал Радянського Червоного Хреста й повністю підпорядкували партійним органам [7]. Під час Голодомору 1932–1933 рр. відбувається засів полів, що належали ЧХУ, врожай з яких направляли у фонд потерпілим від голоду. У 1932 р. проводилися двомісячники допомоги голодуючим. Працювали окремі юнсекції для молоді. На жаль, цього було замало для подолання наслідків Голодомору [3].

У період Другої світової війни ЧХ УРСР підготував і направив на фронт понад 100 тисяч медичних сестер, санінструкторів та сандружинниць. Подвиг 13 українських сестер милосердя, учасниць бойових дій, відзначений нагородою ім. Флоренс Нایتінгейл. Однією з найвідоміших українок, яка отримала медаль була М. З. Щербаченко. Вона під час форсування Дніпра за 10 днів винесла на собі та надала першу допомогу 112 пораненим бійцям [1].

Після звільнення українських земель представники ЧХ брали активну участь у відновленні системи охорони здоров'я. Медики виявляли та госпіталізовували осіб з інфекційними хворобами, відновлювали заклади охорони здоров'я. ЧХ лиш у Житомирі з 1944–1945 рр. створив на підприємствах та різних закладах 89 первинних організацій з 4858 членами Товариства; зібрав членських внесків – 10192 руб. тощо. Проте, незважаючи на плідну діяльність Товариства, автор статті М. Срібна вказує на його прорахунки: в Житомирі не було організовано жодної сандружини, на курсах медсестер траплялись випадки прогулів [5].

У 50–80 рр. ХХ ст. основною діяльністю Товариства став процес вдосконалення медико-соціальної діяльності. Під час Чорнобильської катастрофи більш ніж 10 тисяч активістів, члени санітарних постів і дружин ЧХ взяли участь в евакуації і розселенні постраждалих, надавали їм медико-соціальну, психологічну та матеріальну допомогу. З 1990 р. з ініціативи ЧХ почала діяти комплексна Чорнобильська програма. Пересувні діагностичні бригади Товариства проводили обстеження постраждалого населення та вели просвітницьку роботу. На підтримку гуманітарних програм для постраждалого від аварії на ЧАЕС населення Рух залучив понад 35 млн доларів США. Зусилля ТЧХУ з подолання наслідків Чорнобильської катастрофи принесли йому в 1997 р. Міжнародну гуманітарну нагороду, яка вручається щорічно з 1988 р. [6].

У незалежній Україні Товариство відроджено у 1992 р., коли Президент України видав «Указ про Товариство Червоного Хреста України», за яким воно визнається єдиним національним Товариством Червоного Хреста України на території нашої держави, уповноваженим сприяти органам державної влади в їхній діяльності в гуманітарній сфері. У 1993 р. Товариство отримало офіційне визнання Міжнародного Комітету у Женеві і стало повноправним членом Федерації [7].

Основною метою діяльності Товариства є попередження та полегшення людських страждань під час збройних конфліктів, стихійного лиха, катастроф та аварій, надання допомоги медичній службі Збройних Сил і органам охорони здоров'я, сприяння органам державної влади України у їх діяльності в гуманітарній сфері. Зазначена мета досягається згідно принципів Руху.

Упродовж певного періоду відбувається становлення Товариства. Так у 1999 р. Верховною Радою України прийнято закон «Про символіку Червоного Хреста і Червоного Півмісяця в Україні», яким визначені порядок та умови використання і захисту емблем на території України. Згідно вищевказаних Законів України, Товариство Червоного Хреста України – єдина українська організація, що має право використовувати емблему червоного хреста з розпізнавальною метою під час здійснення своєї діяльності. Та наразі ще зустрічається медичний автотранспорт, заклади фармації, випускаються медичні товари з символікою червоного хреста, що є порушенням чинного законодавства. В. О. Поповичук у статті «Національні основи використання емблем Червоного Хреста, Червоного Півмісяця й Червоного Кристала» вказує на проблеми регулювання використання емблем – відсутність визначеного механізму контролю Товариством за емблемою, законодавством України не встановлено окремої відповідальності за неправомірне використання емблем. Для усунення проблеми автор пропонує удосконалити чинне законодавство держави [4].

У 2013–2019 рр. Товариство працює в особливому режимі зосереджуючи роботу на наданні допомоги постраждалим і переміщеним особам із зони збройного конфлікту та Криму, а також продовжує допомагати вразливим категоріям населення [6]. З 2017 р. Товариство впроваджує проект «Надання першочергової допомоги та психосоціальної підтримки особам, які постраждали внаслідок конфлікту в Україні» за підтримки ЧХ Данії. Заходи проекту націлені на підвищення добробуту отримувачів допомоги та зміцнення їхньої здатності і навичок подолання наслідків стресових реакцій. Результати проекту можуть оцінити лише ті, для кого докладаються зусилля, так переселенка з Донбасу згадує: «За допомогою ми зверталися до різних організацій. Звернувшись в Прилуцьку міську організацію Товариства, ми навіть не очікували, що окрім гуманітарної допомоги волонтери та співробітники надають психосоціальну підтримку. В організації була сформована група підтримки з числа переселенців. Нас запрошували на різні творчі заняття, майстер-класи, спеціалізовані тренінги для дітей» [1, с. 15].

Найвагоміші зміни, що відбулися у 2017 р. в ЧХУ: створено підрозділ з розвитку волонтерства; членів громадської комісії з питань розвитку

волонтерства та молодіжної політики включено до Правління Товариства; затверджено єдиний договір про провадження волонтерської діяльності; розширено діяльність з розвитку волонтерства в районних центрах; розроблено проекти волонтерських профайлів Товариства та інструкції з волонтерського менеджменту. Новацією у 2017 р. стала грошова підтримка з розвитку власної справи. Передбачено грошовий грант у розмірі 26500 грн для розвитку домогосподарства, яким скористалися 166 отримувачі допомоги: з них – 129 внутрішньо переміщених осіб. Отримувачі допомоги: багатодітні сім'ї, сім'ї з самотнім годувальником, люди віком 65 і більше років, місцеві жителі районів Донецької та Луганської області на підконтрольній Україні території.

Наприкінці 2017 р. була розроблена Стратегія розвитку Товариства на 2018–2020 рр., яка висуває на перший план такі стратегічні цілі: підготовка та реагування на надзвичайні ситуації; підтримка фізичного здоров'я людей та розвиток стійкості до психосоціальних викликів; допомога постраждалим від збройного конфлікту; зміцнення співпраці та забезпечення належної комунікації й побудова потужного, надійного та прозорого в своїй діяльності Товариства. З 2018 р. ЧХУ впроваджує нову концепцію членства у Товаристві, яка більше відповідає вимогам часу. Замість марки «Членський внесок», запроваджується членський квиток з індивідуальним номером, що діятиме протягом року та буде не лише підтвердженням факту сплати членського внеску, а й документом, що підтверджує факт членства конкретного громадянина в організації. Модель членства складається з індивідуальної, колективної, корпоративної форм й дозволяє охопити більше людей. Крім того, членом товариства можна стати й онлайн – заповнивши форму і сплативши членський внесок через Інтернет. Це спрощує процес залучення до волонтерства нових громадян, переважно молоді [3, с. 4].

Л. Білоус – Генеральний директор НК ТЧХУ пропонує шляхи підвищення ефективності діяльності Товариства: самовіддана праця всіх працівників і волонтерів; удосконалення політики та стратегії розвитку діяльності Товариства у сфері попередження та реагування на надзвичайні ситуації; оновлення планів дій; створення єдиних програм підготовки співробітників та волонтерів Товариства; комп'ютеризація ресурсів з управління при надзвичайних ситуаціях, підсилення логістичного потенціалу, створення регіональних складських потужностей до впровадження єдиної системи обліку, оновлення нормативно-правової бази; раціоналізація використання ресурсів та посилення автоматизація; незалежний фінансовий розвиток [3, с. 8].

Саме наслідки Першої світової війни та Української революції зумовили появу ЧХУ. Незалежна діяльність Товариства тривала короткий період. Невдовзі воно потрапляє в залежність від органів влади СРСР. Не дивлячись на такі обставини організація плідно працювала у різних напрямках аж до її відродження в незалежній Україні. Упродовж становлення України як незалежної держави, триває й становлення Товариства. У час інтенсивних змін можна з упевненістю стверджувати, що ЧХУ реагує на виклики часу, постійно модернізується та самовдосконалюється.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Білоус Л. Організаційний розвиток Товариства. / Л. Білоус // Вісник Червоного Хреста України. – 2017. – № 2(80) – С. 4.
2. Гриценко Є. Діяльність товариства Червоного Хреста в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://otherreferats.allbest.ru>.
3. Нова концепція членства – локомотив організаційного розвитку. // Вісник Червоного Хреста України. – 2017. – № 4(82) – С. 8.
4. Поповичук В. О. Національні основи використання емблем Червоного Хреста, Червоного Півмісяця й Червоного Кристала. / В. О. Поповичук // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2015. – №16. – С. 78.
5. Срібна М. А. Діяльність Українського Червоного Хреста на звільнених від нацистських окупантів українських землях у 1944-1945 рр. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.archives.gov.ua/Publicat>.
6. Статут Товариства Червоного Хреста України. Київ., 2016. – 18 с.
7. Товариство Червоного Хреста України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>.

Ігор Макаруч

студент IV курсу історичного факультету

ЖДУ ім. І. Франка

(науковий керівник: канд. іст. наук,

доцент кафедри історії України ЖДУ ім. І. Франка **Білобровець О. М.**)

ВОЛИНСЬКА ПОВСТАНСЬКА АРМІЯ: ПЕРЕДУМОВИ СТВОРЕННЯ

Поразка Другого Зимового походу армії УНР і відступ вцілілих частин Ю. Тютюнника до Польщі завершили останню сторінку Перших визвольних змагань. Ця подія серйозно похитнула віру населення в дієздатність уряду УНР, і дуже негативно вплинула на моральний стан багатьох повстанських керівників і рядових повстанців. Поразка цього походу також позбавила подальшої можливості підтримки українською армією повстанського руху, який все ще продовжував існувати на окупованій більшовиками території. Збройна боротьба в Україні, і на Волині зокрема, хоча й значно пішла на спад, але не припинилася повністю. Свою діяльність продовжували нечисленні партизанські загони, формувались підпільні повстанські організації.

Серед сучасних дослідників, які займалися висвітленням питань присвячених ВПА можна виділити Тинченка Ярослава [1]. Джерельну базу дослідження склали справи з фондів Державного архіву Житомирської області (ДАЖО), що пов'язані з роботою різних радянських структур по боротьбі з бандитизмом на Волині у 1920-х рр., а також спогади учасників тих подій, що розміщені в діаспорному виданні «Вісті комбатанта» [2]. Метою статті є дослідження передумов створення Волинської повстанської армії, як важливої складової антибільшовицького повстансько-партизанського руху всієї України і Волині зокрема.

У кінці жовтня 1921 р. почався рейд повстанських груп армії УНР на окуповану більшовиками Україну, який згодом отримав назву Другий Зимовий похід. Першою з трьох основних груп виступила Подільська повстанська група. 1 листопада 1921 р. ця група вступила в бій з частинами більшовиків під с. Авратин на Волині потрапивши в оточення, яке з боєм доводилось проривати. Основній частині Подільської групи вдалося вирватись і продовжити рух далі на північ. Проте за Авратином в районі с. Мотрунки червоним вдалося відрізати від основної групи частину українських вояків, які були відділені від основної групи. Сховавшись в лісі вони не були виявлені радянськими з'єднаннями. В подальшому вцілілі вояки зібрали нараду, на якій було вирішено повертатись до Польщі. Піші вояки розбились на маленькі групи щоб вибиратись та діяти самостійно. До складу однієї з таких груп увійшли військовий лікар Василь Грутненко, лікарський помічник Михайло Длугопольський, санітар Максим Чміль та козак Михайло Зубченко. Ця група вирушила в східному напрямку та деякий час переховувалась у с. Карпівці.

Там вони дізнались, що в сусідньому с. Троща мешкає козак Андрій Маслюк, учасник двох Зимових походів, який після бою під Авратином повернувся додому. Група В. Грутненка відправилася до Трощі де її й зустрів А. Маслюк та інші селяни. В Трощі також проживав старшина Армії УНР Тимофій Мельник-Тарган, який у 1921 р. як делегат Партизансько-повстанського штабу прибув з-за кордону, щоб організувати збройне підпілля. Він був також одним з організаторів антирадянського руху в Трощі. Саме тому, Грутненко з іншими вояками і старшинами вирішив з'єднатись з підпільниками та селянами с. Троща в одну організацію [1, с. 277–278].

Учасники Волинської повстанської групи також взяли участь у формуванні майбутньої ВПА. В радянських документах зазначається що ВПА як організація почала своє існування від 1 травня 1922 р. [4, арк. 206]. Також вказується про участь Тютюнника і його людей у створенні підпілля в с. Дідковичі: «Під час свого маршу, Тютюнник зупинився зі своїм відділом в Дідковичах Коростенського повіту, де пробув два дні і на підводах тих же селян с. Дідковичі відправився в дорогу на Чоповичі і Базар. За два дні свого перебування в Дідковичах штаб Тютюнника завів знайомство з деякими вчителями і куркулями села, які були використані для підпільної роботи. При своїй втечі після розбиття котовцями, Тютюнник очевидно заїжджав у Дідковичі оскільки відповідальний працівник штабу УНР, що знаходився при його штабі близький знайомий Петлюри Петрик Опанас Єрмолайович, залишився тоді в Дідковичах для організації підпільної роботи на Волині, яку почав завдяки знайомствам в Дідковичах» [3, арк. 21]. В спогадах учасників тих подій зазначається, що Петрик по іншому потрапив до Дідкович змігши урятуватись після бою під Малими Миньками і самостійно дістався до села, де почав вести підпільну роботу з наявними там кадрами по формуванню майбутньої організації і пошуку своїх прихильників [2].

Таким чином, незважаючи на свою поразку Другий Зимовий похід в контексті створення збройного підпілля на території Волині мав вагомe значення, ставши передісторією створення Волинської повстанської армії.

Після завершення Листопадового рейду деякі уцілілі українські комбатанти та повстанці вирішили не повертатись в табори для інтернованих, а продовжити боротьбу сформувавши свої підпільні структури на Волині в с. Троща та с. Дідковичі, які спочатку вели боротьбу самостійно і лише в травні 1922 р. вийшли на контакт і змогли об'єднатись в спільну організацію, яка отримала назву ВПА.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Тинченко Я. Лицарі Зимових походів. 1919–1922 рр. / Я. Тинченко. – К. : Темпора, 2017. – 760 с.
2. Полтава Л. Українські повстанські загони в 1919-1920 роках // Вісті комбатанта (Торонто – Нью-Йорк). – 1967. – Ч. 5-6. – С. 26–33 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://diasporiana.org.ua/periodika/6969-visti-kombatanta-1967-ch-5-6-30-31/>
3. Державний архів Житомирської області (далі – ДАЖО). Ф. р-1657. Оп. 5. Спр. 21, 35 арк.
4. ДАЖО. Ф. п-2. Оп. 1. Спр. 152. 207 арк.

Світлана Мовчан

студентка III курсу історичного факультету

ЖДУ ім. І. Франка

(науковий керівник: д-р іст. наук,

професор кафедри історії України ЖДУ ім. І. Франка **Стельникович С. В.**)

УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА В ІМПЕРІЇ РОМАНОВИХ У ХІХ ст.

Упродовж ХІХ ст. становище української культури було досить важким. Наприкінці ХVІІІ ст. територія України увійшла до складу Російської та Австрійської імперій, які почали контролювати всі сфери життя суспільства, у тому числі і культуру. Передусім в окремих сферах було заборонено вживання української мови, а в Наддніпрянській Україні розпочалися процеси русифікації. Загалом, можна сказати, що мова та культура української нації розвивалися переважно серед селянства.

Важливою для розвитку української культури у ХІХ ст. стала «Історія Русів», яка була опублікована у Москві українським істориком О. Бодянським. Невідомими залишаються її автор та дата створення. Цей напівісторичний і напівлітературний памфлет мав виразно антиросійське і антипольське спрямування. Основною ідеєю твору стало відновлення автономних прав України. Провідним напрямком в «Історії Русів» було прагнення показати історію Південної Русі від найдавніших часів до кінця ХVІІІ ст. як безперервний процес розвитку русів разом зі всіма слов'янськими народами [2, с. 357].

Окрім фахових історичних праць, у світ виходили й дослідження з фольклористики та мовознавства, а саме: «Опис весільних українських обрядів» Г. Калиновського; збірник українського фольклору М. Цертелева «Опыт собрания старинных малороссийских песней»; етнографічна праця

М. Максимовича «Малороссийские народные песни». Також у 1818 р. з'явилася перша розвідка з українського мовознавства – «Грамматика малоруського наречія» О. Павловського. У 1823 р. було опубліковано словник української мови, який уклав І. Войцехович. Важливе значення мала і публікація статті «Взгляд на памятники украинской народной словесности» авторства харківського вченого І. Срезневського у 1834 р. Вона була першим друкованим публічним виступом на захист української мови. Автор публікації стверджував, що українська мова є мовою, а не наріччям. Відтак, основною ідеєю статті стало намагання довести, що українська мова є не діалектом, а повноцінною мовою.

У 20–40-х роках ХІХ ст. центром українського відродження Наддніпрянської України став Харків. Першим українським часописом, який видавався у Харкові у 1816–1819 рр., був «Український вісник», який ставив перед собою мету сприяти піднесенню науки і літератури. У часописі пропагувалися знання з історії, етнографії, географії, а також містився заклик до використання української мови [1, арк. 131].

Наприкінці 20-х – на початку 30-х років ХІХ ст. випускник Харківського університету Ізмаїл Срезневський заснував літературний гурток харківських романтиків. До складу гуртка входили Л. Боровиковський, А. Метлинський, М. Костомаров, І. Срезневський, О. Шпигоцький, О. Євеський, І. Розковшенко та інші. Харківські романтики проводили етнографічні експедиції українськими землями. Сферою їхніх інтересів виступали література, етнографія, мовознавство та історія. Харківські романтики возвеличували народ, його пісенну культуру як вияв самобутності. Вони зазначали, що життя та творчість народу є одним із основних джерел для творчості інтелектуалів.

Можна сказати, що з початком діяльності гуртка харківських романтиків українські поети і письменники почали творити у всіх літературних жанрах. Григорій Квітка-Основ'яненко став засновником української прози. Петро Гулак-Артемівський започаткував поетичні переклади з європейських літератур. Провідним літератором став Євген Гребінка, який виступав на захист права українських літераторів писати рідною мовою. У 1841 р. він видав альманах «Ластівка», який був першим літературним збірником українською мовою [5, с. 22–23].

На початку ХІХ ст. уряд Російської імперії проводив політику русифікації і наступу на права національних меншин, тому українська інтелігенція, серед якої члени Кирило-Мефодіївського товариства, розробляли ідею української самобутності. Товариство як таємна організація виникло у Києві наприкінці 1845 р. і стало одним із проявів піднесення національного руху на українських землях [3, с. 297].

Членами товариства, які себе називали братчиками, стали вихованці і співробітники Київського і Харківського університетів, основну роль серед яких відігравали М. Костомаров, П. Куліш, Г. Андрузький, Т. Шевченко, М. Гулак, В. Білозерський. Окрім них, до Кирило-Мефодіївського товариства входили І. Посяда, О. Навроцький, О. Тулуб, Ю. Андрузький, які були студентами Київського університету Святого Володимира. Основна мета

Кирило-Мефодіївського товариства полягала в перебудові суспільства на засадах християнства, ліквідації кріпацтва, станів, а головне – поширити освіту й об'єднати всі слов'янські народи в одну федерацію, в якій кожен народ зберігав би свою внутрішню свободу [4, с. 206].

Отже, українському національному відродженню сприяло вивчення історії та історичного досвіду. Завдяки цікавості української інтелігенції до життя народу, його звичаїв та традицій відбулося виокремлення етнографії, фольклористики та мовознавства із загальних історичних знань. Варто зазначити, що активним захисником української мови був Микола Костомаров. На сторінках харківського альманаху «Молодик» він закликав усіх писати твори відповідно до інтересів українських народних мас, вивчати духовний світ народу, зробити українську мову знаряддям науки і мистецтва.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Державний архів Житомирської області, ф. 70, оп. 1, спр. 544. Списки громадських товариств, друкарень, книжкових магазинів, бібліотек, відомості про видання газет та журналів.
2. Драгоманов М. П. Чудацькі думки про українську національну справу. Вибране / М. П. Драгоманов. – К., 1991. – 461 с.
3. Енциклопедія історії України: у 8 т. / [Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.]. – К.: Наукова думка, 2007. – Т. 4: Ка-Ком. – 2007. – 528 с.
4. Побірченко Н. Ідеологія Кирило-Мефодіївського братства як передумова виникнення українських громад / Н. Побірченко // Сторінки історії. – 2007. – № 33. – С. 205–214.
5. Грицак Я. Нариси з історії України: формування української модерної нації: [навчальний посібник]. – К.: Генеза, 1996. – 360 с.

Олександра Поплавська

учениця 9 класу Гадзинської гімназії

(науковий керівник: канд. іст. наук,

доцент кафедри історії України ЖДУ ім. І. Франка **Ковальчук І. В.**)

ЧОРТОМЛИЦЬКА СІЧ В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО ЗАПОРОЗЬКОГО КОЗАЦТВА

Славною сторінкою історії Запорозьких Січей було існування Чортотлицької Січі упродовж 1652–1709 рр. – найдовше з усіх Запорозьких Січей. Її прийнято по-іншому ще називати Стара Січ. Перенесення Січі на острів Чортотлик було зумовлене скрутним становищем козаків після укладання Білоцерківського договору 1651 р.

Історію українського запорозького козацтва досліджували протягом тривалого часу значна кількість дослідників. Одним із перших розробників цієї теми був А. Скальковський. Ґрунтовні та узагальнюючі праці належать Д. Яворницькому, В. Голобуцькому [5], О. Апанович [1–4], Нині активно вивчають і досліджують цю тему В. Смолій [8], В. Щербак [9–10] та ін.

Метою статті є загальний розгляд історії існування Чортомлицької Запорозької Січі.

Започаткував Чортомлицьку Січ колишній осавул реєстровців, кошовий отаман Федір Лютай. Січові укріплення за досить невеликий строк перетворилися на потужну фортецю [7, с. 83, 85].

Перший докладний опис Січі – це розповідь послів із Запорозжя, що прибули у 1672 р. до Москви [10, с. 574]. Як свідчили запорожці, Січ являла собою місто-фортецю з периметром близько 1994 м. Природною межею Січі з трьох боків були річки Чортомлик, Прогнойна і Скарбна, а четвертий бік Січі виходив у поле. Уривисті береги цих річок служили природними укріпленнями, що доповнювали 13-метровий вал і рів. На валу стояв частокіл з просмолених загострених паль та башта з бійницями, а перед нею – півколом побудоване спеціальне земляне укріплення – «земляний городок» з стрільницями для гармат. З другого боку до валу примикали дерев'яні коші, наповнені землею. З боку Чортомлика і Скарбної було зроблено 8 вузьких проходів і бійниці для їх захисту. На всіх річках навколо Січі запорожці вирубували кригу, щоб перешкодити ворогам доступ до фортеці [3, с. 24].

У центрі Січі був майдан, на якому знаходилася церква. Навколо майдану стояло 38 куренів, будинки запорозької старшини, військова пушкарня [2, с. 666]. Навесні 1652 р. на військовій раді біля Романківської могили, вище порогів (нині село Романкове) було вирішено збудувати у Січі церкву Покрови Пресвятої Богородиці. Зведення храму зайняло півроку і 1 жовтня – на храмове свято церква була відкрита для богослужіння. А зруйнували цей храм разом із Січчю за наказом Петра I 1709 р. [4, с. 211–212].

За життя Б. Хмельницького, Січ надійно охороняла південні корони України. Січовики брали участь у походах гетьмана, відзначившись у битвах під Жванцем, Городком, під час другої облоги Львова, були головною силою в переможних битвах у Білорусії, Литві та Польщі.

Але після смерті Б. Хмельницького політичне життя України змінюється, гетьманом стає Іван Виговський, проти якого підняли повстання Яків Барабаш та Мартин Пушкар, громадянська війна в Україні загострюється. Саме завдяки підтримці січовиків гетьманом обрали І. Брюховецького, наслідком гетьманування якого стали «Московські статті», які ще більше обмежили автономію України і зумовили погіршення становища українського народу.

У цей час авторитетом на Січі користувався видатний діяч запорозького козацтва Іван Сірко. Кошовим отаманом його обирали щонайменше 15 разів, він був видатним полководцем, героєм багатьох українських народних легенд і переказів. Україна – Лівобережна, Правобережна, Слобожанщина – в 1660–1670-ті рр. не знала людини, яка б могла зрівнятися популярністю з І. Сірком. Загальне визнання й безмежну вдячність сучасників набула тоді очолена ним героїчна боротьба козацтва проти турецько-татарських орд, що завдавали українському народу непоправних втрат. Запорозький ватажок ставив найпершою й найголовнішою метою кожного походу порятунок бранців із полону, визволення невольників, що опинилися у тяжкому рабстві в султанській

Туреччині та Кримському ханстві. Великий талант полководця, особиста хоробрість, мужність і відвага поєднувалися у ньому з безмежною відданістю народній справі [1, с. 187].

Як і в попередній період, вищим органом самоврядування на Чортомлицькій Січі залишалася військова рада, що звичайно збирала не менше як тричі на рік. На раді обиралась кошова старшина, вирішувалися господарські та військові справи.

У другій половині XVII ст. Запорізька Січ продовжувала бути місцем, куди йшли всі, хто не хотів миритися з соціальним гнобленням, хто бажав знайти порятунком від кріпацтва та утисків.

Політична нестабільність в Україні не сприяла її економічному розвитку. Але на Запорожжі поступово зростала кількість зимівників, де важливого значення набуває скотарство, особливо конярство і промисли – рибальство та бортництво [10, с. 574]. У самій Січі спостерігався значний розвиток ремісничого виробництва. Січ повністю забезпечувала свій флот морськими та річковими суднами. Запорожці також виготовляли порох, залізні та свинцеві ядра для гармат. Серед майстрів на Січі вирізнялися шевці, теслі, кожум'яки, бондарі, кравці та ін. [8, с. 94]. Значного розвитку набула і торгівля – вивозили мед, шкури, хутро, рибу, віск, велику рогату худобу, сіль, а купували боєприпаси, папір тощо [2, с. 667].

Після «Вічного миру» (1686 р.) Запорожжя з-під подвійної протекції Речі Посполитої і Московії переходило під виключне верховенство останньої. У цей час різко загострюються стосунки Січі з Московією та Гетьманщиною, бо на передній план виходять питання, що пов'язані з наступом на запорозькі права і вольності.

Особливе місце в історії Чортомлицької Січі посідає діяльність Петра Іваненка. На початку 1691 р. він прибув на Січ, де почав проводити агітацію до укладення військово-політичного союзу з Кримським ханством, що не увінчалась успіхом. Поїхавши до Криму, він підписав договір і знову повернувся до запорожців, намагаючись переконати їх, що над Україною нависла загроза московського поневолення, відвернути яку можна лише за допомогою Криму. У липні 1692 р. татари прибули на Січ і почали переговори з запорожцями, які уникнули збройного конфлікту з татарами, але і на їх умови не пішли [8, с. 100].

Важливе місце у зовнішньополітичному житті Запорозької Січі займали відносини з Річчю Посполитою та Правобережжям. Попри все відбувалось зближення запорожців з правобережними козаками – вони зробили кілька спільних військових акцій з 1690 по 1693 рр. Постійна військова співпраця мала велике значення для збереження національної єдності. Під час повстання під проводом Семена Палія козаки неодноразово запрошували його на Січ, вбачаючи в ньому потенційного керівника України [9, с. 211].

Також козаки взяли активну участь у Азовсько-Дніпровській кампанії та Північній війні. Саме Північна війна породила нестійкі настрої в середовищі січовиків і призвела до знищення козацької твердині.

Підтримка кошовим отаманом Костем Гордієнком Івана Мазепи у його переході на бік Шведського королівства, роздратувала московського царя Петра І. Наприкінці квітня 1709 р. з Києва у напрямку Чортомлицької Січі на човнах вирушили три московські полки під орудою Петра Яковлева. 14 травня вони вдерлися у Січ. Частині запорожців вдалося відступити і розсіятись у Дніпрових заплавнях. До полону потрапило 26 курінних отаманів і 250 козаків, з яких 156 – стратили, а решту – заслали до Сибіру. Із Січі було забрано 40 гармат, 12 гаківниць, 62 рушниці, 13 хоругв і прапорів, військові литаври тощо [6, с. 306–307]. Загарбники також розорили і сплюндрували могилу кошового отамана І. Сірка. Потім царські війська спустилися вниз по Дніпру і вчиняли розправу над козаками, які були на промислах і не брали участі в подіях. Землі Запорожжя приписали до Миргородського полку і «зостало Запор'є пусто» [5, с. 477–478].

Знищення Чортомлицької Січі та кривава розправа над її захисниками безперечно стали трагічною сторінкою в історії українського козацтва. Існування Чортомлинської Січі зайняло своє важливе місце в історії України. Саме з цією Січчю пов'язана українська національно-визвольна боротьба, що дістала розмаху національної революції. Незважаючи на всі негативні політичні чинники Січ продовжувала функціонувати, а січове товариство – боротись за свої права. Навіть після зруйнування Січі московськими військами, січовики продовжили свою діяльність, перенісши її на інше місце. Цим було доведено, що ніщо не може знищити українського прагнення до волі, свободи та демократичних традицій.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Апанович О. Гетьмани України і кошові отамани Запорозької Січі / О. Апанович. – К. : Либідь, 1993. – 285 с.
2. Апанович О. Козацька енциклопедія для юнацтва / О. Апанович. – К. : Веселка, 2009. – 719 с.
3. Апанович О. Чортомлицька Запорозька Січ: до 345 річниці заснування / О. Апанович. – К. : Укр. козацтво, 1998. – 80 с.
4. Апанович О. М. Розповіді про запорозьких козаків / О. М. Апанович. – К. : Дніпро, 1991. – 335 с.
5. Голобуцький В. Запорозьке козацтво / В. Голобуцький. – К. : Вища школа, 1994. – 539 с.
6. Історія українського війська. Т. І / [І. Крип'якевич, Б. Гнатевич, З. Стефанів, О. Думін, С. Шрамченко ; упоряд., показники Б. З. Якимович]. – [5-е вид., змін. і доп.]. – К. : Варта, 1994. – 384 с.
7. Козацтво Волині-Житомирщини. Нариси історії / [С. П. Щерба та ін.]. – Житомир : Полісся, 2012. – 192 с.
8. Смолій В. Козацькі Січі (нарис з історії українського козацтва XVI–XIX ст.) / В. Смолій. – К. : Либідь, 1998. – 252 с.
9. Щербак В. Українське козацтво: формування соціального стану (друга половина XV – середина XVII ст.) / В. Щербак. – К., 2000. – 300 с.
10. Щербак В. О. Чортомлицька Січ / В. О. Щербак // Енциклопедія історії України: у 10 т. / [редкол. : В. А. Смолій (гол.) та ін.]. – К. : Наук. думка, 2013. – Т. 10 : Т-Я. – 2013. – 784 с.

Юлія Федурко
учениця 11 класу Житомирської ЗОШ І–ІІІ ступенів № 21
(науковий керівник:
вчитель історії **Магалецький А. М.**)

РОЗВИТОК ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ ПІД ВПЛИВОМ РЕВОЛЮЦІЇ ГІДНОСТІ ТА ВІЙСЬКОВОГО ВТРУЧАННЯ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Волонтерський рух є важливою складовою громадянського суспільства. Поширеною є думка, що волонтерство пов'язане з проблемами в державі та її неспроможністю вирішувати існуючі проблеми в армії, з переселенцями та іншими категоріями, які постраждали в результаті бойових дій. У свою чергу, в країнах з давніми демократичними традиціями, зокрема такими як США, функціонують розвинуті інститути громадянського суспільства, що лише зміцнюють силу держави. Однією зі складових цієї системи є волонтерські рухи.

Волонтерство під різними назвами та в різних формах відоме людству від часів античності. Проте, такі явища як меценатство та благодійність не зовсім тотожні волонтерству.

На сьогодні волонтерські організації опікуються вирішенням значної кількості суспільних та соціальних проблем, й виступають в ролі допоміжних структур державних інститутів.

Революція Гідності та війна в країні стимулюють і заохочують досліджувати явище волонтерства та його складові. Сьогодні важливою складовою існування нашої держави стала волонтерська допомога армії, на початку війни саме завдяки волонтерам та активності громадян наша армія змогла вистояти й захистити Україну.

Метою даної роботи є дослідження волонтерства як структурного елементу громадянського суспільства, його ролі в умовах Революції Гідності неоголошеної війни.

Виходячи з мети роботи було окреслено наступні завдання, які дозволять розкрити тему нашого дослідження:

- вивчити та проаналізувати особливості волонтерського руху під час Революції Гідності;
- охарактеризувати взаємодію та взаємовпливи держави та волонтерського руху в умовах анексії Російською Федерацією Криму та агресії на Сході України.

Революція Гідності спричинила активізацію патріотично налаштованої частини суспільства. Протистояння представників громадянського суспільства із бюрократичною системою віднесла більшість громадських об'єднань до опозиційного табору. Агресія Російської Федерації проти України показала неготовність держави ефективно реагувати та вирішувати нагальні проблеми суспільства та армії. Отже, активізація волонтерської діяльності була спричинена внутрішніми і зовнішніми факторами. Внутрішньополітична криза призвела до розбалансування системи державного управління й

продемонструвала брак керівників, які спроможні вирішувати проблеми в період соціальних конфліктів, військових дій та окупації частини території. Зовнішня агресія поставила під питання існування суверенної України. Багато громадян сприйняли це як особистий виклик, загрозу їх національних прав та самоідентифікації.

У кризовий період українці проявили неймовірну здатність до мобілізації та консолідації. За короткий час було створено мережу волонтерських організацій, які взяли на себе відповідальність за ситуацію. Вони почали акумулювати всі сили суспільства, й вирішувати його нагальні потреби. Добровольча діяльність стала невід'ємною частиною кожного громадянина і суспільного життя.

2014 рік став переломним для української громадськості. Волонтери стали головною рушійною силою реформування країни. Лише в результаті Революції Гідності українці усвідомили, що здатні змінити ситуацію та впливати на владу.

Для багатьох волонтерська робота на Євромайданах була першим досвідом та стихійним проявом небайдужості до подій, які відбувалися. Без надійного волонтерського тилу навряд чи Майдан вистояв. Волонтери встановлювали намети, організовували польові кухні, надавали медичну та правову допомогу.

У соціальній мережі Facebook було створено багато груп, де люди ділилися інформацією та згуртовувалися, щоб надавати допомогу Євромайданівцям. Наприклад, групи Майдан. Медики (в якій медики Євромайдану ділилися інформацією про поранених, які ліки та медичні засоби їм потрібні), Євромайдан SOS. Євромайдан SOS – це самоорганізована група правозахисників, громадських активістів та представників різних професій. Метою діяльності цієї організації є надання правової допомоги потерпілим учасникам Євромайдану [11].

Подальший розвиток волонтерського руху пов'язаний із військовою агресією Російської Федерації. На цьому етапі рух стає більш структурований та потужний, тому що спирався на раніше здобутий досвід та напрацювання. Більшість волонтерів Революції Гідності продовжили свою діяльність. Волонтери здобули менеджерські якості й змогли перетворити волонтерські ініціативи на потужні організації. Держава не забезпечила постачання військових підрозділів всім необхідним і тоді цю функцію на себе взяли волонтери.

Волонтери здійснюють допомогу в таких напрямках: постачання матеріально-технічних ресурсів українським військовим; збір коштів та продовольства для військових та цивільних; надання медичної допомоги постраждалим у ході військових дій; звільнення полонених та пошук безвісті зниклих; надання різнопланової допомоги цивільному населенню та вимушеним переселенцям.

Діяльність волонтерських організацій направлена на найшвидшу допомогу військовим та цивільним і часто їх дії порушують законодавство. Волонтери швидко реагують на потреби армії і часто обходять бюрократичні процедури. Це економить час і рятує людські життя. Наприклад, волонтери передають військовим речі, які незаконно завезені до території України. Волонтер Р. Синіцин в одному з інтерв'ю розповів: «Половину всього, що ми завозимо –

контрабанда. Той же необхідний Celox (гемостатик) нам привозять у ручних багажах [4].

Волонтери почали об'єднуватися і створювати потужні організації, метою яких був порятунок життя та матеріальне забезпечення українських військових. Серед них: «Армія SOS», «Повернися живим», «Народний тил», «Народний проект», «Крила Фенікса», «Help Army», «Волонтерська сотня», «Combat-UA» та «Волонтерська група Романа Доніка».

У Донецьку здійснює свою діяльність волонтерська група «Відповідальні громадяни». Вони займаються евакуацією людей з подальшим їх облаштуванням; доставка медикаментів, гігієнічних наборів і харчів у бомбосховища; допомога пораненим найменш захищеним соціальним категоріям: самотнім мамам, пенсіонерам, людям з особливими потребами. Волонтери допомагають виключно мирним мешканцям [5].

Високий вплив та авторитет волонтерів підштовхнув владу до співпраці. З осені 2014 р. волонтери почали співпрацю з Міністерством Оборони. Волонтерів було призначено на державні посади. Голову волонтерської організації «Крила Фенікса» Ю. Бірюкова в серпні 2014 р. президент України П. Порошенко призначив своїм радником, а у жовтні 2014 р. його було призначено помічником міністра оборони з питань речового забезпечення ЗСУ [2].

У листопаді 2014 р. було утворено громадську організацію «Асоціація народних волонтерів України» до складу якої увійшло 30 найбільших волонтерських організацій, які регулярно надають допомогу військовим і цивільним особам у зоні АТО, а також ветеранам АТО та їх сім'ям [1].

Отже, волонтери почали співпрацювати з владою, але до кінця не було налагоджено чіткої взаємодії між ними. Волонтерські ініціативи були дуже вдалим та ефективним, але на жаль часто це підтримувалося бюрократичним апаратом. На деяких волонтерів почали чинити тиск з боку владних структур і це привело до того, що добровольці пішли з роботи в Міністерстві оборони [15].

2016 р. характеризується зниженням волонтерської активності. Зменшується кількість самих волонтерів і коштів, які їм надходять. В інтерв'ю засновник фонду «Повернися живим» В. Дейнега зазначає, що з великих волонтерських організацій лишилися такі фонди як «Повернися живим», «Народний тил», «Народний проект» та «Армія SOS». Максим Рябоконь, керівник центру волонтерів «Народний проект», називає ще фонди «Комбат UA» та «Сестри Перемоги» [8].

Поступово простежується спеціалізація волонтерських організацій. «Повернись живим» закуповує тепловізори, «CombatUA» навчає інструкторів і ремонтує оптичну техніку, «Армія SOS» займається безпілотниками та програмою управління артилерією, радіоелектроніка та автомобілі, «Народний тил» – автомобілями та медициною, «Сестри перемоги» – розвідкою та аеророзвідкою, «Народний проект», окрім високотехнологічного забезпечення армії (безпілотниками, дистанційними модулями, польовими бліндажами, снайперської оптикою, турелей), підтримує розвиток медичних технологій [3].

Окрім позитивної сторони волонтерського руху, варто говорити й про існування псевдо-волонтерів, шахраїв, що використовують період кризи та війни як спосіб збагачення. Тому порівняно з 2014-2015 рр. сьогодні довіра до

волонтерів падає. Одним з факторів, що нівелюють довіру до волонтерських організацій стала політизація цього явища. Ми зустрічаємо випадки, коли кандидати або діючі народні депутати піаряться на допомозі військовим. При цьому, як правило, допомога яку вони надають не відповідає реальним потребам солдат. Крім того, частина лідерів всеукраїнських благодійних організацій піарять нардепів, що фінансують їх життя, або ж самі користуючись довірою населення отримують державні посади.

Отже, важливим етапом у розвитку волонтерського руху стала Революція Гідності. Саме в цей час почали формуватися громадянська свідомість та розуміння необхідності долучатися до вирішення державних та суспільних проблем. Розуміючи необхідність загального єднання задля спільного блага до волонтерства масово долучаються не тільки пересічні громадяни, а й відомі зірки, що своїми волонтерськими ініціативами надихали ще тисячі людей. Іншими подіями, що стимулювали розвиток волонтерства, стала анексія Кримського півострову та агресія Російської Федерації на території Донецької та Луганської областей. Як реакцію на агресію, частина українського суспільства почала активно утворювати волонтерські організації, або допомагати вже існуючим. У свою чергу ідеалізацію волонтерів користуються й безсоромні політики та шахраї. А це в свою чергу призводить до втрати довіри населення до волонтерів. Масовим явищем стають і псевдо волонтери, що маніпулюючи щирими почуттями громадян виманюють з них кошти.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Офіційний сайт ініціативної групи «Євромайдан SOS» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://euromaidansos.org/uk/node/20>
2. Данилюк М. Три історії про те, як українці озброюють українську армію [Електронний ресурс] / М. Данилюк // Українська правда. – Режим доступу : <http://life.pravda.com.ua/person/2014/07/11/174797/>
3. Думан В. Воїни світла. Незручні донецькі волонтери [Електронний ресурс] / В. Думан // Українська правда. – 2014. – 22 грудня.
4. Волонтера Бірюкова призначили помічником Гегеля [Електронний ресурс] // Gazeta.ua. – 2014. – 05 жовтня. – Режим доступу : https://gazeta.ua/articles/life/_volontera-biryukova-priznachili-pomichnikomgeleteya/584690
5. В Україні створили Асоціацію народних волонтерів [Електронний ресурс] // Уніан. – 2014. – 16 листопада. – Режим доступу : <https://www.unian.ua/society/1009927-v-ukrajini-stvorili-asotsiatsiyu-narodnih-volonteriv.html>
6. Рингис А. «Волонтерский десант» демобілізований. Идеолог проекта Давид Арахамия об эксперименте в МО [Електронний ресурс] / А. Рингис // Українська правда. – 2015. – 05 листопада. – Режим доступу : <http://life.pravda.com.ua/society/2015/11/5/202712/>
7. Макашова Л. Добровольці і волонтери. Чи допомагають армії на третій рік війни [Електронний ресурс] / Л. Макашова // Еспресо. – 2016. – 10 червня. – Режим доступу : https://espresso.tv/article/2016/06/10/dobrovolci_i_volonteriy_chy_lyshyv_sya_entuziazmu_na_tretyi_rik_vinyu
8. Горпинич Л. Волонтер Максим Рябоконь: ми стільки всього зробили, що залишилося ще зовсім трохи – і війна закінчиться [Електронний ресурс] / Л. Горпинич // . – 2016. – 10 червня. – Режим доступу : <https://www.5.ua/interview/maksym-riabokon-volonter-116682.html>

Павло Щербанюк
магістрант I курсу історичного факультету
ЖДУ ім. І. Франка
(науковий керівник: канд. іст. наук,
доцент кафедри історії України ЖДУ ім. І. Франка **Білобровець О. М.**)

ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ ЯК ІСТОРИЧНОГО ЯВИЩА

Однією із недостатньо досліджених та висвітлених у наукових працях тем є історія української еміграції як складової частини історії України та країн проживання українського етносу в різних частинах світу. На етапі розбудови України як незалежної та демократичної держави першочерговим завданням виступає вирішення питання встановлення історичної достовірності, зокрема й дослідження проблеми еміграції з України наприкінці XIX–XX ст.

В історичній літературі радянської доби ця тема досить тривалий час висвітлювалася тенденційно, із позицій офіційної ідеології та «класових» переконань. Найбільш вагомим дослідженням того часу була праця А. Шлепакова «Українська трудова еміграція в США і Канаді», опублікована видавництвом АН УРСР у 1960 р. [9] Починаючи з першої половини 90-х років XX ст. з'являються видання та дослідження, присвячені вивченню цього питання. Зокрема, цій темі присвячують свої наукові праці С. Наріжний [6], В. Піскун [7], В. Трощинський [8]. Мета даної статті полягає у з'ясуванні та об'єктивному висвітленні характеру та особливостей еміграції з України.

Поява еміграції з України сягає далеких часів. Підтвердженням цієї думки є слова С. Наріжного про те, що «українська політична еміграція стара, як стара наша історія» [5, с. 9]. Проте масового характеру еміграційний рух набув на зламі XIX–XX століть. В історії української еміграції яскраво прослідковуються три хвилі переселенського руху. Перша починалася з останньої чверті XIX століття і тривала до початку Першої світової війни. Ця масова трудова еміграція до США розпочалася у 1877 році, до Бразилії – у 1880-ті роки, у Канаду – з 1891 року, до Російського Сибіру – після революції 1905-1907 рр. Були переселення і до Аргентини, Австралії, Нової Зеландії, на Гавайські острови. Причинами виникнення цього етапу переселенського руху виступали соціально-економічні мотиви, що дозволяє говорити про «трудоу еміграцію» [3, с. 8].

Перерозподіл Європи, що стався після Першої світової війни, більшовицького перевороту в Росії, поразки визвольних змагань українців 1917–1921 рр. спричинили другу хвилю масової політичної еміграції українців, що охоплювала період між Першою і Другою світовими війнами XX ст. За межами України опинились активні учасники цих подій – керівні діячі Центральної Ради, Гетьманської держави, Директорії, Української Народної

Республіки, Західноукраїнської Народної Республіки, офіцери і солдати цих утворень, представники національно свідомої української інтелігенції [4, с. 81].

Третя хвиля еміграційного руху розпочалася наприкінці Другої світової війни і охоплювала перші п'ять років після її закінчення. Цей етап переселення був викликаний, головним чином, політичними мотивами. Представниками цієї хвилі були репатріанти з англійської, американської, французької окупаційних зон. Переважну частину становили колишні військовополонені, яких сталінський режим вважав зрадниками. Чисельною була група переміщених осіб, яку складали люди, що були насильно забрані на роботи до Німеччини. Серед емігрантів цього етапу були і біженці, хто відверто висловлював антирадянські погляди. Істотною рисою був широкий спектр країн переселення. Переважна частина емігрантів цієї хвилі переселилася не лише до країн Нового Світу, але і до Великої Британії, Австралії, Венесуели, Парагваю [1, с. 122].

Характерною особливістю, яка знайшла своє відображення навіть на формах еміграції, виступала відсутність української державності. Українські землі перебували у складі різних держав. Така роз'єднаність істотно впливала на процес еміграції, яка у різні періоди відзначалася неоднаковою інтенсивністю та соціальним складом.

Таким чином, можна стверджувати про те, що на масштабах і темпах масового переселення українців на інші землі відобразились характерні особливості як соціально-економічного, так і політичного аспектів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Головацький Іван. Віхи української історії. – Львів, 2006. – С. 46–47.
2. Енциклопедія історії України: В 5 Т. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 2005. – Т.3. – 672 с.
3. Зарубіжні Українці / С. Ю. Лазебник (кер.авт.кол.), Л. О. Лещенко, Ю. І. Макар та ін. – К. : Україна, 1991. – 252 с.
4. Заставний Ф. Д. Українська діаспора (розселення українців у зарубіжних країнах). – Львів: Світ, 1991. – 120 с.
5. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. – Прага, 1942. – Ч. 1. – 370 с.
6. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919–1939 (матеріали, зібрані С. Наріжним до частини другої) / Редкол.: О. Федорук (голова) та ін.; упоряд.: Л. Яковлева (керівник) та ін. – К. : Вид-во імені Олени Теліги, 1999. – 272 с. (Нац. коміс. з питань повернення в Україну культур. цінностей при Кабінеті Міністрів України та ін.)
7. Піскун В. М., Ціпка А. В., Щербатюк О. В. та ін. Українство у світі: традиційність культури та спільнотні взаємини. Монографія. – К. : Нічлава, 2004. – 240 с.
8. Трощинський В. П., Шевченко А. А. Українці в світі. – К. : Альтернативи, 1999. – 352 с.
9. Шлепаков А. М. Українська трудова еміграція в США і Канаді (кінець XIX – початок XX ст.). К. : Вид-во АН УРСР, 1960. – 199 с.

Дмитро Гончарук
магістрант I курсу історичного факультету
ЖДУ ім. І. Франка
(науковий керівник: канд. іст. наук,
доцент кафедри історії України ЖДУ ім. І. Франка **Білобровець О.М.**)

ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОГО МОДЕРНІЗМУ В ЛІТЕРАТУРІ НА ПОЧ. ХХ СТ.

ХХ століття – це один з найскладніших та найцікавіших періодів в історії української літератури. У цій галузі модернізм у концептуальному вигляді проявився не у повні, але вагомо засвідчив себе низкою загальних особливостей поетики та зразками нетрадиційно суб'єктивно-індивідуалістичного розуміння самої людини і дійсності. Саме в Україні, художня думка й досі зберігає віру в національні, моральні, суспільно-політичні та гуманістичні ідеї XVIII–XIX ст., лише коригуючи та доповнюючи їх користуючись власними обставинами духовного та історичного розвитку. Щоб зрозуміти мотиви письменників модерністів, потрібно ретельно та глибоко вивчати їх творчість, що викликає зацікавлення багатьох дослідників. Даною проблематикою займаються І. Гудима [1], С. Павличко [2,], Т. Яценко [3]. Завданням даної статті є з'ясування проявів сутності модернізму в українській літературі на початку ХХ ст.

Якщо оглянути українську літературу ХХ ст., писала Соломія Павличко, то може здатися, що ми маємо справу з літературою без модернізму, адже в той період українські визначні письменники не мали всесвітньовідомої слави. Стаючи на захист факту існування модернізму, можна навести численні висловлювання Ольги Кобилянської, яка відкрито називала себе прихильницею цієї течії. Також з критикою і з похвалою модернізму часто виступає Леся Українка. Микола Вороний говорить, що бажає створити щось модерне, Петро Карманський у своїх спогадах про українську богему згадує про модернізм «Молодої Музи», Павло Богацький у спогадах про «Українську хату» називає «так званими модерністами» хатян [2, с. 57].

Українська література початку ХХ століття набувала свого розвитку в дуже складний період – в умовах бездержавності, нищення національних цінностей на тлі загальноєвропейського краху духовності та політичної нестабільності. Відповідно до цього, сам модернізм також формувався в несприятливих для нього умовах. Самі ж автори змушені були дбати про виживання в ситуації неструктурованої національної культури.

У формуванні модернізму в українській літературі велику роль відіграло не тільки західне мистецтво, але й «філософія серця», яка була спорідненою безпосередньо з філософією життя. Письменники-модерністи з Західної Європи в своїх творах усіляко намагалися уникати політичних та соціальних проблем. Українські ж письменники, окрім неокласиків та молодомузівців, були зацікавлені національним питанням. Це деякою мірою негативно позначалося на естетичному та художньому рівні творів, проте показувало актуальність,

велике значення та авторитет українського модерного письменництва в житті нації, не давало йому змізерніти, перетворитися лише на розвагу.

У розвитку модернізму варто виділити три етапи : авангардизм, декаданс, модернізм. Авангардизм як мистецтво є формою заперечення, бунтарства, протесту, руйнування офіційної банальної культури. Авангардисти були першими, хто почав руйнувати межі між мистецтвом для еліти і масовою культурою. Авангардизм складається з таких літературних течій: кубізм, футуризм, абстракціонізм, конструктивізм, експресіонізм.

Декаданс як мистецтво поєднує в собі відчуття зневіри, втоми, прагнення втекти від гіркоти реальної дійсності, але оскільки декаденство є характерним для багатьох модерністських течій, його не варто виділяти в окрему стильову течію, а зазначити як період у розвитку культури.

Модернізм поєднує в собі багато різновидів. Серед них присутні – імпресіонізм, футуризм, символізм, акмеїзм, сюрреалізм. Усі течії модернізму існували в один і той же час, адже порівняно з західноєвропейською літературою модернізм прийшов до нас значно пізніше [1, с. 8–15].

В ХХ ст. саме модерн почав складатися як певний літературний рух. Авторами неформальних гуртків для однодумців виступили М. Коцюбинський, В. Стефаник, Л. Українка. Вже у 1906 р. у м. Львів виникло перше формальне об'єднання українських модерністів – «Молода Муза», до якого увійшли такі визначні постаті як: В. Пачовський, М. Яцків, Б. Лепкий, П. Карманський, критик М. Євшан та композитор С. Людкевич. «Українська Муза» ще певний період часу видавали свій журнал «Світ». В 1909 р. був заснований перший журнал українського модерну «Українська Хата», що проіснував 5 років, його автором був поет М. Шаповал [3, с. 33–37].

У творчості модерністичного характеру основ стає дослідження внутрішньої індивідуальної свободи суб'єкта на поглибленому ступені його внутрішньої ізоляції, що могло здійснюватись переважно через нову поетику, іноді прокреслювалось самим фактом формального новаторства. Модернізм в українській літературі характеризується розкриттям стихійності масового колективного життя, трагічним розривом між духовністю та існуванням, психологічним самозаглибленням та ослабленням зв'язків героя з оточенням, наголошенням на біологічну сутність людини та глибині природних інстинктів.

Як висновок, варто сказати, що модернізм в українській літературі розвивався наперекір усім труднощам, і це дало свої вагомі результати, якими ми пишаємося і сьогодні, адже модернізм залишається одним з найвагоміших та найважливіших етапів розвитку української культури.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гудима І. Модернізм, його течії в контексті естетико-художнього перевороту на рубежі ХІХ–ХХ ст. // Українська мова і література в школах України. – 2015. – № 1–2. – С. 8–15.
2. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. – К. : Либідь, 1997. – 57 с.
3. Яценко Т. Модернізм як мистецьке явище другої половини ХІХ – початку ХХ століття // Українська література в загальноосвітній школі. – 2010. – № 9. – С. 33–37.

Наталія Трощук
магістрантка I курсу історичного факультету
ЖДУ ім. І. Франка
(науковий керівник: канд. іст. наук,
доцент кафедри історії України ЖДУ ім. І. Франка **Білобровець О. М.**)

КОНФЛІКТИ МІЖ ПРАВОСЛАВНИМИ В УКРАЇНІ ПІСЛЯ ОТРИМАННЯ ТОМОСУ

У зв'язку зі створенням єдиної помісної церкви в Україні, інтерес до вивчення історії православ'я, його зародження і розвитку зріс. В грудні 2018 р. Українська церква одержала релігійну незалежність. Наявність незалежної, визнаної багатьма країнами світу православної української церкви сприятиме процесу державотворення в нашому суспільстві. Тема утвердження і розвитку православної церкви в Україні досліджувалась українськими істориками В. Войноловичем [1], М. Гелюхом [2], А. Хорошенюком [4] та ін. Метою даної статті є дослідження шляху отримання українською церквою власної незалежності, виділення основних проблем, які виникають серед релігійних громад при переході з однієї юрисдикції в іншу, описати міжконфесійні суперечки, що існують сьогодні в українському суспільстві.

Великою мірою релігійно-суспільну атмосферу країни визначає триваюча війна, яка, зазвичай, загострює релігійні почуття. 15.12.2018 р. було прийнято рішення про об'єднання Української Православної Церкви Київського Патріархату (далі УПЦ КП) з Українською Автокефальною Православною Церквою [1, с. 33]. Очільником новоствореної церкви синод обрав митрополита Переяславського Епіфанія. 6 січня 2019 р. під час святкової літургії у церкві святого Георгія в Константинополі патріарх Варфоломій вручив Томос про автокефалію української церкви предстоятелю Православної церкви України (далі ПЦУ) Епіфанію. Напередодні він і Епіфаній підписали цей документ. «Автокефальний статус Церкви є запорукою духовної безпеки й незалежності Української держави» – говорить митрополит Епіфаній [3].

Зміни у релігійному житті викликали різке невдоволення серед кліриків Московського патріархату в Україні. Російська Православна церква (далі – РПЦ) не визнає створення УПЦ, намагається чинити опір через втрату багатьох віруючих. Москва не може змиритись з створення автокефальної церкви в Україні, бо це підриває бачення росіянами світоустрою як тисячолітньої імперії з міфічними «правами» на православ'я. До того ж сильна і незалежна церква в Україні ставить під сумнів концепцію «руського мира» в Росії [4].

Ще до офіційного вручення Томосу більше 30 парафій з різних областей України ухвалили рішення про перехід до ПЦУ. Станом на 19 квітня 526 релігійних громад і монастирів заявили про перехід з УПЦ КП до ПЦУ. Релігійні відносини сьогодні напружені, оскільки перехід церковних громад супроводжується багатьма непорозуміннями, сутичками та конфліктами, проблемами власності храмів, мови богослужінь, конфронтаціями вірян і священників. Також однією з проблем є нестача священнослужителів у храмах,

які перейшли до новоствореної УПЦ. Найбільше це стосується Чернівецької області, про що нещодавно говорив митрополит Чернівецький і Буковинський Данило [2].

За кількістю переходів громад з УПЦ МП до ПЦУ лідирує Волинська область, де змінили свою підлеглість більше 100 парафій [2]. Також активно приймають рішення щодо переходу до ПЦУ у Вінницькій, Хмельницькій, Житомирській, Рівненській, Львівській та Чернівецькій областях. Однак, не у всіх храмах вихід з УПЦ МП відбувається мирним шляхом. Так, наприклад, на початку березня цього року прихожани села Бережонка Вижницького району Чернівецької області перехід громади завершився сутичкою між священиками.

У Житомирській області 33 парафії прийняли рішення про перехід з лав УПЦ МП до УПЦ [2]. Тут також 10 березня загострились відносини між прихожанами Різдва Пресвятої Богородиці у Баранівці. Прихильники УПЦ і Московського Патріархату не хотіли іти на компроміс. Дійшло все до того, що частину віруючих зачинили у храмі. Ситуацію контролювала поліція, яка протягом дня чергувала біля храму, не допускаючи силових протистоянь. У Вінницькій області, селі Лука-Мелешківська через суперечку між прихожанами ПЦУ та УПЦ МП та з метою попередження подальшого розгортання конфлікту було залучено патрульну поліцію. Частина віруючих не давала іншій зайти до церкви, як наслідок виникла штовханина між вірянами. У Рівненській області теж відбуваються непорозуміння серед прихожан. Так, 13 квітня у селі Копитовому люди виштовхали силоміць з храму протоєрея Ігоря Власюка та його прихильників, який був настоятелем більше 20 років, викрикуючи при цьому «Ганьба». Бажаючих перейти до ПЦУ є чимало, однак не в кожному селі проводяться голосування з цього питання, великою перепорою є тиск багатьох священиків, що перебувають під впливом Московського патріархату [5].

Отже, створення української помісної церкви дозволить їй будувати свою діяльність на українських звичаях та традиціях, богослужіння звершуватиметься українською мовою, що має велике значення для суспільства. Якби в Україні була єдина православна церква, то Томос автоматично наділив би її незалежністю. Але УПЦ МП – категорично відмовляється іти на об'єднання, а її очільник митрополит Онуфрій не підтримує ідеї незалежності Української церкви. Тому отримання Томосу одразу не дозволить вирішити всіх назрілих проблем всередині православ'я.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Войналович В. Сучасне українське православ'я: старі і нові виклики. Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. URL: http://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2019/03/voyanlovych_suchasne.pdf
2. Гелюх М. Після Томосу: як формується Православна Церква України? URL: <https://ua.news/ua/pislya-tomosu-yak-formuyetsya-pravoslavna-tserkva-ukrayiny/>
3. Митрополит Епіфаній: Чому Православна церква в Україні має бути автокефальною. URL: <https://www.cerkva.info/publications/mytropolyt-epifanii-chomu-pravoslavna-tserkva-v-ukraini-maie-butyi-avtokefalnoiu>
4. Хорошенюк А. Томос – відроджена історична справедливість. URL: <https://blogs.korrespondent.net/blog/world/4051614/>
5. Релігійно-інформаційна служба в Україні: Міжконфесійне. [Електронний ресурс]. URL: https://risu.org.ua/ua/index/all_news/confessional

Сергій Слободянюк

студент I курсу історичного факультету

ЖДУ ім. І. Франка

(науковий керівник: канд. іст. наук,

доцент кафедри історії України ЖДУ ім. І. Франка **Білобровець О. М.**)

КРИМ ЯК СКЛАДОВА ПОЛІТИКИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ ТА УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ГЕТЬМАНА П. СКОРОПАДСЬКОГО ПРИ ВИЗНАЧЕННІ КОРДОНІВ УКРАЇНИ (1917–1918 РР.)

Питання територіальної цілісності як невід'ємної ознаки державності та встановлення державних кордонів у добу українських національно-визвольних змагань 1917–1920 рр. набуває особливої актуальності в умовах сучасної воєнної агресії Росії проти України. Складовою процесу українського державотворення є визначення адміністративно-правового статусу Кримського півострова.

Проблема історико-правового аналізу політики УНР та Гетьманату П. Скоропадського щодо Криму відображена в працях вітчизняних дослідників О. Бойко [2], В. Боєчка [1], В. Сергійчука [7], Д. Дорошенка [4].

Метою статті є висвітлення основних аспектів політики Центральної ради та Української держави гетьмана П. Скоропадського стосовно Криму при визначенні державних кордонів України в період 1917–1918 рр.

Питання включення Кримського півострова до складу Української Народної Республіки розглядалося Центральною Радою вже в листопаді 1917 р. в III Універсалі. Разом з проголошенням УНР сповіщалося: «До території Народної Української Республіки належать землі, заселені у більшості Українцями: Київщина, Поділя, Волинь, Чернігівщина, Полтавщина, Харківщина, Катеринославщина, Херсонщина, Таврія (без Криму)» [6]. Не згадується Крим і в Брестському мирному договорі від 9 лютого 1918 р. в питанні визначення державних кордонів УНР як новоствореного суб'єкта міжнародного права. В Законі «Про адміністративно-територіальний поділ України», який прийнято 6 березня 1918 р., при поділі території держави на землі питання Криму знову не розглядається [5].

Таким чином, не зважаючи на важливість Криму як території з економічно-політичними зв'язками, відбувається відмова молодої української держави від претензій на півострів. Ця стратегічна помилка Уряду УНР була спровокована, по-перше, етнографічним принципом формування території: єдиним критерієм для віднесення земель до УНР був національний склад населення, а всі інші обставини до уваги не бралися; по-друге, сподіваннями української влади на федерацію з демократичною Росією [2].

Враховуючи, що Кримський півострів не ввійшов до складу території, на які розповсюджувався суверенітет України, більшовицький уряд Росії уже в березні 1918 р. проголошує в Криму штучне напівдержавне утворення – Радянську соціалістичну республіку Тавриди. І хоча материкова частина колишньої Таврійської губернії Російської імперії не належала до

новоствореної самостійної республіки, більшовицькі лідери починають втручатися в господарські та політичні справи українських земель, зокрема, відмінюючи брестські домовленості про державні кордони.

Вже в квітні 1918 р. українська влада зрозуміла свої помилки стосовно півострова. Враховуючи антирадянські настрої корінного кримського населення, було прийнято рішення про похід на республіку Тавриди українського війська під командуванням полковника П. Болбочана. Більшовицькі війська з території УНР було вигнано, але подальше просування було зупинено на перешийку біля Джанкоя німецькими військами, які десантувалися в Крим.

У коротку добу Української Держави гетьмана П. Скоропадського питання приналежності Кримського півострова ускладнилося [4]. 10 травня німецькому послу А. фон Мумму була вручена нота гетьмана П. Скоропадського у справах Криму і Чорноморського флоту, у якій обґрунтовувалася економічна, політична та військова доцільність приєднання Криму до України. Політика німецького уряду стосовно цього питання виявилася непослідовною та суперечливою. Так, у травні 1918 р. за сприяння німецьких окупаційних військ на півострові було створено Кримський крайовий уряд. Уряд проросійсько налаштованого генерала С. Сулькевича був політично різномасним, але послідовним в політиці створення незалежного від України державного утворення. Проти приєднання півострова до материкової України виступили радикально налаштовані діячі національного кримськотатарського руху, а також російські шовіністи, які мріяли про відновлення цілісності Російської імперії.

Виконуючи домовленості Брестського мирного договору, українська сторона ініціювала проведення в Києві мирних перемовин між РСФРР та Українською Державою, які розпочалися 23.05.1918 р. На цих зустрічах вперше постало питання про розмежування території України з державними утвореннями, що виникли після розпаду Російської імперії і безпосередньо межували з Україною.

Дмитро Донцов як експерт української політичної комісії на вище згаданих перемовинах підготував аналітичну записку «О границях Української Держави під взглядом політичним», де визначено принципи Української держави у відносинах з новопосталими державами, зокрема з Кримом. В записці зазначається, що Крим ніколи не був окремою адміністративною одиницею, а його північна частина етнічно та географічно невід'ємна від континентальної частини Таврії. На думку Д. Донцова, саме ця обставина робить з півострова не лише з юридичної точки зору, але і з фактичної – частину Української Держави. Таким чином, «стоячи на ґрунті беззаперечного права націй на самовизначення, Українська Держава може це право надати яскраво вираженим національно або адміністративно територіям, але не їх довільно викраяти частинам, що повело би лише до карикатурування вищезгаданого права» [3, с. 257].

Філософ наполягав на веденні перемовин про український суверенітет на Кримом як необхідної умови української незалежності. «Відділений від України, до котрої він є органічно прив'язаним, Крим зробився іграшкою в

руках других сил. Все се промовляє за тим, що Українська Держава може признати право Криму на самовизначення, але не політичне, лише культурно-національне. ...Політично Крим є інтегральною частиною України і таким мусить лишитися і далі. Так само втручання якогось третього чинника (крім Криму і України) в стосунки між ними, з точки зору права, є абсолютно неприпустимим» [3, с. 257]. Але права татарського народу, наголошував Д. Донцов, мають бути забезпечені, причому у порозумінні з ним самим.

Українська Держава не визнавала квазідержави в Криму і неодноразово зверталася за дипломатичною допомогою до Німеччини в питанні врегулювання відносин в кримському питанні. Німеччина, обмірковуючи вигідність ситуації, тягнула час, утримуючись від офіційного визнання Кримського крайового уряду, але і відмовляючись передати півострів до складу Української Держави.

Уряд гетьмана П. Скоропадського надавав широку політичну підтримку та матеріальну допомогу проукраїнським силам на півострові: координувалася діяльність інформаційного бюро Міністерства закордонних справ Української держави в Сімферополі, створено «Комітет степової України», видавалися українські газети і література, підтримувалися громадські організації, створювалися українські кооперативи. Цим процесам активно протистояв проросійський сепаратистськи налаштований кримський уряд.

Щоб продемонструвати повну економічну залежність Кримського півострова від материкової частини України, уряд Ф. Лизогуба розпочав економічно-митну блокаду, а саме призупинив залізничні та морські перевезення. Санкції швидко спонукали кримський уряд шукати компроміси. Цьому сприяли і дипломатичні перемоги молодій українській державі: Німеччина після візитів до Берліна Гетьмана П. Скоропадського та прем'єр-міністра Ф. Лизогуба пристала на пропозицію України щодо Криму. Вже 29 серпня 1918 р. міністр закордонних справ кримського уряду В. Татіщев звернувся до української та німецької сторін про готовність йти на перемовини, висунувши умови негайного зняття економічно-митної блокади та визнання автономії Криму [1].

Після надзвичайно важких перемовин між Україною та Кримом в жовтні 1918 р. було прийнято принципову угоду про входження Криму до складу Української держави як автономії. На жаль, це рішення не було реалізоване в зв'язку з початком повстання Директорії проти влади Гетьмана П. Скоропадського.

Отже, за часів перебування при владі Центральної Ради та гетьмана П. Скоропадського були зроблені перші кроки по вирішенню питання територіальної приналежності Криму до українських земель. Незважаючи на певні стратегічні помилки стосовно статусу півострова, допущені Центральною Радою, в період Гетьманату П. Скоропадського військові, дипломатичні, політичні та економічні заходи української влади призвели до зрушень в реалізації української позиції щодо статусу Кримського півострову під суверенітетом України.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Боечко В. Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан / В. Боечко, О. Ганжа, Б. Захарчук. – К. : Основи, 1994. – 168 с.
2. Бойко О. Формування території Української незалежної держави в часи української революції (1917–1921 рр.) / О. Бойко. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2007. – 62 с.
3. Бойко О. Як Дмитро Донцов інтерпретував «кримське питання» в 1918 р. / О. Бойко // Крим: шлях крізь віки. Історія у запитаннях і відповідях [відп. ред. В. А. Смолій: упорядн. Г. В. Боряк]. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2014 – 456 с.
4. Дорошенко Д. Історія України. 1917–1923 рр.: Українська гетьманська держава 1918 року. Ужгород, 1930. – С. 210–212.
5. Українська Центральна Рада : документи і матеріали. У двох томах. Том 2 (10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р.) / Упоряд.: В. Ф. Верстюк (керівник) та ін. – К. : Наукова Думка, 1997. – 424 с.
6. (ІІІ) Універсал Української Центральної Ради // Офіційна сторінка Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/universal-3.html> доступно всім (дата звернення: 27.03.2019). – Назва з екрана.
7. Сергійчук В. Етнічні межі і державний кордон України. Вид. 3-тє, доповнене. – К. : ПП Сергійчук М.І., 2008. – 560 с.

Анатолій Грибан

студент І курсу історичного факультету

ЖДУ ім. І. Франка

(науковий керівник: канд. іст. наук,

доцент кафедри історії України ЖДУ ім. І. Франка **Білобровець О. М.**)

ХРОНІКА ЧОРНОБИЛЯ: ФАТАЛЬНИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ

Актуальність даної роботи полягає у потребі вивчення і розуміння причин аварії та її наслідків на Чорнобильській атомній електростанції 26 квітня 1986 року, задля запобігання подальших трагічних подій на спорудах такого типу. Вивченням аварії на ЧАЕС як історичною подією і соціальним явищем займалися дослідники О. П. Гусєв [2]; Г. О. Кобут [2]; Г. Г. Медведєв [3]; П. М. Тарасюк [4] та ін.

Проблематика даного дослідження полягає в тому, що більшість джерел (нормативні акти, листи-звернення і т. д.) перебувають у засекреченому стані в архівах КГБ, тобто джерельна база є досить вузькою для широкого дослідження даної теми і висвітлення правдивих аспектів перебігання подій на ЧАЕС. Метою даної роботи є аналіз подій, починаючи від процесу будівництва і завершуючи вибухом на 4 енергоблоці Чорнобильської атомної електростанції.

Наказом Міністерства СРСР від 11 грудня 1969 р. і 1 січня 1970 р. дирекція Чорнобильської АЕС, яку призначено для розгортання великомасштабного будівництва і подальшої експлуатації станції, стала підпорядковуватися Головатоменерго. Генеральним проектувальником ЧАЕС був затверджений НДІ «Гідропроєкт» імені С. Я. Жука. Цій установі було доручено розробити робочі креслення. І вже з травня 1971 р. розпочалося втілення у життя проекту цієї споруди [2, с. 11].

Високі темпи будівництва (1-й енергоблок був запущений на 4 місяці раніше зазначеного терміну) та ряд халатностей, які були зазначені у статті прип'ятської журналістки Л. А. Ковалевської «Не приватна справа» (до 5-го енергоблоку постачальники недодали 2358 тонн металоконструкцій; 326 тонн суцільного покриття), що потягнуло за собою дефекти конструктивного характеру і стало однією із найголовніших причин цієї трагічної події, яка сколихнула не лише Україну, а і весь світ [2, с. 12–13].

За півроку до вибуху на 4 енергоблоці ЧАЕС було проведено експеримент, суть якого пролягала (за офіційною версією) – випробувати один із турбогенераторів блока у режимі «вибігання», тобто після того, як припиниться подача пари від реактора на турбіну, то спільний ротор продовжуватиме деякий час обертатися за інерцією і виробляти енергію. Метою цього експерименту було з'ясувати – скільки ротор буде продовжувати обертатися, тобто, чи буде він продовжувати виробляти енергію. Результат експерименту показав, що ротор припиняє обертання раніше ніж потрібно. Задля подолання цієї проблеми було розроблено спеціальний пристрій – регулятор магнітного поля генератора, який мав бути випробуваний 25 квітня 1986 р. Програма цього експерименту була розроблена і затверджена головним інженером ЧАЕС М. Фоміним. Цей проект мав ряд недоліків, які проявили себе під час фатального експерименту в ніч з 25 на 26 квітня [5, с. 79–80].

О 23 годині 10 хвилин, після дев'яти годин очікування, старший інженер управління реактором С. Газін отримав дозвіл від диспетчера «Київенерго» на проведення експерименту. СІУР С. Газін почав поступово знижувати потужність реактора. О 24 годині відбулася зміна на вахті, до управління прийшла зміна О. Акімова, із СІУР, юним Л. Топтуновим. Молодий оператор не мав достатнього рівня навичок задля такого експерименту і у процесі його проведення припустився серйозних помилок, зокрема, було відключено одну із зон локального автоматичного регулювання [5, с. 82-83].

На цьому етапі можна було зупинити експеримент, але заступник головного інженера ЧАЕС з експлуатації прийняв фатальне рішення продовжити його. Станом на 1 годину 26 квітня потужність реактора була піднята. Це вдалося зробити завдяки виведенню з активності стержнів автоматичного регулювання і підняттям стержням ручного керування. Всі ці дії порушували план експерименту і продовжилося, так зване ксенонове отруєння – процес лавиноподібного затухання реакцій поділу, внаслідок чого реактор міг самозупинитися [5, с. 85].

Розпочався останній етап експерименту. На ньому було допущено ще кілька грубих, серйозних помилок, що спричинили мікровибухи [5, с. 85–86]. О першій годині 19 хвилин вивіз із активної зони іще декілька стержнів. У цьому стані експлуатувати реактор категорично заборонено і відтепер команда аварійної зупинки реактора дорівнювала б команді «ВИБУХ» [5, с. 86–87].

Через 3 хвилини та 10 секунд потужність яку виробляв вибігаючий генератор почала падати, відповідно до цього насоси які подавали воду задля охолодження реактора і працювали від цього ж генератора, почали збавляти

оберти. Температура активної зони та потужність реактора зростає. До вибуху залишалося 36 секунд [5, с. 88].

Перша година 23 хвилин та 44 секунди. Потужність реактора в сотні разів перевищувала номінальну. Температура всередині реактора зростає, центральна частина активної зони спочатку розплавилась, а потім і випарувалася, внаслідок чого тиск у реакторі перевищував всі допустимі норми. При контакті деталей активної зони з водою, яку постійно подавали насоси до генератора, утворюються гази, які при певній концентрації стають вибуховою сумішшю [5, с. 88–89].

Через 2 секунди на четвертому енергоблоці ЧАЕС пролунало одразу 2 вибухи в реакторі, де знаходилося 200 тонн урану. Внаслідок високої температури (1200–1500 °C) там же загорілися графітові стержні загальної маси яких становила 1800 тонн [3, с. 36].

Внаслідок вибуху в атмосферу було викинуто із зруйнованого реактора близько 50 млн. кюри радіоактивності. Опави із радіоактивної хмари осіли майже на половині областей сучасної України. Територія де виявлено небезпечний для життя людини радіаційний фон становила понад 40 тис. кв. км. З 27 квітня 1986 р. розпочалася екстрена евакуація жителів міста Прип'ять, за 3 години евакуйовано 45 тис. осіб. До кінця 1986 р. із 30-кілометрової зони було відселено 116 тис. осіб з 188 населених пунктів [2, с. 17].

Близько 5 мільйонів людей проживають сьогодні на 145 тис. кв. км. території в районах України, Білорусі і Росії забруднених радіонуклідами (понад 37 кБк/ кв. км Cs 137). Неприємним є те, що офіційно загинуло 31 працівник ЧАЕС та ліквідатор, але згідно із даними неурядових організацій внаслідок аварії загинуло від 30 до 40 тис. осіб. Станом на 1.01.2005 року Державний реєстр України осіб, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, містив інформацію про 2 млн. 242 тис. осіб [1, с. 14–15], на сьогодні в Україні працює ще 14 енергоблоків «Чорнобильського типу» [4, с. 3].

Отже, аварія на ЧАЕС надала нам яскравий і одночасно трагічний урок, що «мирний атом» не пробачає людської халатності. Тому необхідно налагодити не тільки технічний, а також суспільний контроль і систему постійного інформування стану експлуатації електростанцій з тим, щоб не допустити трагедій у майбутньому.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Біль і тривоги Чорнобиля / Упоряд. Ю.В. Сафонов. – К., 2006. – 288 с.
2. Гусев О. П. 25 років віч-на-віч з «Чорнобилем»: Документально-публіцистичний твір. – К., 2011. – 624 с.
3. Медведев Г. Г. Чернобыльская тетрадь // «Новый мир». 1989. – №6.
4. Тарасюк П. М. Чорна свіча Чорнобиля: Трилогія / Спогади. Коментарі. Свідчення. За заг. ред. Г. П. Мокрицького; в 3-х кн. Кн. 1. Житомир, 1999. – 224 с.
5. Чорний біль Житомирщини (За редакцією А. Б. Войтенка, В. П. Бондарева, О. М. Іващенко, М. І. Лавриновича, Г. Л. Павлова, С. П. Щерби). – Житомир, 2001. – 448 с.

Вікторія Сіончук
студентка II курсу історичного факультету
ЖДУ ім. І. Франка
(науковий керівник: канд. іст. наук,
доцент кафедри історії України ЖДУ ім. І. Франка **Жуковський О. І.**)

ОСОБЛИВОСТІ ВНУТРІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ П. СКОРОПАДСЬКОГО ТА ЙОГО УРЯДУ

Державне будівництво завжди було складовою внутрішньої політики будь-якого правителя та його уряду. Не є виключенням історична доба уряду гетьмана Павла Скоропадського. Адже період його правління традиційно називають «золотою добою» Визвольних змагань. Дійсно, внутрішня політика Скоропадського окреслювала чи не всі аспекти державного життя Української Гетьманської Держави: економіку, адміністрацію, військо, аграрні відносини. Однак, окремо потрібно звернути увагу на сферу національної освіти, науки та культури, адже саме в цьому напрямі було втілено ряд важливих реформ і досягнуто неабияких результатів.

Метою статті є окреслити основні здобутки уряду П. Скоропадського у внутрішній політиці, уточнити відомі раніше, але недостатньо досліджені факти стосовно діяльності уряду гетьмана. Окремі аспекти окресленої проблеми вже ставали предметом дослідження у працях О. Кудлай та О. Субтельного, а також Ю. Фігурного [1; 4; 5]. Однак дана тема не втрачає своєї актуальності й сьогодні.

Свою першочергову програму дій щодо розбудови Української держави Павло Скоропадський виклав в документах «Грамота до всього українського народу» та «Закони про тимчасовий державний устрій України», виданих 29 квітня 1918 р. Головним завданням гетьман вважав створення дієздатного уряду й сильного адміністративного апарату за принципом професійності.

Історик О. Субтельний вказує, що коли до участі в гетьманському уряді запросили кількох відомих українців, чи не всі вони відмовилися. Це не лишало гетьманові іншого вибору і тому він звернувся при формуванні кабінету до людей, не зовсім пов'язаних з українським рухом, тим самим давши підставу для звинувачень у тому, що до його уряду не ввійшов жоден «справжній українець». У центральному уряді посади розподілилися між професійними чиновниками – переважно росіянами чи русифікованими українцями [1, с. 439–440]. Незважаючи на це, П. Скоропадському вдалося залучити до співпраці й чимало визначних українських діячів, серед них – Ф. Лизогуб, В. Дорошенко, В. Липинський, Д. Донцов, Д. Дорошенко, М. Василенко, Б. Бутенко, І. Кістяківський та ін.

Ще однією з важливих проблем, які стояли перед Гетьманатом, було розв'язання земельного питання і проведення оптимальної аграрної політики. На початок листопада 1918 р. був готовий проект земельної реформи, розроблений міністром земельних справ Володимиром Леонтовичем.

Проект передбачав примусовий викуп державою усіх великих земельних маєтків, які мали бути перерозподілені між селянами за допомогою Державного земельного банку, у розмірі не більше 25 десятин землі на одне господарство. Від відчуження землі звільнялись лише ті господарства, які мали агрокультурне значення, однак лише розміром до 200 десятин землі кожне [2, с. 499–500]. Здійснення наміченої реформи, без сумніву, могло дати поштовх потужному соціально-економічному розвитку України. Воно забезпечувало такий земельний устрій, основою якого ставали середньо-заможні, самодостатні індивідуальні господарства. Однак, втілити задумане в життя не вдалося. Скоропадський зробив ставку на заможні верстви населення, підтримував великих поміщиків, а переважна більшість селян не отримала нічого.

Суттєві зрушення відбулися в організації економічного життя. Вони обумовили неабиякі успіхи, в основі яких лежало оздоровлення фінансів. Це дало змогу промисловості, транспорту і торгівлі діяти на повну потужність. Міністерство фінансів домоглося введення та зміцнення національної валюти, функціонування Державної скарбниці, Українського державного банку, митної та податкової служб, відновлення державної цукрової і горілчаної монополії. Завдяки таким заходам прибутки держави склали близько 3,2 мільярда карбованців. П. Скоропадський у своїх «Спогадах» писав, що в час його правління Україна була не тільки в стані організації, але майже зовсім зорганізованою країною: економічне життя в ній відновлювалося, торгівля була інтенсивна, залізничний рух і транспорт функціонували за розкладом.

Багато зусиль гетьман докладав до військового будівництва. Як професійний військовий П. Скоропадський усвідомлював значення національних збройних сил. Проте, гетьман наголошує, що у процесі творення армії справи спочатку йшли дуже погано, і за це він бере на себе велику частину провини. Скоропадський також згадував у своїх спогадах, що ні він, ні військове міністерство не врахували, що у Німеччині відбудеться революція, яка докорінно змінить ситуацію і в Україні. Гетьман зазначає, що при першій його розмові щодо формування армії, німецьке командування відповіло: «Нащо вам армія? Ми перебуваючи тут, не дозволимо будь-яких антиурядових виступів у середині країни, а стосовно Ваших північних кордонів Ви можете бути абсолютно спокійні, ми не допустимо більшовиків. Створіть собі невеликий загін кількістю дві тисячі чоловік для підтримання порядку у Києві та для охорони Вас особисто». Після цього гетьман наказав зробити набір серед хліборобів і вирішив сформувати Сердюцьку дивізію – гетьманську гвардію [3, с. 178–179].

Саме національно-культурні та освітні досягнення Гетьманату слід оцінити як найбільш вагомі з усіх сфер внутрішньої політики гетьманського уряду. У період правління П. Скоропадського було підготовлено і затверджено 17 законів, 14 постанов, два статuti та одна інструкція – усього 34 документи, що стосувалися розвитку освіти, науки і культури. Цей комплекс офіційних документів свідчить про велику роботу уряду в напрямі реформування та створення нових вищих, середніх та початкових навчальних закладів України.

Закладалися підвалини діяльності вищих українських наукових установ, організовувалися дослідницькі інститути, що діють і досі, створювалися бібліотеки, уживалися заходи з охорони пам'яток історії, культури та мистецтва [4].

Тільки у травні 1918 р. засновано близько 50 нових українських шкіл, а всього за часи гетьманування Павла Скоропадського було створено біля 150 нових україномовних гімназій, у тому числі й у сільських районах, які повністю фінансувалися за рахунок державного бюджету, а також тиражовано кілька мільйонів примірників україномовних підручників і посібників, а у більшості шкіл впроваджено вивчення української мови. Так, у серпні 1918 р. очільник Української Держави ухвалив закон «Про обов'язкове вивчення української мови та літератури, а також історії та географії України у всіх середніх школах». А 17 серпня 1918 р. гетьман прийняв рішення про перетворення Першого українського народного університету у Києві, на державний, а 22 жовтня був створений Кам'янець-Подільський український державний університет. Всього за добу Гетьманату було відкрито більш як 20 вищих навчальних закладів. 14 листопада 1918 р. П. Скоропадський особисто ухвалив закон «Про заснування Української Академії Наук» та затвердив її перший склад із 12 дійсних членів. 27 листопада відбулося перше установче засідання Академії, на якому обрано голову – Володимира Вернадського, а неодмінним секретарем – Агатангела Кримського [5].

Таким чином, на основі проведеного дослідження основних аспектів внутрішньої політики уряду Павла Скоропадського, можна зробити висновок, що всього за сім з половиною місяців гетьман зробив державне будівництво надзвичайно плідною справою, особливо в галузях науки та культури. Ці здобутки є вагомими у світлі тих реформаційних процесів, що відбуваються нині, на сучасному етапі державного будівництва України.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Субтельний О. Україна: історія / Пер. з англ. Ю. І. Шевчука; Вст. ст. С. В. Кульчицького. – К. : Либідь, 1991. – 512 с.
2. Полонська-Василенко Н. Історія України: у 2 т. Т. 2. Від середини XVII століття до 1923 року. – К. : Либідь, 1995. – 606 с.
3. Павло Скоропадський. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. – К., Філадельфія, 1995. – 493 с. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.hainyzhnyk.in.ua/downloads/skoropadsky-spogady.pdf>
4. Кудлай О. Б. Законотворча діяльність українських урядів доби гетьмана Павла Скоропадського в галузі судочинства та реформування судової системи(за матеріалами газети «Державний Вістник») [Електронний ресурс] / О. Б. Кудлай // Гетьманат Павла Скоропадського: історія, постаті, контрверсії : [матеріали Всеукр. наук. конф., 19–20 трав. 2008 р.]. – Режим доступу: <http://coollib.com/b/256112/read>
5. Фігурний Ю. С. Державотворча та етнонацієтворча діяльність українського гетьмана Павла Скоропадського в українознавчому вимірі. – К., НДІУ. – 2008. – 128 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ndiu.org.ua/images/book/fig.derg.pdf>

Іван Баб'як
магістрант І курсу історичного факультету
ЖДУ ім. І. Франка
(науковий керівник: канд. іст. наук,
доцент кафедри історії України ЖДУ ім. І. Франка **Ковальчук І. В.**)

УКРАЇНСЬКЕ НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНЕ ОБ'ЄДНАННЯ (УНДО) ЯК ПОЛІТИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В 1920–1930 РР.

Утворення суверенної демократичної Української держави, партійно-політична структуризація українського суспільства на засадах демократії та плюралізму актуалізували дослідження національно-політичних процесів історичного минулого нашого народу, особливостей їх протікання в окремих регіонах країни. Значний науковий, суспільно-політичний та пізнавальний інтерес становить історичний досвід національно-демократичного руху в Західній Україні, яка була насильно відірвана від інших українських земель і захоплена Польщею. Актуальним на сьогодні залишається дослідження ролі і місця західноукраїнської націонал-демократії в суспільно-політичному житті українського народу, у формуванні його як нації, розвитку національно-політичної свідомості, утвердження державотворчої ідеології.

У цьому контексті дослідження історії українського національно-демократичного об'єднання (далі – УНДО) як провідної політичної організації західноукраїнського суспільства займає особливе місце.

Метою цієї статті є аналіз діяльності та ролі в історії України цінність національно-демократичного об'єднання, як політичної організації населення на території Західної України.

Діяльності УНДО від початку заснування і до 1930-х рр., питанням внутрішньополітичної боротьби навколо її стратегії і тактики, діяльності його повітових організацій, відносинам з іншими національно-державницькими силами, політиці «нормалізації» 1935 р. присвячені праці І. Дробота [1], І. Соляра [2], Б. Хруслова [3], М. Швагуляка [4] та ін.

Поразка української національно-демократичної революції, крах української державності і, як наслідок, приєднання Галичини до Польщі у березні 1923 р. викликали глибоку кризу в західноукраїнському національно-політичному русі. Ситуація в Західній Україні розвивалася контрверсійно. На той час там уже діяли 12 політичних партій, що належали до національно-державницької, ліворадикальної (або комуністичної), москвофільської і угодовської (до Польщі) течій. Найвпливовішим політичним табором, який користувався переважаючою підтримкою народних мас, був національно-державницький.

УНДО виступала за конституційну демократію та незалежність України, але досягти цього об'єднання вважала за можливе шляхом реформ. У партії був представлений доволі широкий спектр поглядів від прибічників лібералів, соціальних радикалів і національних демократів [4, с. 79]. Головними програмовими засадами об'єднання були: 1) національна єдність всього

українського народу; 2) відмінний український характер Східної Галичини з Лемківщиною, Холмщини з Підляшшям і Волині з Поліссям, де українське населення є переважною більшістю, спонукає західноукраїнські землі боротися проти Польщі разом як цілість і створити єдиний національний фронт; 3) свої змагання здійснювати всіма доступними засобами боротьби, в якій не допускається чужого панування на цих землях; 4) вважати Радянську Україну етапом до Соборної Незалежної Української Держави; 5) вважати необхідним існування за кордоном партійного представництва західноукраїнських земель, яке в тісному зв'язку з краєм буде проводити міжнародну діяльність; 6) організувати політично, культурно й економічно українські селянські, міщанські та робітничі маси, щоби утворити з них політично свідомі, соціально міцні, економічно незалежні верстви [2, с. 49–51]. Основною метою діяльності УНДО була побудова в майбутньому самостійної соборної незалежної Української держави, а основними завданнями на шляху до здійснення найвищого ідеалу нації стали «культурне й економічне піднесення села, перехід всієї землі без викупу на власність українського селянства, здобуття торгівлі та промислу для українського міщанства, збереження дотеперішніх здобутків робітничої класи і боротьба за нові» [2, с. 51]. Під впливом об'єднання знаходилося багато українських освітніх, культурних, фінансових, господарських і спортивних організацій (Ревізійний союз українських кооперативів – близько 450 тис. чоловік, Центросоюз, Дністер, «Просвіта» – 400 тис., «Сокіл» – 380 тисяч, 2 тисячі – Луг, Рідна школа – 1075 членів, 43 тис., Союз українок – 25 тис. членів), які вели активну видавничу діяльність. Під їхнім керівництвом виходили ряд друкованих органів, зокрема щоденна газета «Діло», тижневик «Свобода», «Господарсько-кооперативний часопис», «Кооперативна республіка» та ін. [1, с. 287].

Українське національно-демократичне об'єднання гуртувало майже 75% громадського активу Галичини. У другій половині 1920-х рр. воно поширило свій вплив і на Волинь, але згодом під польським тиском його втратило. Головними діячами УНДО були Сергій Хруцький, Борис Козубський, Михайло Черкавський. Таким чином, своєю діяльністю УНДО впливало на поглиблення самосвідомості народу, його прагнень відстояти свої соціальні, політичні й освітньо-культурні права, вибороти можливість для внутрішнього розвитку і реалізувати прагнення українців до свободи і незалежності.

Розроблена тактика і стратегія політичної боротьби, активна участь у розбудові суспільного, культурного, освітнього та економічного життя українців спричинили значне посилення громадсько-політичних впливів УНДО на хід історії держави. Долаючи численні труднощі, несприятливі суспільні обставини, національне об'єднання за короткий час зуміло довести, що воно є провідною політичною силою в краї у боротьбі за національні, демократичні, господарські та культурно-освітні права західноукраїнського населення [3, с. 15]. Кінець 1920-х рр. став найвищим піднесенням західноукраїнської націонал-демократії.

Трагічні події в Наддніпряській Україні, пов'язані з колективізацією, масовими репресіями української інтелігенції, а також пацифікація в Галичині позначилися на політиці націонал-демократів і спричинили еволюцію їх

політичних концепцій, зміну суспільних настроїв, згортання радянськості. Саме тому УНДО перейшло на антирадянські позиції. Наступним важливим етапом стали вибори 1930 р., які засвідчили зміну політичних поглядів у західноукраїнському суспільстві. Їхні результати переконливо довели, що УНДО, незважаючи на несприятливі суспільні обставини, залишилося провідною політичною силою у боротьбі за національні, господарські та культурно-освітні права українського народу. Здобутки українського виборчого блоку виглядали особливо вагомо на фоні повного розгрому ліворадикальних та москвофільських угруповань, які не спромоглися здобути жодного мандата.

Отже, діяльність УНДО мала беззаперечну історичну цінність для подальшого утворення незалежної держави Україна, адже борячись серед прибічників польських політичних течій та радянських національно-демократичне об'єднання спромоглося домогтися підтримки населення чого так не вистачає через майже 100 років політичним партіям сьогодення. Аналізуючи діяльність об'єднання засвідчено чітку орієнтацію на інтереси населення, на перспективу утворення об'єднаної держави. У той час така політична діяльність була тим фундаментом для створення незалежної України, який закладався у свідомості кожного жителя Західної України – патріота, що породжувало надію збудувати і мати власну державність у майбутньому.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Дробот І. Державницька діяльність Українського національно- демократичного об'єднання (20-30-ті роки ХХ ст.) / І. Дробот // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: міжвідомчий збірник наукових праць. – К.: Інститут історії України НАН України, 2003. – Вип. 8. – С. 286–297.
2. Соляр І. Українське національно-демократичне об'єднання: перший період діяльності (1925-1928) / І. Соляр. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1995. – 71 с.
3. Хруслов Б. Г. Політична діяльність Українського національно-демократичного об'єднання (1925-1939 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Б. Г. Хруслов; Чернівецький державний ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2000. – 20 с.
4. Швагуляк М. Партійні поділи і загальнонаціональні інтереси. Проблема політичної консолідації українського національного руху Галичини (1919–1939) / М. Швагуляк // Сучасність. – 1994. – № 2. – С. 77–85.

Тетяна Бондар

студентка III курсу історичного факультету

ЖДУ ім. І. Франка

(науковий керівник: д-р іст. наук,

професор кафедри історії України ЖДУ ім. І. Франка **Степаникович С. В.**)

ДОЛЯ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА ПІСЛЯ ЛІКВІДАЦІЇ ЗАПОРІЗЬКОЇ СІЧІ

Питання подальшої долі українського козацтва після ліквідації російським самодержавством Запорізької Січі, незважаючи на наявність певної кількості тематичних наукових розвідок, є досить актуальним. Адже саме цим сюжетним

елементом, по суті, завершується слава сторінка нашої історії – період козацтва, яке здійснило неабиякий вплив на розвиток і суспільно економічного, і політичного, і культурно-духовного життя українських земель.

Історіографічну базу окресленої проблематики, зокрема, складають комплексні праці, присвячені загальним питанням історії українського козацтва [1; 4], а також спеціальні роботи, у яких висвітлюються процеси переселення козаків на Кубань (Р. Польовий) [7] та утворення Чорноморського козацького війська (Я. Кухаренко, А. Туренко) [5].

Метою пропонованої статті є комплексне дослідження долі українського козацтва після ліквідації Запорозької Січі.

Як відомо, 3 серпня 1775 року Катерина II видала маніфест, який офіційно оголосив про ліквідацію запорозького козацтва [3, с. 422]. Уже 1776 р. був виданий наказ, за яким запорожців передавали в пікінери (солдати). Запорожці, які не хотіли залишатися під московською владою, подалися до Туреччини і в гирлі Дунаю заснували нову Січ (Задунайська Січ). У 1778 р. цю категорію козаків формально було прийнято під турецьку владу, дозволено утворити Січ, мешкати й вільно промишляти. У свою чергу, ці козаки зобов'язувалися служити турецькому султану [8, с. 375].

Інша ж частина козаків спробувала перейти у підданство Австрії. Запорожці чули про сербських граничарів і вирішили, що їх теж візьмуть на службу й оселять для охорони кордонів. Відтак, козаки провели переговори, виставили умови про організації самоврядування, збереження запорізьких традицій. Однак Австрія не погоджувалася. Торги йшли довго. Лише в 1785 р. козаки одержали згоду на переселення на нові території. Серед прибулих австрійці влаштували серйозне відсіювання. У першій же австрійсько-турецькій війні 1788–1791 рр. частина тутешніх запорожців загинула, а інші, відчувши глибоке розчарування, повернулися на місце попереднього проживання [2, с. 364–365].

Російський уряд докладав значних зусиль, щоб повернути запорожців, вимагаючи від Туреччини здійснити це у відповідності з умовами Кючук-Кайнарджійського мирного договору. На початку 1779 р. з цього приводу між Росією і Туреччиною відбувалися переговори, а 10 березня того ж року вони уклали Айналі-Кавакську конвенцію. Її стаття V (артикул 33) стосувався запорожців: «Щоб уникнути усіляких нових ускладнень між обома імперіями, Блискуча Порта обіцяє видати... Російському імператорському двору запорозьких козаків, які увійшли до її володінь, якщо вони забажають скористатися амністією, що їх жалує самодержиця всеросійська». Фактично, царський уряд цим визнав турецьку юрисдикцію над запорожцями. 5 травня 1779 р. вийшов маніфест Катерини II, що оголошував запорожцям амністію і закликав їх повертатися до Російської імперії.

Тисячі козаків також успішно колонізували вільні українські землі й не мали жодного наміру повертатися у підданство-кріпацтво до Російської імперії. Вони відроджували свій традиційний лад – Кіш [6, с. 192–193].

Переселення запорожців у віддалені райони відволікало їх від традиційних господарських занять (зокрема рибальства), вони потрапляли під повний

контроль турецької адміністрації. Це викликало різке незадоволення серед значної частини козаків. Тяжкі умови, в яких опинилися задунайські запорожці, а також низка заходів російського уряду, спрямована на виклик козаків у Росію, призвели до того, що окремі групи задунайців почали повертатися в російські межі (протягом 1783–1784 рр. – понад 200 чоловік). Вплинуло на вихід козаків у Росію й оголошення про створення із колишніх запорожців «Війська вірних козаків» [4, с. 323–324]. Згодом запорозьке козацтво знову знадобилося російському уряду, який планував їх використати у протистоянні з турками [1, с. 202].

Важливу у колонізаційному відношенні місцевість являла собою Чорноморія як пряма спадкоємиця Запорожжя. В склад її перших поселенців увійшли частково запорожці, а частково селяни. Загалом же цими поселенцями були українці. У 1795 р. із розпорошених запорожців знову було сформоване козацьке військо, яке отримало назву «Військо вірних козаків». Чорноморське козацтво принесло з собою весь розвиток колишнього дніпровського козацтва [5, с. 529–530].

Окрім того, російською владою велася цілеспрямована політика переселення козаків на Кубань. Переселяючи десятки тисяч українських козаків із своїх споконвічних земель на Кубань, російська влада сподівалася на фактичне вимирання козацької вольності. Адже під час колонізації цієї території гинуло до 1/6 частини переселенців. Серед політичних причин переселення українських козаків і селян на Кубань найголовнішою була колонізаторська, загарбницька політика Російської імперії. Колонізація Кубані вимагала переселення на кордони імперії насамперед козаків, здатних вести напіввоєнний спосіб життя. Уряд бажав тим самим захистити російські кордони від нападу войовничих черкеських племен [7, с. 12].

Отже, хоч Запорозька Січ і була ліквідована, вона залишила незгладимий слід у пам'яті народу. Це пояснюється насамперед тим, що навіть у найтяжчі часи кріпосництва Запорожжя являло собою вільний край. Запорожжя на протязі понад двох століть приваблювало пригноблені елементи феодального суспільства, передусім селян, перспективою звільнення від ланцюгів кріпосництва і перетворення у вільних виробників. Тому, незважаючи на ліквідацію Запорозької Січі, історія козацтва продовжувалася на нових землях.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Антонович В. Б. Про козацькі часи на Україні / Післм. М. Ф. Слабошпицького. – К. : Дніпро, 1991. – 238 с.
2. Гетьмани й козацькі отамани / Укл. І. Ю. Левашова. – К. : ТОВ «Видавництво Глорія», 2014. – 384 с.
3. Голобуцкий В. А. Запорожское казачество. – К., 1957. – 462 с.
4. Історія українського козацтва: Нариси: У 2 т. / Редкол.: В. А. Смолій (відп. ред.) та ін. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська Академія», 2007. – Т. 2. – 724 с.
5. Кухаренко Я., Туренко А. Исторические записки о войске Черноморском // Киевская старина. – К., 1887. – Т. XVII. – С. 494–536.
6. Козацькі Січі (нарис з історії українського козацтва XVI–XIX ст.) / Відп. ред. В. Смолій. – К., 1998. – 252 с.
7. Польовий Р. П. Кубанська Україна. – К. : Діокор, 2002. – 304 с.

Галина Малашенко
студентка III курсу історичного факультету
ЖДУ ім. І. Франка
(науковий керівник: канд. іст. наук,
доцент кафедри історії України ЖДУ ім. І. Франка **Ковальчук І. В.**)

ПОЛТАВСЬКА БИТВА: ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ЗНАЧЕННЯ

Велика північна війна стала однією із ключових історичних подій першої половини XVIII століття. Ця війна була збройною боротьбою країн за перерозподіл володінь у Прибалтиці. Причини, які викликали війну, були дуже далекі від інтересів нашої держави, але вона своїми наслідками стала величезною катастрофою для України. Полтавська битва стала своєрідною відправною точкою, яка докорінно змінила історичний розвиток України, Росії та Швеції.

Метою статті є з'ясування загальнонаціонального та міжнародного значення Полтавської битви у контексті ведення Великої північної війни.

Дослідженню різних військово-політичних аспектів Полтавської битви присвячені праці багатьох відомих учених. Серед сучасних українських дослідників варто відзначити дослідницькі напрацювання таких вчених як: Т. Демиденко [1], Г. Денисенко, Ю. Капустник [2], О. Ковалевська [3], Л. Кормич, Л. Скрипник [4], Т. Чухліб, Л. Шендрик [5].

Події 1708–1709 рр. в Україні і безпосередньо на теренах Полтавщини стали кульмінаційним моментом Великої північної війни і вплинули на подальшу історичну долю європейських народів.

Перед Полтавською битвою стратегічна ініціатива була на боці Петра І. Для того щоб заручитися підтримкою з боку населення Гетьманщини російський цар використовував методи заохочення та залякування. Крім того, зруйнувавши Батурин та Запорозьку Січ, Петро І позбавив шведсько-українське військо джерел поповнення військових та харчових запасів, що вплинуло на подальший розвиток подій.

Карл XII, у свою чергу, прагнув змусити Петра І до вирішальної битви, оскільки шведські війська були виснажені. Однак шведський король не зміг забезпечити свій стратегічний план ні у дипломатичній сфері, ні у військовій. Карлу XII не вдалося отримати союзника у особі турецького султана, який мав ресурси для того, щоб змінити ситуацію на користь шведів. Не отримав шведський король допомоги і з боку Польщі.

Стратегія Карла XII мала вади і у суто військовому відношенні. Для наступу було обрано напрямом, який унеможлиблював швидке відновлення сил армії та функціонування баз постачання.

Л. Скрипник доводить, що Полтавська битва стала результатом цілого комплексу чинників: військово-політичної ситуації, соціально-економічного розвитку держав-учасниць, що позначився на їх матеріально-технічній базі та готовності до війни в цілому і до битви зокрема, особисті фактори (раціональність та виваженість рішень командувачів, морально-психологічний стан військових напередодні битви) [4, с. 3].

На світанку 27 червня 1709 р. розпочалася знаменита Полтавська битва, яка вплинула на історичні долі Росії, Швеції та України. Російська армія налічувала 76 тис. солдатів і офіцерів, у тому числі й 20 тис. українських козаків. Шведи мали під Полтавою 20-тисячну армію і, крім того, 1 тис. козаків на чолі з І. Мазепою, які не брали участі в битві, а охороняли шведський обоз.

Гарнізон редутів складався з 8 батальйонів піхоти (близько 4000 солдат) та 16 гармат. Напередодні битви, під час перевірки шведських укріплень на південь від Полтави Карл XII зустрівся з козачим пікетом та вирішив його атакувати. Шведський король отримав серйозне поранення, тому передав командування фельдмаршалу Реншильду [2, с. 163].

Шведський військовий план полягав у наступному: армія повинна наблизитися до редутів вночі і пройти їх з мінімальними втратами. Шведська кіннота мала напасти на російську кінноту, яка була зосереджена позаду редутів. Піхота генерала Левенгаупта, пробившись крізь редуту, мала напасти на укріплений табір росіян.

Шведська піхота почала рух о першій годині ночі. 18 батальйонів були розділені на чотири колони, які мала підтримувати кіннота та батарея з чотирьох полкових гармат. Місце зосередження знаходилося на відстані кілометра від першого російського редуту.

Кавалерія запізнилася більше ніж на дві години, і коли шведська армія почала шикуватися у бойовий порядок, вже почало світати. Фактор несподіванки було втрачено, але Карл XII наказав атакувати. О четвертій годині ранку почалася битва.

Шведи легко захопили перші два недобудовані редуту, було багато втрат із боку російської армії. Але захопити третій редут росіян армії Карла XII не вдалося. В той же час шведській кавалерії вдалося зламати опір кавалерії супротивника на обох флангах та примусити її відступити. Одночасно з цим піхота під командуванням генерала Левенгаупта успішно атакувала і наблизилася до російського табору.

Несподівано шведська кавалерія обох крил і піхота Левенгаупта отримали наказ Реншильда припинити наступ та відійти на захід в бік Будищанського лісу. Третина шведської піхоти під командою генерала Росса відірвалася від основних сил, потрапила у пастку і була практично повністю знищена росіянами. Сам Росс із залишками своїх підрозділів відступив до покинутого шведського шанцю на схід від фортеці, де його армія невдовзі капітулювала.

Солдати за наказом Петра I вийшли з табору та вишикуватися у бойовий порядок. Через значну чисельну перевагу, армія російського царя мала лінію фронту на 400-500 м ширшу за лінію фронту супротивника. Крім того, шведська кавалерія не змогла розташуватися на флангах і опинилася позаду

піхоти. Близько 10 години ранку шведи рушили назустріч ворогу. Коли супротивників розділяло менше 200 м, російська артилерія відкрила вогонь картечню, наносячи шведським військам великих втрат.

У той час, як шведська піхота правого флангу змогла відтіснити російську армію і наблизитись до їх укріпленого табору, на лівому фланзі кіннота Петра I перемагала шведські війська. Солдати Карла XII почали тікати з поля бою. До 11 години ранку битва закінчилась цілковитою поразкою шведського війська.

У Полтавській битві шведська армія втратила близько 6900 чоловік вбитими та пораненими. У полон потрапило 2800 чоловік, серед яких були фельдмаршал Реншильд, перший міністр Швеції граф Карл Піпер, багато генералів та офіцерів. Втрати російської армії становили 1345 чоловік вбитими і 3290 чоловік пораненими. Облогу з фортеці Полтава було знято. Шведське військо відступило до Пушкарівки, де знаходився обоз, а потім рушили на південь до Дніпра [2, с. 178].

О. Ковалевська вказує, що Полтавська битва, безсумнівно, була кульмінаційною подією не лише так званого «українського походу» Карла XII 1708–1709 рр., але й усієї Великої Північної війни 1700–1721 рр. Її фінал визначив як результат усієї кампанії, так і кардинальним чином вплинув на подальший історичний розвиток країн-учасниць протягом наступних століть [3, с. 199].

Після полтавської поразки Карл XII разом з І. Мазепою переправився через Дніпро і Південний Буг і отримав притулок у Бендерах.

На думку Т. Демиденко, історичний епізод, драма, котра розігралася влітку 1709 р. під Полтавою, перебуває у видноколі дослідників усіх трьох країн, історія яких внаслідок цих подій зазнала докорінних змін: для Швеції, котра домінувала в Північній Європі до кінця XVII ст., поразка в Полтавській баталії стала відправним пунктом у розпаді імперії, для Росії, що в той же історичний період тільки претендувала на статус імперії, блискуча перемога під Полтавою знаменувала зростання міжнародної ваги, для України, яка до 1709 р. мала певні шанси утвердитися як самостійна держава, Полтавська катастрофа поховала надії на успіх у цій справі [1, с. 470].

В результаті Полтавської битви армія короля Карла XII була настільки знекровлена, що вже не могла вести активних наступальних дій. Військова могутність Швеції була підірвана, і в Північній війні стався перелом на користь Росії.

Перемога російських військ під Полтавою мала також серйозні політичні наслідки для України. Після 1709 р. воєнні дії безпосередньо на території Гетьманщини припинилися. Саме з цього часу спостерігається зміцнення російського самодержавства, поступове і неухильне обмеження автономії Гетьманщини. Обмеження прослідковувалися у політично-правовій, соціально-економічній, освітній сферах. У ряді українських міст та сіл на Лівобережжі стали постійно знаходитися російські гарнізони.

Отже, Полтавська битва стала переломним моментом Великої північної війни, значною історичною подією, яка вплинула на подальший хід воєнних дій: військова перевага тепер була на боці російських військ, а могутність

Швеції та її політико-дипломатична репутація похитнулися. Україна у Полтавській битві понесла великі втрати, і з цього часу автономія Гетьманщини значно обмежилася.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Демиденко Т. Події Північної війни у шкільному курсі історії: методичний аспект / Т. Демиденко // Полтавська битва 1709 року в історичній долі України, Росії, Швеції та інших держав: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції. – Харків, 2009. – С. 470–475.
2. Капустник Ю. История Великой Северной войны. 1700–1721 гг. / Ю. Капустник. – Полтава : Оріяна, 2009. – 272 с.
3. Ковалевська О. Полтавська битва на плані Ніколаса де Фера 1714 р. / О. Ковалевська // Полтавська битва 1709 року в історичній долі України, Росії, Швеції та інших держав: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції. – Харків, 2009. – С. 199–213.
4. Скрипник Л. В. Полтавська битва 1709 р.: причини, хід та історичне значення для України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 / Людмила Василівна Скрипник; Черкаський національний ун-т ім. Богдана Хмельницького. – Черкаси, 2009. – 23 с.
5. Шендрик Л. Події 1708-1709 років на Полтавщині в контексті Північної війни / Л. Шендрик // Полтавська битва 1709 року в історичній долі України, Росії, Швеції та інших держав: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції. – Харків, 2009. – С. 333–345.

Антоніна Гончаренко

магістрантка II курсу історичного факультету

ЖДУ ім. І. Франка

(науковий керівник канд. іст. наук,

ст. викладач кафедри історії України ЖДУ ім. І. Франка **Максимов О. В.**)

СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ НАСЛІДКИ ПРИЙНЯТТЯ ХРИСТІЯНСТВА В КИЇВСЬКІЙ РУСІ

Питання християнізації Русі у X ст. завжди залишатимуться актуальними, особливо у XXI ст., оскільки проблеми релігії та віри не полишають нас і сьогодні. На сучасному етапі церковне питання загострилося до такої міри, що в черговий раз варто звернутись до першооснов та витоків християнства на теренах України.

Метою статті є вивчення наслідків соціально-культурного характеру в Київській Русі в результаті прийняття християнства.

Проблема набуття Руссю християнської релігії у всі часи була предметом досліджень широкого кола науковців серед них можна виділити низку сучасних істориків, зокрема В. Ричка [7; 8], О. Головка [1], Я. Затилюк [4] та інші.

Охрещення Володимира Святославовича й навернення у християнство його підданих було наслідком свідомого вибору володаря київського престолу, який розумів, що збереження традиційного язичництва перешкоджає подальшому поступу молодій східнослов'янській державі, її входженню у

співтовариство європейських народів. Християнізація Русі означала прилучення її до християнської спільноти, знаходження нею свого місця серед одновірних держав [8, с. 72].

Християнізація Київської Русі вторувала шлях до поширення надбань візантійської культури, сприяла закріпленню принципу єдиновладдя як політичної норми. Означала легітимацію на міжнародній арені. Київський князь відтепер перестав бути «варварським вождем» незнаної у християнському світі країни [7, с. 32].

Нова віра полегшила процес ліквідації родового ладу, сприяла прискоренню розвитку феодального устрою. Християнство, сформоване як релігія класового суспільства, фактично освячувало владу панівної еліти, соціальну диференціацію та всю феодальну систему, адже існування християнської небесної ієрархії було ніби віддзеркаленням ієрархії тогочасного суспільства. Водночас воно рішуче стверджувало рівність усіх перед Богом, чим закладало принципово нові підвалини в ідеологічній моделі майже всіх соціальних рухів, у тому числі антифеодальних. Церква провадила гнучку соціальну політику, спрямовану на захист найбільш знедолених категорій населення давньоруського суспільства. Вона не обмежувалася лише засудженням найбільш жорстоких форм феодального гніту, а й намагалася доступними їй методами впливати на соціальну практику. Церковні ієрархи виступали проти свавілля феодалів, жорстоких утисків народу та інших крайнощів суспільного життя того часу. Усе це сприяло пом'якшенню суперечностей та збереженню у суспільстві соціального миру, нехай і відносного [3, с. 29].

Православ'я стало надійним ґрунтом для створення могутньої, централізованої самодержавної країни. До кінця 80-х рр. X ст. Русь була слабоконсолідованою державою, що зберігала єдність головним чином завдяки мечам великокнязівської дружини. Проведення адміністративної та релігійної реформ якісно змінило ситуацію. Сприяючи централізації, вони зламали сепаратизм місцевих князів та племінних вождів, утвердили єдиновладдя київського князя як основу політичної моделі управління Руссю. М. Грушевський зазначав, що Володимир, прийнявши християнство, доклав максимум зусиль до того, аби поширити його у своїй державі й таким чином зміцнити її становище [2, с. 513].

Церковні устави Володимира Святославовича, Ярослава Мудрого, церковно-уставні грамоти удільних князів були основою державного регулювання в громадському й особистому житті, судочинстві, релігійно-моральному вихованні населення. Церква тоді безпосередньо впливала на державну владу. Її об'єднуюча функція виявилась у період роздроблення Київської Русі й утворення удільних князівств. Київська митрополія як церковно-релігійний центр сприяла об'єднанню й зміцненню сформованої народності в Київській державі. Після її занепаду церква відіграла вирішальну роль у зміцненні етносу русичів, утвердженні народного духу, моральної стійкості в період татарської навали [3, с. 30].

Прийняття християнства сприяло зростанню міжнародного авторитету держави. Хрещення Русі та одруження з Багрянородною сестрою візантійського імператора ввели Володимира в коло християнської сім'ї європейських правителів, а давньоруській державі відкрили шлях до її визнання європейською християнською спільнотою. З того часу великий князь ставав повноцінним суб'єктом міжнародного права: кордони його держави вважалися недоторканими (бодай номінально); на полі бою княжих воїнів брали в полон, а не в рабство; сам він міг апелювати до поняття справедливості серед сусідніх королів тощо. Запровадження нової віри не стало основою ідеологічної та політичної залежності від Візантії. Підлеглість Київської митрополії Константинопольському патріарху була наслідком політичної угоди, але, зумовлена церковними традиціями й канонами, існувала лише у сфері релігії. Тим часом, зв'язок церков сприяв політичному співробітництву й поглибленню взаємних інтересів обох держав щодо їх внутрішніх справ. Оточена ворогами, Візантійська імперія була зацікавлена в зміцненні військових і торговельних зв'язків із Руссю, а та, у свою чергу, в більш широкому плані зміцнюючи зв'язки з Візантією, творчо сприймала її ідеї та культуру [6, с. 105].

Рівень поширення й інтенсивність засвоєння християнської релігії на Русі був різний. Відносно швидко християнство поширювалось у містах, проте сільське населення засвоювало його повільніше. Деякі великі сільські регіони східнослов'янського світу фактично до монгольської навали середини XIII ст. залишалися язичницьким. Поширення християнства викликало опір у багатьох регіонах, особливо на півночі Русі. Тут в XI ст. відбулося декілька значних антихристиянських виступів, котрі очолювались не тільки волхвами, а й місцевою знаттю, що використовувала невдоволення населення насадженням нової віри для реалізації своїх – відносно київського центру – сепаратистських планів.

Нова віра надала значного імпульсу розвитку писемності, літератури, архітектури та мистецтва. Освітня діяльність у Київській Русі беззастережно належала церкві. За князя Володимира Великого влаштовували при церквах парафіяльні навчальні заклади, де виховувалися діти під керівництвом місцевих священно- і церковнослужителів. Князь Ярослав Мудрий значно зміцнив і розширив потяг народу до просвітництва. Його коштом будувалися спеціальні приміщення для шкіл, училищ, де освіта мала релігійний характер. При архієрейських кафедрах, монастирях і церквах засновували духовні парафіяльні школи, які готували церковних читців, організовувалися книгосховища – прототипи сучасних бібліотек. Наявність шкіл була гордістю великих міст. Такі заклади були в Києві, Львові, Володимирі-Волинському (саме там, за власним свідченням, у 1097 р. перебував преподобний Нестор Літописець з метою «смотренія раді училищ і наставленія вчителів» [5, с. 92–93].

Першими вчителями й розповсюджувачами духовної освіти були переважно люди духовного чину. Але і з боку князів духовна освіта знаходила в той давній період суттєву підтримку. З XI ст. на Русі з'являються книги, переклади з грецької на слов'янську мову. Перекладне письменство мало

служити насамперед потребам християнського культу, а тому першими книгами в Київській державі були переклади святого Письма (Євангелія). найдавніший його рукопис «Остромирове Євангеліє» (1056–1057), Апостол, Псалтир, Парамійник та інші богослужбові книги. Серед християнської перекладної літератури важливе місце належить творам святих отців і вчителів церкви: Василя Великого, Григорія Богослова, Іоанна Златоустого, Кирила Єрусалимського й інших. На основі перекладного утворюється своє оригінальне письменство того ж церковно-релігійного характеру.

Оскільки релігійному культу мають служити не тільки молитви та обряди як богослужбова дія, а й будови храмів, малярство, різьбярство, музика, спів, то з прийняттям християнства на Русі широко розвиваються й ці види мистецтва. Наочним свідченням цього розвитку є такі визначні пам'ятники архітектури, як Київська Софія з її мозаїками і фресками, а також храми тих часів у Києві, Чернігові та інших древніх містах Русі. Серед будівників і оздоблювачів цих величних споруд, крім грецьких, безумовно, були і свої здібні майстри. Києво-Печерський Патерик подає імена деяких із них. Серед іконописців згадує ченців Аліпія і Григорія, а серед співаків – визначного доместика монастиря (учителя співів) Стефана [1, с. 188].

Отже, протягом VIII–XI ст. у Східній Європі відбувався складний процес християнізації східних слов'ян, який мав широкоплановий характер. Населення Русі засвоювало нову релігію, країна входила до кола християнських країн світу, а для забезпечення функціонування східнослов'янської християнської церкви, що створювалася впродовж XI–XII ст., тривала розбудова її церковно-адміністративної організації. запровадження християнства на Русі, безумовно, було явищем прогресивним. Воно сприяло формуванню та зміцненню феодальних відносин, розвитку державності, зростанню міжнародного авторитету, розвитку культури.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Головка О. Поширення християнства у слов'ян Східної Європи і формування християнської церковної організації на Русі (VIII-XI ст.) / О. Головка // Дриновський збірник. – 2012. – Т. V. – С. 179-189.
2. Грушевський М. Історія України-Руси / М. Грушевський. : В 11 т., 12 кн. – К.: Наук. думка, 1991. – Т. 1. – 648 с.
3. Демочко В. Київська Русь і християнство / В. Демочко // Волинські історичні записки. – 2009. – Т. 2. – С. 24-32.
4. Затилюк Я. «Перепрочитання історії» хрещення Русі князем Володимиром в історичній культурі ранньомодерної України / Я. Затилюк // Україна в Центральній Європі. – 2014. – Вип. 14. – С. 71-100.
5. Молдован А. «Слово о законе и благодати» Илариона / А. Молдован. К. : Наукова думка, 1984. – 240 с.
6. Поппе А. Заснування митрополії Русі в Києві / А. Поппе // Український історичний журнал. – 1969. – № 6. – С. 91-105.
7. Ричка В. Anni Mundi: Народження християнської країни / В. Ричка // Український історичний журнал. – 2013. – № 5. – С. 24-39.
8. Ричка В. Середньовічна Україна-Русь: становлення ідеї християнської держави / В. Ричка // Український історик. – 1997. – Т.1/4 (132/135). – С.70–79.

Мирослава Дідук
студентка III курсу історичного факультету
(науковий керівник: канд. іст. наук,
доцент кафедри історії України ЖДУ ім. І. Франка **Жуковський О. І.**)

ВИДАВНИЧА ДІЯЛЬНІСТЬ СОЮЗУ ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ (1914–1918 РР.)

З початком першої світової війни відбувається переосмислення свого становища багатьма народами, які входили до багатонаціональних імперій. Винятком не стали і українці, які були поділені між двома ворогуючими сильними державами – Австро-Угорщиною та Російською імперією, і мали ворогувати один проти одного. Розуміючи всі недоліки перемоги Росії у війні, можливі несприятливі варіанти розвитку подій для українських територій і, прагнучі створити незалежну державу, наддніпрянські емігранти вирішили перейти на бік Австро-Угорщини, оскільки та, порівняно з Росією проводила більш лояльну політику для українців, надавала широкі можливості для різнобічного розвитку і тому, поставала в очах біженців як яскрава можливість для здійснення активної політики стосовно створення незалежної країни. Таким чином, 4 серпня 1914 р. у Львові політичні емігранти створили Союз визволення України, який через окупацію російськими військами, досить скоро перемістив свій штаб до Відня, де і продовжив свою діяльність протягом 1914–1918 рр. Союз мав представляти інтереси всіх українців, які знаходилися як в Австро-Угорщині, так і в Російській імперії, на міжнародному рівні, сприяти їх об'єднанню і утверджувати думку серед європейських держав про відтворення Української держави, як своєрідного кордону між воюючими блоками.

Досить скоро представники розробили стратегію за якою мала вестись інформативно-дипломатично-пропагандистська діяльність. Так, у Відні з 5 жовтня 1914 р. до 13 листопада 1918 р. видавався часопис «Вісник СВУ», який став головним друкованим органом СВУ. В ньому можна було дізнатися всю інформацію про становище українців в той період, перебіг воєнних подій. Також містилася інформація про дипломатичну діяльність Союзу з іншими країнами, їхні подальші плани та стратегії, друкувались відомості про національно-визвольний рух для європейських країн. Також, в ньому було надруковано ряд програмних документів СВУ, а саме: «Наша платформа», «До громадської думки Європи», «До українського народу Росії» і т. д [2]. Всі документи, які були надруковані у «Віснику СВУ», стали першими актами української дипломатії, в якому звучав виступ за український народ та незалежність. Це був лише початок широкої інформативно-дипломатичної діяльності, розвернутий організацією.

Прагнучи визволити українські землі з-під гніту Російської імперії, створити власну незалежну державу, СВУ розпочав перемовини з потенційними союзниками і налагоджувати контакти з багатьма європейськими країнами з допомогою його представників. Так, у Німеччині представляв інтереси українців О. Скоропис-Йолтуховський, в Італії – О. Семенів, в Болгарії та Румунії – Л. Ганкевич, в Туреччині – М. Меленевський, в Швеції та Норвегії – О. Назарук, в Швейцарії – П. Чикаленко [3, с.15].

Згодом були розроблені основи ведення перемовин з країнами Четверного союзу та деякими нейтральними державами. СВУ старанно продумував кожен свій крок, представники ретельно готували документи і методи ведення пропаганди залежно від сприйняття і інтересів інших країн, однак, ставлячи пріоритети України на перше місце.

Першим успіхом можна вважати налагоджені стосунки між Україною та Туреччиною, яку українські політики намагались переконати турецький уряд у важливості створення незалежної української держави, яка стане бар'єром між Європою та Росією, і тим самим відверне плани Росії від загарбання Туреччини [2]. Таким чином, завдяки старанням М. Меленевського, а також Л. Цегельському та С. Барану, які опублікували ряд статей в турецькій пресі і створили підґрунття для переконання турків у важливості допомоги українцям у національно-визвольному змаганні, в листопаді 1914 р. турецький міністр Таалат-бей заявив про необхідність визволення України з-під російського гніту і здобуття нею самостійності і запевнив, що турецький уряд буде підтримувати СВУ в цій нелегкій справі. Це було великим дипломатичним успіхом інформативно-дипломатичної діяльності Союзу і справжньою підтримкою в національно-визвольній боротьбі [4].

Також було опубліковано звернення до болгар, румунів, шведів та чехів, де були враховані інтереси кожної з держав і підібрана тактика, особливо для балканських народів, які перебували в ідентичному становищі. Для Балканських народів наголошувалося, що саме Російська імперія заважала їхньому вільному розвитку. Не забували представники і український народ – велося інформування української діаспори стосовно війни та становища українства загалом. Важливе значення мало інформування українців, які проживали на території Російської імперії – вони отримували матеріали СВУ і також були добре проінформовані щодо діяльності організації та їх подальших планів.

Союз працював не лише зі слов'янськими державами. Його робота пов'язувалась ще й закордонними прес-бюро, оскільки підневільні слов'янські народи хоч і могли допомогти у боротьбі, однак справжню серйозну підтримку можна було отримати від незалежних європейських країн. Провідними точками, які розповсюджували інформацію по всьому світу були: прес-бюро в Берліні, в Лозанні, в Женеві та Берні. Всі матеріали видавалися кількома мовами, переважно англійською, французькою та німецькою. Згодом, вони перетворилися в осередки пресової та літературної діяльності СВУ [3, с. 14].

У Німеччині з 1915 р. по 1917 р. розпочалося видавництво тижневика «Україна Нахристен», де проводилась пропаганда серед німецьких політиків, науковців та громадських діячів. Там могли друкуватися не тільки українські науковці, а й німецькі вчені, літератори та журналісти [2].

У Швейцарії в 1915–1917 рр. виходив щомісячник «Ла ревью Україне». Він видавався англійською та французькою мовами. Він спрямовувався на пропаганду державницьких прав України серед населення країн Антанти [3, с. 12].

Важливою формою інформаційної діяльності було розробка бюлетенів для закордонної преси. В Берліні видавався інформаційний бюлетень «Нахристен дер Українішен Прес-бюро». В Берні у 1916–1917 рр. виходив прес-бюллетень

«Корресподенц Націоналітет Русланд». Він видавався англійською, французькою та німецькою мовами.

Були засновані власні видавництва в різних європейських країнах: «Видавниче товариство ім. І. Франка» у Фрайштадті (1916 р.), «Видавниче товариство ім. Б. Гринченка» у Вецлярі, 1917 р., «Український Рух» у Раштадті (1917 р.). Не оминула ця участь Женеви і Прагу – вони також стали центрами видавничої діяльності СВУ. До видавничої діяльності залучалися відомі історики, журналісти, науковці і громадські діячі [1, с. 2972].

Книги і брошури зачіпали різні питання, які стосувалися проблеми українського народу, становище українців на різних територіях, політику Росії стосовно українських земель, національно-визвольні прагнення СВУ, також досить часто друкувалися біографічні матеріали видатних діячів [3, с. 13].

Підводячи підсумок можна сказати, що загалом в період інформаційної та дипломатичної діяльності Союзу визволення України було видано близько 50 книг і 30 брошур багатьма мовами, які стосувалися українського народу. Ця праця зробила свій особливий внесок у зародженні і розвитку українського питання на міжнародній арені, європейські країни почали сприймати згодом ідею незалежності України, ближче ознайомились з українськими традиціями, історією та культурною спадщиною. Внаслідок цього було закладено умови подальшого розвитку міжнародних відносин в незалежній Українській державі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Енциклопедія українознавства: Словникова частина / Ред. В. Кубійович; Наукове товариство ім. Т. Шевченка у Львові. – Л. – Т. 8: Перевидання в Україні. – Львів, 2000. – Енциклопедія українознавства: Словникова частина. – Париж – Нью-Йорк: Молоде життя, 1976. – Т. 8. – С. 2800-3200.

2. Лавров Ю. П. СОЮЗ ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ (СВУ) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Soiuz_vyzvolennia

3. Наріжний С. Українська еміграція: культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. – Прага, 1942 р. – Ч. 1. – 370 с.

4. Патер І. Союз визволення України і Туреччина [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.inst-ukr.lviv.ua/files/23/570Pater.pdf>

5. Пропагандистська діяльність українських націонал-політичних організацій за кордоном в період першої світової війни (1914–1918 рр.) / Д. В. Веденєєв, Д. В. Будков // Гуманітарний вісник. Сер. : Історичні науки. – 2014. – Число 21, Вип. 5(1). – С. 8–17.

Ольга Зубова

студентка III курсу історичного факультету

ЖДУ ім. І. Франка

(науковий керівник: канд. іст. наук,

доцент кафедри історії України ЖДУ ім. І. Франка **Жуковський О. І.**)

ОСОБЛИВОСТІ ЖВАНЕЦЬКОЇ КАМПАНІЇ 1653 РОКУ

В Українській державі за останні кілька десятиліть інтерес до історичного минулого серед населення значно збільшився. Великою мірою це стосується тих сторінок, що пов'язані з постаттю Богдана Хмельницького. Адже цей видатний гетьман є взірцем боротьби за національну самобутність,

самостійність. Так, під своїм проводом він розпочав Національно-визвольну революцію, що залишила свій слід в історії не тільки українській, а й наприклад, польській. Дана революція складалася з безлічі перемовин, союзів, битв, кампаній. Поряд з тим, цікавим явищем в ній постає Жванецька кампанія 1653 року. Вона показала ставлення кримських татар до козаків та становище, що склалося в новоутвореній Українській державі.

Окремі аспекти окресленої проблеми вже піднімалися у працях: В. Степанкова [3; 4], В. Смолія [5], Л. Баженова [1], В. Газіна [2].

Отож переходячи до розгляду самої теми, можна сказати, що все почалося з того, що в ході перемовин між Московією та Польщею у Львові не було досягнуто домовленостей. Московське царство планувало поновити Зборівську угоду і за нею урегулювати українське питання, натомість Польща, хотіла повного розгрому новоствореної Української держави та відновлення порядків до початку революції.

Тому не досягнувши консенсусу, король Ян Казимір вирішив піти в похід проти козаків. 22 серпня 1653 р. було зібрано 30–35 тисячне військо і з-під Глинян воно вирушило до Галича. Їхня дорога була прокладена через Гологори, Дунаївці, Нараїв, Рогатин, Колушки [4, с. 40]. 30 серпня вони зупинилися в околицях Галича і відпочивали до 7 вересня. Слід також зазначити, що по дорозі до війська приєдналося кілька нових підрозділів. До того ж, на початку вересня полк Г. Денгофа було відправлено до Сучави, на допомогу трансільванському королю.

Зібравшись, військова рада ухвалила рішення прямувати до Кам'янець-Подільського, а там вторгнутися до Брацлавиці разом з полками, що були під Сучавою. Маршрут поляків пролягав за даними джерел так: Горожанка-Завалів-Вишнівчик-Янів-Пробужна-Бережанка-Оринин [4, с. 41].

16 вересня 1653 р. армія зупинилася поблизу Кам'янця біля Медоборів. Через день вони розташувалися під стінами міста у старих окопах. Там вони пробули до 30 вересня. Слід брати до уваги, що до цього часу до війська приєдналося близько 5 тисяч польських жовнірів. Однак через нестачу продовольства, та неблагоприятну погоду багато з них помирало.

Водночас, Богдан Хмельницький виступає з пропозицією розпочати переговори, але король її відхиляє. Він наказує продовжувати наступ до Бару, а далі на Брацлав та Білу Церкву. 30 вересня 1653 р. похід продовжився. Було пройдено Гуменці та Медобори [5, с. 177]. 1 жовтня була зроблена зупинка під с. Зеленче. Там до польського командування дійшла звістка про те, що до українців на допомогу йде кримський хан.

Тоді військова рада ухвалила рішення про відступ до Жванця. Там вони сподівалися з Буковини дістати продовольство й фураж та дочекатися армії союзників. Так і було зроблено. 4 жовтня 1653 р. було розпочато відхід і 8 жовтня польські війська прибули до Жванця. Табір було розташовано біля устя р. Жванчик. Його уфортифіковували, споруджували землянки, також зводили міст через Дністер [3, с. 14].

У той же час, Богдан Хмельницький в кінці серпня прибув у м. Бірки, де перебувало близько 10 тисяч козаків. Основні українські сили збиралися

поблизу Білої Церкви. Сам Хмельницький не був зацікавлений у початку воєнних дій, так як у той час 7–8 тисячне військо під командуванням Тиміша було під Сучавою [1, с. 95]. Старший син просив про допомогу, але батько не міг її надати, до того часу, як він не заручиться підтримкою хана.

Розширена старшинська рада ухвалила рішення вести війну з Польщею до переможного кінця, але Богдан Хмельницький уникав поновлення воєнних дій і навіть запропонував королю розпочати переговори. Однак у відповідь отримав відмову. Коли кримське військо вже приєдналося до українського, гетьман наказав полкам рухатися в сторону Сучави. Але отримав супротив з боку полковників. Непорозуміння він швидко владнав і тоді відправився до Соболівки. По дорозі до нього з основними силами приєднався хан, і тоді, гетьман, не знаючи про смерть сина, посилає ще до Сучави 20 тисяч козаків та 5 тисяч татар [4, с. 42].

Про смерть сина гетьман дізнається лише 19 жовтня 1653р. Тоді війська були поблизу Степанівки. Він наказує продовжувати мобілізацію до військ. За існуючими даними можна сказати, що 21 жовтня вони були біля Деревчина, а 25 жовтня в околицях Шаргорода. Слід зауважити, що Богдан Хмельницький розумів, що не приймаючи протекцію хана, він не може розраховувати на перемогу над поляками у битві. Тому він розраховував на капітуляцію шляхом оточення та блокади.

Перші сутички між противниками розпочалися ще 21 жовтня 1653 р. неподалік Жванця, у Матківцях. Тоді татари розгромили жовнірів. Наступного дня, останні отримали ще поразку неподалік Кам'янця-Подільського. Ці події ознаменують початок воєнних дій Жванецької кампанії. Цікавим є те, що для того, щоб українці з татарами не захоплювали села навкруги, то польське командування дозволило своїм жовнірам грабувати їх, та брати усе необхідне [3, с. 16].

Перебуваючи під Шаргородом, у середині листопада українсько-кримські війська вирішили покинути свої позиції. Далі вони попрямували через Бар, Зіньків, Солобківці в напрямку Гусятина. Приблизно 24–25 листопада 1653 р. в його околицях зупинилися українці. Татари ж у свою чергу, розташувалися між Скалою-Подільською та Оринином. Таким чином, можна побачити, що табір поляків був з усіх боків заблокований. Це значно погіршувало становище поляків, яке й до того вже було поганим [3, с. 16].

Одним з чинників, що мали згубний характер для польських жовнірів було те, що вони були відрізані від можливості поставок продовольства та фуражу. Тому була гостра нестача харчів, що породжувала голод. Це пояснюється тим, що польське командування не розраховувало на такі довгі бойові дії.

Також несприятливими були і погодні умови. Якщо брати до уваги, що була осінь-зима, то дощі, холод та морози породжували різні хвороби, підвищувалась смертність. Це також породжувало дезертирство. Бо не було вже відчуття успішності у закінченні кампанії. Тож, можна сказати, що кількість жовнірів значно скоротилося і це було не на користь польського командування [4, с. 43].

У кінці листопада-на початку грудня українсько-кримські війська вже підійшли до Жванця. Табір було оточено. Польське командування вже почало готуватися до бою, бо було незадоволено тим, що татари підходили під самі вали і діяли навкруги.

Однак, у цей момент для поляків стала досить доречною звістка про те, що Земський собор ухвалив рішення про взяття під свою протекцію Військо Запорозьке. Хмельницький, дізнавшись про рішення собору, вирішив приховати це від усіх татар та хана, адже тоді про допомогу він міг би тільки мріяти. Тому для польського командування це був шанс на перемогу.

Отож, за таких обставин, хан дізнавшись про дане рішення від польської сторони, думаючи лише про власні інтереси, погоджується на переговори. Після складного та довгого процесу перемовин та суперечок, 15 грудня 1653 р. було укладено Кам'янецьку угоду. Так як вона була усною, достеменно дізнатися її зміст неможливо. Однак, за багатьма свідченнями можна сказати, що в ній містилися дані про поновлення Зборівського договору, але лише польсько-кримської частини. Тобто інтереси українські там вже не враховувалися [2, с. 82].

Тому, підводячи підсумки, можна сказати, що для Польщі це була перемога без перемоги, а для України поразка без поразки. Українські війська у взаємодії з кримськими мали усі шанси на успіх у Жванецькій кампанії. Тримавши облогу довгий час, польські війська були на межі капітуляції. Для них спасінням стала ухвала Земського собору, що для українців стала фатальною та стала поштовхом для прийняття у майбутньому Московської протекції.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Баженов Л.В. Військові кампанії Богдана Хмельницького 1653 року/ Л. В. Баженов // Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції «Козацька доба в історії Поділля та Південно-Східної Волині. – Хмельницький, 2013. – С. 92–97.

2. Газін В. В. Жванецька облога 1653 р., її хід та наслідки / В. В. Газін // Кам'янецьчина: історія і сьогодення : збірник матеріалів науково-красназничого форуму, присвяченого 90-річчю від заснування Кам'янець-Подільського району. – Кам'янець-Подільський, 2013. – С. 79–84.

3. Степанков В. С. Жванецька кампанія Б. Хмельницького: витоки, хід, політичні наслідки (серпень-грудень 1653 року) / В. С. Степанков // Наукові праці історичного факультету. – Кам'янець-Подільський, 1996. – Т. 2. – С. 5–20.

4. Степанков В. С. Жванецька кампанія 1653 року та її наслідки для козацької України: джерела до вивчення теми (на допомогу викладачам, учителям, студентам та красназничам) / В. Степанков, В. Степанков // Проблеми дидактики історії. – 2015. – Вип. 6. – С. 37–73.

5. Україна крізь віки: [у 15 т.] / [творч. задум та заг. ред. акад. НАН України В. А. Смолія ; НАН України, Ін-т археології]. – К. : Альтернативи, 1998–1999. – (Україна крізь віки). Т. 7 : Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 pp.) / В. А. Смолій, В. С. Степанков. – 1999. – 351 с.

Розділ 2

ЕТНО-КОНФЕСІЙНІ, СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТА КУЛЬТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ ТА ІСТОРИЧНОЇ ВОЛИНІ- ЖИТОМИРЩИНИ

Тетяна Яремова

учениця 9 класу Вересівської ЗОШ І–ІІІ ст.

(педагогічний керівник:

вчитель історії **Шинкарук Р. Р.**)

ВІЗИТКА ЯК ТРАДИЦІЙНИЙ НОСІЙ КОНТАКТНОЇ ІНФОРМАЦІЇ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

Фонди бібліотек та архівів України вирізняються своїм багатством і різноманітністю. Крім офіційних актів, документів судово-адміністративних, військових та інших установ в архіві є значна кількість документів особового походження, приватного змісту. Ці документи є дуже цінними, бо вони розповідають про те, чого нема й не може бути в офіційних актах. Саме через такі документи можна дізнатися про побут, нюанси загальнолюдських стосунків, притаманних певному періоду історії, а також про певні риси характеру й поведінки окремих особистостей. Для цього напряму історичних досліджень неабиякий інтерес спогади, особисті щоденники, альбоми (наприклад – з віршами), листи, листівки, кулінарні й медичні рецепти. В цій групі документів окреме місце належить візиткам, що є цінним джерелом насамперед для вивчення кола спілкування і зв'язків певних осіб. Візитки – це історія комунікації, знайомств, масштабу діяльності відомих особистостей тощо. Візитки є одним з найдавніших засобів передачі контактної інформації і були популярними серед певних кіл осіб у суспільстві [1, с. 25].

Найбільш достовірними джерелами у висвітленні даної теми є архівні матеріали особового, приватного походження. При написанні досліджень можна використовувати книги з ділового етикету під авторством Ф. А. Кузіна, В. А. Сухарева та інші, а також статті періодичних видань. Наукова новизна полягає у повнішому і всебічному вивченню мало досліджуваної теми: використання та поширення візитних карток на українських землях протягом XVIII–XX ст., їх види, особливості виготовлення та призначення.

Сьогодні складно уявити собі діловий світ без візитної картки. Цей невеликий шматочок картону несе в собі презентаційну, рекламну, інформативну функції. Вона представляє свого власника, створює перше враження про організацію або про вид занять і може містити різні короткі повідомлення [3, с. 67].

В усі часи візитна картка – це частина «саморекламної» кампанії будь-якої ділової чи відомої людини, адже у співрозмовника відразу виникає певна

асоціація з її власником. Тому вона повинна бути зроблена так, щоб викликати позитивні емоції у того, хто на неї дивиться. Візитка мала бути змістовною, тобто доносити ясну і лаконічну інформацію про свого власника. Дизайн візитки напряму пов'язаний з родом діяльності, яку представляє її власник.

На українських землях використовувались такі види візитівок:

- особиста візитна картка. Зазвичай вона містить ім'я і прізвище власника. Телефонні номери, посади, адреси в ній не обов'язкові. Для неї характерний доволі вільний стиль виконання;

- ділова візитна картка. Тут обов'язково вказують ім'я, прізвище, посаду, назву й реквізити компанії, використовують фірмовий стиль компанії, логотип тощо, суворий дизайн;

- корпоративна візитна картка. Вона, як правило, не містить імен і прізвищ. У ній указується сфера діяльності фірми, адреса, використовується фірмова символіка. Така візитка має рекламний характер. Часто їх виготовляли двосторонніми, або книжечкою [5].

Наприкінці XIX ст. картки набули своєї популярності – адже це століття бурхливого розвитку науково – технічного прогресу, промисловості, бізнесу. В результаті підприємці перейняли «світський» вид передачі інформації, тільки використовували його не для засвідчення власного статусу, а для швидкої передачі контактної інформації клієнтам і партнерам. Вони не істотно відрізняються від сучасних. Адже і тоді, і зараз були приклади прекрасного дизайну, що робить деякі візитки більш схожими на витвори мистецтва, ніж на шматочки картону з координатами. Та й призначення залишились теж саме, хоча набуло більше рис рекламності. Приблизно з другої половини XIX ст. візитна картка виконує роль рекомендації. Коли немає часу для складання рекомендаційного листа, людина може просто передати свою візитку за призначенням, написавши на ній прізвище тієї особи, кого рекомендує [4, с. 18].

Для того, щоб враження було найбільш сильним і закріпилося надовго, то господар картки просто повинен бути професіоналом у своїй справі, освіченим і приємним в усіх відношеннях людиною. Адже це свого роду заочне представлення (оскільки візитку необов'язково вручати особисто), м'яка, ненав'язлива форма вияву інтересу до адресата. Основне призначення візитних карток – представлення офіційних і ділових осіб при першій зустрічі [5, с. 19].

Обмін візитками символізував завжди початок: початок ділового співробітництва, позначення якихось перспектив у діяльності тільки що зустрілися людей. Сьогодні ділові контакти без подібних церемоній практично неможливі. Вручення візитки або обмін ними – це не просто необхідність, це певний ритуал, який свідчить про серйозності намірів і просто про хороше виховання, яке в даному випадку проявляється у повазі до співрозмовника [4, с. 16].

У архівах різних куточків України зберігається велика кількість візиток, які належать різним представникам українського народу. Всі вони належать до матеріалів особистого та приватного походження і відіграють важливу роль у вивченні зв'язків, знайомств, інтересів відомих та впливових людей того часу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Зайцева О. Картковий розбір: Правильна візитка може бути навіть предметом колекціонування // Версія. 2003, № 11.
2. Кузьмин Є. Поліграфія в Художньому інституті // Бібліологічні Вісті. – 1926. – № 4. – С. 113.
3. Марія Бондар. Візитка все стерпить. // Український діловий тижневик «Контракти». – 2005. – № 37. – С. 5.
4. Молдованов М. І., Сідорова Г. М. Сучасний діловий документ: зразки найважливіших документів українською мовою. – К. : Техніка, 1992.
5. Паперові візитки в цифрову епоху. Доступ до ресурсу: <https://studway.com.ua/vizitki/>

Вікторія Грінько

учениця 10 класу Ємільчинської гімназії

(науковий керівник:

вчитель вищої категорії, старший вчитель **Бацюн Т. Ю.**)

ДІЯЛЬНІСТЬ РОДИНИ УВАРОВИХ НА ТЕРИТОРІЇ ЄМІЛЬЧИНЩИНИ

Ємільчине (колишня Межирічка) – одне із стародавніх поселень поліського краю, яке розташоване на берегах річки Уборть. Його історія сягає в глибину віків. Люди, які оселилися тут в далекому минулому, дістали назву – древляни. М. Костомаров пише, що слов'яни «... жили невеликими громадами, осередком котрих були городи – укріплені місця оборони, зборів і управи. Племена вели між собою усобиці. Сі племена обожали природу, поклонялися сонцю, небу, землі, воді, вітрові, деревам, птицям, камінням і т.д., а на основі того обожання природи складали всякі перекази, вірування, улаштовували святкування і обряди» [1]. Вони віддавали шану померлим прародичам, вважали їх опікунами і приносили їм жертви. Вірили також в чародійство, ворожбу, шептання. Особливо вірили в таємницю і могутність слова, яка існує й досі в народі.

Наше селище взяло свій початок саме тоді, коли між окремими князівствами точились міжусобиці. Старожили зберегли переказ, що перші мешканці за кілька років до 1400 р. поселились у непрохідному лісі на березі річки Уборть, неподалік місця, де впадає річка Бересток. Тут було засновано поселення під назвою Межирічка. Люди в цьому місці поклали надію на захист себе від нападів монголів і кримських татар, які були безперервними і продовжувались до початку XV ст., бо саме тут, в лісі, було зручніше сховатись, обігрітись в холодну пору року. Ці дані підтверджують і історики, адже на території Ємільчиного виявлені давньоруські кургани, які датовані X–XII ст.

У 1585 р. вперше в актових Житомирських гродських книгах як маєтність князя Острозького згадується назва нашого поселення Межирічки, яке більше 5 століть на берегах Уборті витримувало і радощі та успіхи, і гіркоти невдач, вписуючи неповторні сторінки у свою славетну історію [3]. З часів сивої

давнини працею не одного покоління зростали добробут та розвиток Межирічки. З діда-прадіда в мирі та злагоді, повазі й толерантності в містечку жили представники різних національностей. Саме вони творили особливу духовну ауру, культуру поліського краю, не дивлячись на те, до кого в руки переходила благодатна поліська земля.

У XVII ст. Межирічка приєднана до Російської імперії і в 1796 р. її поселення входить до складу земельних володінь магнатів Любомирських. Внаслідок другого та третього поділу Польщі (1793–1795 рр.) територія краю, як і вся Правобережна Україна, увійшла до складу Волинської губернії.

Наприкінці XVIII ст. маєтність переходить від генерал-поручика Каспара Любомирського до його доньки Марії. В 1806 р. вона дарує ємільчинський маєток своєму третьому чоловікові генералу від кавалерії Федору Уварову, який спрямовує на той час чимало зусиль на розвиток містечка і навколишньої поліської глибинки.

У 1820 р. він відкриває у Ємільчиному власне фарфорове виробництво. Завод вже через кілька років випускав добротні вироби – непрозорий художній фарфор, білі з червоним розписом тарілки, вази із візерунками, табакерки із позолотою. На кінець 1825 р. на фабриці працювало майже 200 робітників. Проте величезна конкуренція більш потужних і успішних фарфорових заводів на Волині змусила статського радника Аполлона Уварова (а саме до нього перейшло у спадок Ємільчине із навколишніми селами після смерті Федора Уварова) припинити виробництво. Згідно переказів місце розташування фабрики знаходилося неподалік теперішнього діючого кладовища, поблизу території приватного деревообробного підприємства. Відомо, що Уварови спрямовували чимало зусиль в умовах товарно-грошових відносин, на розвиток мануфактур і нових галузей господарства ємільчинського маєтку. Збереглися незначні окремі місця та будівлі в Ємільчиному та деяких селах, що свідчать про життя та діяльність колишніх господарів [3].

У 1839 р. Аполлон Уваров побудував у Ємільчиному церкву Святого Миколая (колишня назва), яка діє і понині, а в 1872 р. за кошти його дружини Анни Уварової у храмі було споруджено новий іконостас. На жаль, не збереглася будівля церкви Різдва Пресвятої Богородиці, споруджена за проектом цивільного інженера В. Безсмертного (м. Київ) у псевдоросійському стилі (була розташована на території теперішнього парку). Храм був побудований за кошти графа Сергія Аполлоновича Уварова та пожертв місцевих прихожан в 1894 р. і значно звеличував центр містечка своєю поставою та золотистими куполами. Але в 1935 р. комуністичною владою він був повністю зруйнований, а цінності і майно розграбовані. Також за кошти Уварових споруджено церкву св. Сергія Радонежського у селі Мокляках, де розміщувався панський фільварок [3].

У середині XIX ст. в ємільчинському маєтку діяли дві лісопильні, декілька вітряних млинів (один з яких зберігся в Мокляках), працював чавунно-ливарний завод в Рудне-Підлубецькій (Руденьці), діяла суконна фабрика, яка за переказами розміщувалася в кінці теперішньої вулиці Миру, винокурний завод,

що на той час діяв поблизу мосту на річці Уборть, в напрямку Кулішів, а згодом на місці, де був районний млин, неподалік середівського мосту. Нині тут розташоване приміщення автомайстерні «Сервіс-Лада» [5].

В Аполлона та Анни Уварових, 15 квітня 1848 р. народився син Сергій, який продовжив всі починання батька.

Освіту отримав у 1-й санкт-петербурзькій гімназії. Майновий стан та титул шляхетного дворянина дали змогу зробити йому досить стрімкий злет по службі. Він розпочав кар'єру 1869 р. у канцелярії новоград-волинського повітового предводителя дворянства. З 1872 р. Сергій Аполлонович обіймав посаду почесного наглядача Новоград-Волинського 2-класного училища. У 1878 р. його призначено почесним мировим суддею Новоград-Волинського повітового судового округу. Через 2 роки, за пропозицією генерал-губернатора Південно-Західного краю, його призначають Новоград-Волинський повітовим предводителем дворянства. У 1881 р. С. А. Уварова обирають головою з'їзду мирових суддів цього ж повіту. У наступному році, по Височайшому повелінню, він став Волинським губернським предводителем дворянства – обіймав одну з найвпливовіших посад того часу в губернській ієрархії [2].

У 1885 р. Сергій Аполлонович отримав титул камер-юнкера Двору Його Величності, що в табелі про ранги відповідає придворному чину п'ятого класу, а вже в 1889 р. отримав звання камергера (чин 4-го класу). Міністерством внутрішніх справ у 1890 р. присвоєно Уварову звання статського радника. У 1898 р. він уже одержує титул дійсного статського радника, що відповідає чину генерал-майора. У 1896 р. йому присвоюють звання гофмейстера Височайшого Двору. Крім зазначених вище почесних звань, Сергію Аполлоновичу у 1894 р. Височайше дозволено присвоїти звання почесного громадянина м. Новограда-Волинського «за выдающуюся полезную деятельность на пользу города». А в 1896 р. цар Микола оголосив йому «Высочайшую благодарность». За роки державної служби Уварова було нагороджено орденами Св. Станіслава 1-го ступеня та Св. Володимира 3-го ступеня [2].

Велика родина С. А. Уварових проживала в Петербурзі. Невідомо з яких причин Уваров вибрав Ємільчине своїм дідівським маєтком. Члени сім'ї і сам Уваров приїздили в Ємільчине дуже рідко. Приміщення двору самих господарів маєтку знаходилося на місці, де нині територія колишньої військової частини, неподалік розташування теперішнього речового ринку. У двох дерев'яних будинках утримувались покої на час приїзду членів сім'ї Уварових. Тут постійно жили довірені особи поміщика. Неподалік був викопаний став, в якому плавали білі лебеді. Про розкіш місцевого поміщика свідчить те, що стайня для коней у середині була оздоблена білим мармуром.

Граф Сергій Аполлонович Уваров був ініціатором будівництва шляху Ємільчине – Новоград-Волинський у 1892 р. з перспективою його продовження до ст. Полонне, куди доставляли на експорт поташ та лісодеревину в країни Західної Європи. Цією дорогою користуються і понині. Також була побудована залізнична вузькоколія (в народі «конка»), яка простягалася від урочища «Перехрестя» до місця теперішнього інкубаторного підприємства, для

транспортування лісодеревини. Окремі місця насипу залізничного полотна збереглися і на даний час. Значні прибутки від господарської діяльності Уварових спрямовувалися на соціальний та духовний розвиток містечка, зокрема на утримання Ємільчинського двокласного сільського училища, яке було відкрито в 1873 р. та розташовувалося на території, де раніше були навчальні корпуси Ємільчинської школи № 2.

З метою отримання прибутку від овочівництва, садів і пасік у таких селах, як Середях, Сербах, Малій Глумчі були закладені фільварки, де господарювали економи.

Значна увага зверталась на розвиток хмелярства, яке почало приносити небачені прибутки. У 1898 р. на одній з Волинських виставок за місцевий хміль Уваров був удостоєний срібної медалі. На хмелеплантаціях тоді налічувалось 790 кіп коренів хмелю (копа – 60 шт.). Експортували хміль навіть в Англію [2].

Про період володарювання з 1806 по 1917 роки потомственої дворянської родини – графів Уварових, колишніх власників ємільчинського краю, свідчить їх місце поховання-фамільний склеп у північно-західній частині старого православного кладовища, на підвищенні правого берега річки Уборть.

Із встановленими традиціями померлих членів сім'ї хоронили в дідівському маєтку, тобто в Ємільчиному похорони були надто багаті і пишні. Могильні склепи і пам'ятники виготовлялися з білого мармуру італійськими майстрами. Доставлялися вони різними шляхами і транспортом до станції Білокоровичі, а звідти в будь-яку пору року на санках їх транспортували в Ємільчине [4].

Згідно зі своїми званнями і посадою, Уваров досить часто виїжджав у справах зі свого Ємільчинського маєтку до Новограда-Волинського, Житомира, Києва, Москви та Санкт-Петербурга. 18 грудня 1900 р. він відбув у столицю Росії, плануючи до свят вирішити службові справи та повернутися додому. Але раптово в ніч на 22 грудня Сергій Аполлонович помер у Санкт-Петербурзі. 28 грудня тіло покійного було доставлено до Ємільчиного – місця поховання, де і завершився життєвий шлях однієї із найвпливовіших осіб Волинської губернії.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Житомирщина: довід. / Ю. Л. Каповський [та ін.]; упоряд. Ю. Л. Каповський. – К. : Політвидав України, 1969. – 185 с. : фото.
2. Костриця М. М, Костриця М. Ю. Житомирщина туристична: Краєзнавчі нариси / За загальною редакцією д-р геогр. наук, проф. Костриці М. Ю. – Житомир: «Полісся», 2009. – 564 с.
3. Яценко В.Й. Володіння графа Уварова: докум.-іст. Повість / Володимир Яценко. – Новоград-Волинський: НОВОГрад, 2008. – 68 с.: іл., карти.
4. Яценко В.Й. Дорога. Мій рідний край, моя родина. – Новоград-Волинський: «НОВОГрад», 2007. – 220 с.
5. Яценко В.Й. Твої люди Ємільчинщино. – К. : Ред. газ. «Вісті Центр. Спілки спожив. т-в України», 2004. – 176 с.: іл.

Катерина Мошківська
учениця 9 класу Вертокиївської ЗОШ І–ІІІ ступенів Житомирського району
(науковий керівник:
вчитель історії **Ткачук О. А.**)

ЖИТОМИРСЬКА ХУДОЖНЯ ШКОЛА – МИСТЕЦЬКИЙ ОСЕРЕДОК КРАЮ

Житомирська дитяча художня школа знаходиться в живописному куточку нашого міста. У її творчому лоні відкривають для себе світ краси юні художники. В нинішньому 2019 р. художній школі Житомирської міської ради виповнюється 45 років. У 1974 р., за наказом № 209 по Обласному управлінню культури «Про відкриття дитячої художньої школи в місті Житомир» та рішення Житомирської ради народних депутатів від 24.08.1974 р. № 10, дитячій художній школі було передано приміщення за адресом провулок Студентський, 2, де і зараз вона знаходиться. Першим директором стає Шкуринський Віктор Миколайович, який працював до 2009 р. (в 2012 р. він помер). 26 квітня 2019 р. в Житомирі проведуть громадські обговорення щодо присвоєння художній школі імені її засновника Віктора Шкуринського [3].

Робота закладу головним чином спрямована на естетичне виховання дітей, навчання їх образотворчому мистецтву. Відповідно до Статуту школи також можуть навчатися люди старшого віку. Як і викладачі, учні школи постійно беруть участь та займають призові місця у різноманітних міських, обласних, всеукраїнських та міжнародних конкурсах, тематичних виставках, пленерах. Через відсутність власної виставкової зали практикуються виставки у виставкових залах різних закладах міста: виставкова зала міської ради, в Житомирському обласному театрі імені І. Кочерги, Житомирському державному університеті імені І. Франка, Житомирській обласній науковій бібліотеці імені О. Ольжича, Житомирській обласній дитячій бібліотеці [4].

Багато випускників закладу стали художниками, архітекторами, дизайнерами, викладачами. 24 квітня 2013 р. відбулася художня виставка «Пам'яті вчителя» в Житомирському державному університеті імені І. Франка. Роботи були створені учнями покійного художника Віктора Шкуринського. Випускники цієї школи стали відомими за межами Житомирщини: Вікторія Якіменко – професійний художник-живописець, яка живе і працює в Криму; Єніна Тетяна – художник-реставратор з живопису в Росії; Олег Нагребельний – аквареліст, працює в Києві, викладав техніку акварелі в Англії; Олег Немировський – художник, працює в Ізраїлі. Третина членів художників Житомира – випускники цієї художньої школи: Юрій Супрунчук, Юрій Камишний, Юрій Дубінін, Валерій Радецький... Це тільки невеликий список людей, якими пишається наше місто.

Юрій Супрунчук – голова Співки художників Житомира, живописець, член Національного Союзу Художників України. Твори митця знаходяться в приватних збірках і колекціях України та інших країнах світу. Його основні

роботи: «Біля дому», «Зима на окраїні Житомира», «Осінній натюрморт» та інші.

Юрій Камишний – художник, який займається живописом, графікою, Лауреат премії імені Л. Українки, Лауреат міжнародної премії імені М. К. Реріха, Заслужений художник України, Лауреат всеукраїнської премії імені Івана Огієнка. У листопаді 2016 р. президент Петро Порошенко присвоїв йому звання «Народний художник України». Юрій Камишний вніс особистий внесок у розвиток культури і мистецтва та підняття міста на державному та міжнародному рівнях. Живе і працює художник в Житомирі. Його роботи дихають життям вічної і прекрасної батьківської землі. Роботи Камишного зберігаються в експозиції Львівської галереї мистецтв, музеї імені Лесі Українки міста Києва, в культурному центрі України в Москві, в Одеському музеї імені М. К. Реріха, у колекції президента України, Патріарха Володимира та приватних колекціях України та за кордоном. Його твори були представлені більш ніж на 20 виставках. Основні твори: «Земля і небо», «Жовтий світ», «Голос трави», «Коли сонце під крилами» [1].

Юрій Дубінін – графік, ліричний живописець. Його твори присвячені красі Поліського краю, вершинам Кавказу. Своїми творами він веде глядача у світ звуків музики і фарб, гармонійно переплітає їх в одне ціле. Це сучасний український живописець, член Союзу Художників України. Художник живе в Житомирі і викладає комп'ютерну графіку в художній школі. Він часто в своїх творах звертається до античності, займається комп'ютерним дизайном, співпрацює з житомирськими скульпторами. По його ескізах була створена і встановлена меморіальна дошка Ріхтеру на музичній школі. В Бердичеві він працював над пам'ятником Оноре де Бальзаку разом із скульптором Василем Фещенко. Приймав участь в створенні проекту експозиції «Україна і космос» в житомирському Музеї космонавтики. В 2018 р. він оформляв музей історії села Кодня Житомирського району [5].

Валерій Радецький – художник, живописець, заслужений художник України, лауреат Всеукраїнської премії імені Івана Огієнка, член Національної Співки Художників України, викладач живопису Житомирського коледжу культури та мистецтва імені Івана Огієнка, учасник багатьох вітчизняних та міжнародних виставок і пленерів. В своїх роботах він використовує натурні олівцеві начерки, олійні етюди, акварельні аркуші. Має свій власний погляд на світ. Валерій Радецький є художником не тільки за професією, а й за духовним покликанням [5].

Він живе мистецтвом і перетворює на нього все, що його оточує. Його картини залишаються в пам'яті, лягають на серце. Основні роботи художника: «Чекання», «Рушники», «Карпатські ритми», «Червоний мак міста» та інші.

На сьогоднішній час директором закладу є Дубініна Олена Павлівна. Завдяки її сприянню та викладацькому колективу, школа бере активну участь у культурно-громадському житті Житомира та області, що сприяє популяризації як образотворчого мистецтва серед населення, так і роботи самого закладу. У закладі практикуються ознайомчі поїздки до інших міст з метою відвідання музеїв, заповідників, пам'яток історії та культури. В цьому закладі навчаються

діти не тільки міста Житомира, але й ближніх населених пунктів Житомирщини.

Отже, Житомирська художня школа розвивається у своєму ритмі. Незважаючи на всі обставини, вона існує та продовжує існувати і дарувати Житомирщині та Україні молоді таланти.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Камишний Юрій Константинович [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org>
2. <https://sverediuk.com.ua/hudozhnik-yuriy-kamishniy>
3. Художня школа [Електронний ресурс]. – Режим доступу: kultura.zt.ua/kpsmnz-khudozhnya-shkola/
4. Житомир info. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://Zhitomirinfo/news>
5. Житомирські художники – Роман Свередюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://sverediuk.com.ua/tag/zhitomirski-hudozhniki/>

Кльоц Ольга

учениця 9 класу Мокляківського ЗЗСО І–ІІ ступенів,

Саух Софія

студентка І курсу вищого комунального навчального закладу

«Коростишівський педагогічний коледж імені І. Я. Франка»

(науковий керівник:

учитель історії І категорії Мокляківського ЗЗСО І–ІІ ступенів **Осіпчук Н. С.**)

МОКЛЯКІВСЬКИЙ МЛИН В ІСТОРІЇ ЄМІЛЬЧИНСЬКОГО РЕГІОНУ КІНЦЯ ХІХ–ХХ ст.

Кожна будівля господарського або іншого призначення має свою історію. Окрім того, будівля часто відіграє значну роль в історії окремих людей або й цілих громад; опосередковано впливає на перебіг подій, що якимось чином пов'язані з нею. Актуальним у цьому контексті є вивчення історії млинів, що є цінним в осмисленні господарської історії українського народу, адже млини були своєрідним досягненням техніки свого часу. Окрім об'єкта матеріальної культури, млин також можна розглядати як важливий елемент духовної культури українського народу.

У багатьох селах здавна були вітряні та водяні млини, які допомагали людині використовувати для своїх цілей природну енергію. Цей технічний винахід на багато віків глибоко увійшов у господарсько-культурну діяльність нашого народу. Водночас, на протязі століть млини й вітряки становили невід'ємну частину історико-культурного середовища.

Млинарство розглядається, передусім, у контексті традиційного господарювання та як складова частина народної архітектури (традиційного народного будівництва). Млини та вітряки цікаві як у плані їх значення для розвитку народно-господарської діяльності, так і для розвитку культури українського народу загалом. Сьогодні вони також становлять важливу групу

пам'яток науки і техніки. Вона, за висловом відомого українського мистецтвознавця, музеєзнавця, пам'яткознавця С. А. Таранушенка, склала «важливу, цікаву і своєрідну галузь народної архітектури» [1, с. 82].

Борошномельне виробництво як одна з провідних галузей господарства України завжди привертало увагу дослідників. Млини стали об'єктом вивчення ще в так званий «імперський період», коли спостерігався підйом у розвитку борошномельної галузі. До особливо цінних історико-статистичних досліджень промислових борошномельних млинів, наприклад, Київської губернії 80-х років XIX ст. відносяться праці В. Г. Мозгового. Узагальнену інформацію про стан розвитку борошномельного виробництва монастирів Київської губернії середини XIX ст. містить праця М. В. Закревського «Описание Киева» [2, с. 179].

Фактично від самого початку свого існування млини, а потім і вітряки, разом із навколишньою місцевістю створювали певне культурно-етнографічне середовище, яке відігравало важливу роль не лише в народно-господарській діяльності, але й для розвитку духовного життя народу. В етнографічному плані територія біля млина чи вітряка ставала своєрідною сценою для здійснення різних дійств. Млини та вітряки знайшли своє широке відтворення в народній творчості, літературі, образотворчому мистецтві. Вони стали основою для складання народних прислів'їв та приказок, повір'їв, оспівування в українській поезії, відтворення у творчості народних майстрів та професійних художників. Млини й вітряки також відігравали роль центрів спілкування.

Стоїть нині посеред села Мокляки Ємільчинського району Житомирської області відреставрований дерев'яний красень-вітряк, як елемент національного колориту історичного побуту. Це саме той млин, що відслужив людям не один десяток років.

Історія Мокляківського млина розпочинається наприкінці XIX ст. [3; 4, с. 580]. Можемо припустити, що вітровий млин у Мокляках будувався у 1988–1910 рр. (про це, зокрема, свідчить напис на одній із балок споруди) за сприяння поміщика графа Уварова та місцевих селян. На карті «План Эмільчинского имения Волынской губернии Новоград-Волынского уезда владения наследников действительного статского советника С. А. Уварова. 1904 г.» чітко видно, що село Мокляки входить до семи фільваркових володінь родини Уварових. До 1917 р. у селі розміщувався фільварок графів Уварових, яким управляв економ – пан Лех.

Упродовж 1918–1919 рр. відбувались часті зміни влади в нашому краї. В описі «Эмільчинское имение», який був створений 15 травня 1920 р. поляками, відмічено, що в перших числах грудня 1918 р. на території Волинської губернії утвердилася Директорія, котра у Ємільчине утримувала своє володіння до кінця 1919 р. [5, с. 1]. Після Директорії половиною маєтку з фільварками було захоплено польськими військами [6, с. 6]. А з другої половини 1920 р. Ємільчине опинилися в руках більшовиків. Відповідні зміни відбулися і в експлуатації млинів [7, с. 49].

Мокляківський вітряк належить до стовпового типу. Розташований він у центрі села, на вигоні за 100 метрів від місцевої школи та неподалік приватного

будинку. Місце для його будівництва вибрано на околиці села, щоб енергію вітру можна було з повною силою використати для ефективної роботи дерев'яного борошномела. Це старовинний вітряк – архаїчний, суворой архітектури, один з найстаріших на Україні.

Млин, маючи понад 6 метрів висоти, належить до стовпових – вся конструкція споруди кріпилася на сосновому стовпі більш чи менш заглибленому в землю. Каркас Мокляківського вітряка спирається на чотириохгранну основу із тесаних соснових колод, в центрі якої знаходиться вісь обертання. Основа на вертикальному стовпі закріплена чотирма підвалами та розкосами, виготовленими з польової сосни. На першому поверсі вітряка розташовувалася комора, де могли зберігатись мішки з зерном, різне приладдя. На другий поверх можна було потрапити по зовнішніх сходах. Основа така, як і першого поверху. Тут розміщувалися механізми: кіш і коване веретено з баклушею. Основну частину приміщення третього поверху займав борошномельний механізм висотою 3 метри.

Пам'ятають місцеві жителі і мельників, які працювали у млині. Це: Кот Зінько Опанасович, Коваленко Степан (він приходив із сусіднього села Хутір-Мокляки і настроював камені на жорна), Чиж Петро Пархомович, Омельченко Іван Євтухович, Чиж Андрій Миколайович, Омельченко Іван Опанасович. Загалом, всі ці люди працювали в колгоспі на відповідних роботах, а коли збільшувався порив вітру приймалися за роботу у млин.

Мололи у Мокляківському млині не лише місцеві, а й жителі з навколишніх сіл та району. Мололи жито, пшеницю, ячмінь. Млин ставав своєрідним сільським центром Мокляків.

У 1962 р. до села підвели електрику, засвітилися лампочки у кожному дворі. До млина електроенергію підвели у 1968–1970 рр., коли стали руйнуватися крила. Першим електриком у селі був Євтушок Олексій Петрович, який і електрифікував млин. Працював Мокляківський млин до 1989 р. То ж, сільчани завжди мали змогу випікати смачний хліб з борошна грубого помелу. Паляниці, спечені на капустяному листі, з тіста, замішаного на заквасці з хмелю, на буряковому солоді довго не черствіли, залишались пухкими, смачними та поживними.

Отож, можна сказати, що унікальність млина у селі Мокляки полягає в тому, що він, будучи зведеним ще наприкінці XIX ст., активно використовувався за своїм прямим призначенням, фактично, усе XX ст. До наших часів збереглося технологічне обладнання і механізми млина, включаючи дерев'яні зубчасті шестерні, вали, жорна французького виробництва, допоміжні пристрої: блоки, балки, консолі для транспортування зерна і борошна, лотки. Однак, час давався взнаки і окремі елементи млина, першочергово зовнішні, руйнувалися. Тож і стояв Мокляківський млин в селі, а час і негода робили над ним свою справу. Зовнішнє облаштування руйнували вітри, повипадали на даху дощечки. Зовсім розладнався і майже зруйнувався горішний поворотний механізм. Багато часу сплинуло, а на млин так ніхто і не звертав уваги.

Та цьому млину все-таки судилося жити, де він стоїть уже більше сотні років, адже це – пам'ятка нашого району. Спільними зусиллями голови Ємільчинської РДА та голови Житомирської обласної ради вдалося відновити млин ззовні. Неабияку допомогу для упорядкування території вітряка надали керівники місцевих підприємств. Перший етап завершився ремонтом каркасу, відновленням та заміною зовнішнього покриття стін будівлі млина, покриттям металочерепицею даху. Первинне завдання було виконано і руйнація пам'ятки атмосферними явищами була призупинена. Але до повного відновлення лишилося ще чимало робіт. Наступним, можна сказати завершальним етапом, має бути відновлення млинової механіки. Також зазначимо, що восени 2018 р. млин відвідали нащадки графа Уварова.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Таранушенко С. А. Вітряки / С. А. Таранушенко // Народна творчість та етнографія. – 1958. – № 1. – С. 80–82.
2. Описание Киева М. В. Закревського. – К., 1987. – 270 с.
3. Уведомление военных топографов. Масштаб 2 версты в дюйме 28–24 (Емільчино) 1911 года. Особистий архів автора.
4. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся. Краєзнавчий словник від найдавніших часів до 1914 року. Т. 2 / О. Цинкаловський. – 1986. – 580 с.
5. Ємільчинський історико-краєзнавчий музей. «Эмільчинское имение», 16 мая 1920 года. – С. 1.
6. Судьба Эмільчинского имения с декабря 1918 года. – 1920 – С. 1–6. Особистий архів автора.
7. Державний архів Житомирської області, ф. Р-1147, оп.1, спр. 3. – арк. 49.

Олена Ковальчук

учениця 10 класу МЗНВК «Школа-ліцей № 1 ім. Ніни Сосніної»

(педагогічні керівники:

Лось О. В., Єнько В. М.)

МЕЦЕНАТСТВО РОДИНИ МИКЛУХ І ЙОГО ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ТА КУЛЬТУРНОГО СТАНУ МАЛИНЩИНИ НАПРИКІНЦІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

*Необхідно щось важливе зробити для людей,
і тільки після цього ти – людина.*

М. М. Миклухо-Маклай

На сучасному етапі історичного розвитку України гостро відчувається необхідність єдності та консолідації суспільства для відстоювання та збереження незалежності країни. Об'єднавчою ідеєю може стати бажання громадян допомогти суспільству або конкретним людям у вирішенні проблем шляхом участі у благодійних програмах. Одною з таких програм є розвиток меценатства, як ознака цивілізованого суспільства, воно відіграє важливу роль у вирішенні проблем в освіті, науці, культурній, соціальній сферах та розвитку економіки.

Дослідження історичного розвитку меценатства в Україні і на Малинщині наприкінці XIX – початку XX ст. проводилося науковцями, істориками, краєзнавцями. Зокрема, виникла необхідність у більш досконалому вивченні меценатської діяльності родини Миклух у регіоні. Існуючі дані досліджень вимагають узагальнення, уточнення та доопрацювання архівних документів того часу.

Меценатство та благодійність особливо активно почали розвиватися в країні наприкінці XIX – початку XX ст., що стало унікальним явищем у суспільстві [1]. Підприємці, що мали великі фінансові кошти, почали використовувати їх не тільки для збільшення свого капіталу, але й на благодійність, розвиток культури та освіти.

Серед меценатів того часу були відомі люди, для яких доброчинність була поважною та звичною справою. За дослідженнями краєзнавців В. Тимошенка, В. Студінського та М. Костриці визначними меценатами на Малинщині були члени родини Миклух [2, 3].

У 1873 р. Катерина Семенівна Миклуха придбала частину землеволодіння княгині Софії Олександрівни Щербатової у Малині Радомишльського повіту Київської губернії (1200 дес. орної землі і лісів у Малині та навколишніх селах: Малиндорф, Головки, Щербатівка, Селище, Гамарня) [4, с. 123]. Сюди переїхали її діти – Сергій (дільничний мировий суддя 3-ої ділянки Радомисльського повіту. [3, с. 179]), Михайло (геолог, гірничий інженер, дослідник [2, с. 62]), Ольга. Володимир (морський офіцер капітан I рангу, загинув в битві під Цусімою [2, с. 67]) – придбав будинок в Києві (за нинішньою адресою – Мала Житомирська, 17).

Про купівлю маєтку ми дізнаємося з листа М. М. Миклухо-Маклая своєму товаришу А. А. Мещерському (від 11 грудня 1873 р.). Головний будинок був розташований серед великого старовинного парку, де пізніше заклали манеж, крокетну ділянку, дві бесідки [5, с. 36–37].

За останніми даними наших досліджень встановлено, що майно Катерини Семенівни Миклухи станом на 1879 рік нараховувало:

1. Головчанське будище (2908 дес.)
2. Слобода Щербатівська з селищами Гамарня та Рудня (2411 дес.)
3. Малинський водяний млин (53 дес.)
4. Колонія Малиндорф (820 дес.)
5. Великий ліс (1074 дес.)
6. Пиружковська корчма (586 саж.)
7. Селищенська корчма (1550 саж.)
8. Головчанська корчма (470 саж.)
9. Пустош Межнік. (234 дес.)
10. Загальна кількість землі складала 7505 десятин

Отже, якщо раніше вказувались дані про те, що загальна кількість землі при купівлі маєтку в 1873 р. складала 1200 десятин, то можна припустити, що то або просто орна земля, або Миклухи за 6 років суттєво збільшили свої володіння. В «Списку населених міст Київської губернії за 1900 рік» вказується 5533 десятини. Цікавим фактом є те, що вже на 1879 р. вони володіли

Гамарнею, раніше ми вважали, вони придбали Гамарню в кінці ХІХ ст. (точна дата була невідома) [6].

Миклухи активно займалися меценатською діяльністю. Михайло Миколайович стає активним членом новоствореного земства, матеріально допомагає жителям містечка, які постраждали внаслідок страшної пожежі у 1905 р., виділяє землю для розширення міського ринку, надає будівельний матеріал для спорудження будинку Малинської пожежної частини, за що був удостоєний звання її почесного члена. У наш час пожежна частина розміщується на тому ж місці. За свідченнями жителів сіл Щербатівка, Слобідка, Гамарня – Михайло Миклуха допомагав погорілим селянам у відбудові помешкань [3].

У 1910 р. Михайло Миколайович пожертвував 1402 кв. сажні землі під будівництво церковно-приходської школи [3, с. 54] (тепер школа № 3 міста Малина).

Малинське народне училище у 1915 р. було реорганізоване у міністерське вище початкове училище. Михайла Миколайовича, як мецената, обрали почесним членом училища [2, с. 65].

Брати Миклухи придбали кілька будинків в різних куточках Малина. Зусиллями Сергія і Михайла Миклух було добудовано і осучаснено родовий маєток, який став справжньою окрасою міста, як писав у своїх спогадах Я. Івашкевич [7, с. 4]. Після переїзду родини Миклух на початку 20-их років ХХ ст. до Петрограда, в цьому приміщенні розміщувався Коростенський педагогічний технікум (1926–1931 рр.) [8]. Пізніше з середини 30-их років – штаб 138-го стрілецького полку 46-ї стрілецької дивізії, зруйнований в роки Другої світової війни. У 1985 р. будівлю знесено як аварійну.

У 1931 р. у Гамарню було переведено Білокоровицький лісний технікум, який розмістився в маєтку Михайла Миколайовича. І нині ці приміщення використовуються як навчальний корпус та історико-меморіальний музейний комплекс Малинського лісотехнічного коледжу, який входить в десятку кращих музеїв Житомирщини.

Родина фінансово допомагала М. М. Миклухо-Маклаю здійснювати подорожі, систематизувати та видавати його праці. Це стало вагомим внеском в розвиток науки, освіти, прогресивних поглядів у майбутнє. Про це свідчить лист М. М. Миклухи-Маклая до матері з Вайомінгу, залив Снейльса, 28 жовтня 1884 р. [9, с. 278].

Під час Першої світової війни Миклухи також допомагали міщанам. У 1914–1918 рр. в Малині (нині вулиця Романенка) працював земський шпиталь на 60 місць. С. С. Миклухо-Маклай безкоштовно надав для нього своє приміщення [8]. У період Української революції 1917–1921 рр. тут перебувала малинська волосна комендатура військ УНР. У 1923–1924 рр. в будівлі розміщувалася редакція окружної газети «Серп і молот», першої газети, що видавалася в Малині. У роки Другої світової війни – німецький шпиталь, зруйнований в ході кровопролитних боїв за місто в листопаді–грудні 1943 року.

Загалом можна зробити висновок, що Миклухи приймали активну участь в економічному, культурному та політичному житті Малинщини і якби не

революційні події та громадянська війна, то залишилися би назавжди в нашому краї [10, с. 176].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. [Інформаційний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrconf.fl.kpi.ua/wp-content/uploads/2014/12/75._Mariya_Stankevych.pdf
2. Костриця М., Тимошенко В. Миклухо-Маклай і Україна. – Житомир: «Полісся», 2011. – С. 80.
3. Студінський В. А. Історія Малинщини з найдавніших часів до початку ХХІ століття / В. А. Студінський. – Малин : ПП. «НДНЦ «ПринцепС», 2010. – С. 176.
4. Тумаркін Д. Д. Миклухо-Маклай. Два життя «білого папуаса»/ Д. Д. Тумаркін. – М. : Молода гвардія, 2012. – С. 123.
5. Миклухо-Маклай Н. Н. Собрание починений, т. 4. Переписка и другие материалы. Академия наук СССР. Москва 1953 Ленинград – С. 134, 236, 229. 240, 244, 266, 267, 301, 303, 310, 464.
6. Державний архів Житомирської області : визначення меж (обмежування) маєтку вдови інженер-капітана Катерини Семенівни Миклухи 1879–1880 рр. – ф. 35. – оп. 2. – спр. 124.
7. Тимошенко В., Лакизюк В. Суддя з роду Миклух // Слово національної школи суддів України, 2012 – №1 – С. 171–182.
8. Державний архів Житомирської області (далі – ДАЖО), ф. Р. 327, оп.1, спр.128, арк. 282.
9. Newsletter of the Miklouho-Maclay. Society of Australia. – Vol. – 6. No 4. – November 1985, р. 4–5.
10. Лазанська Т. І. Історія підприємництва в Україні (на матеріалах торгово-промислової статистики ХІХ ст.). – К., 1996. – С. 176

Анастасія Кюркчу

студентка групи П-8 Житомирського торговельно-економічного коледжу

КНТЕУ

(науковий керівник: канд. іст. наук

Панченко В. С.)

ІСТОРІЯ ПОЖЕЖНОЇ СЛУЖБИ ЖИТОМИРЩИНИ

Пожежна небезпека найдревніша загроза із якою стикається людство. На теренах України пожежна охорона має тисячолітню історію становлення і розвитку. У давньоруській державі відбувалася величезна кількість пожеж. Скупченість та хаотичність забудови міст дерев'яними спорудами створювали ідеальні умови для розвитку пожеж, які носили спустошливий характер. Не змінилась ситуація і у наступні епохи.

Теоретичні та методологічні основи пожежної безпеки та цивільного захисту, шляхи вирішення ключових питань реалізації політики у цій сфері досліджували вчені: В. Акімов, С. Андреев, М. Брушлинський, Ю. Воробйов, Ю. Глуховенко, В. Доманський, Л. Жукова, О. Могильниченко, М. Стеблюк, О. Труш, Г. Федулов, В. Федоренко, В. Шоботов, І. Шпільовий, С. Шумов та ін. Водночас досліджень, у яких із позицій системного підходу розглянуто історичні

аспекти становлення пожежної служби Житомирщини практично немає. Цим і обумовлюється актуальність пропонованої розвідки.

Коли Житомир отримав офіційний статус центру Волинської губернії в 1804 р., найбільшим головним боєм його адміністративної влади були пожежі. Вони перетворювалися на справжнє стихійне лихо, яке в кілька годин знищувало цілі квартали. Приміром, у 1781 р. були знищена вся стара частина, а в 1802 р., не дивлячись на створення басейну у Замкової гори на Рудавці, остаточно згоріла стародавня фортеця [6, с. 250].

Вперше на порядок денний питання про житомирську пожежну службу було винесено ще 30 червня 1872 р., за підсумками чого був виданий циркуляр «Про устрій правильно організованих пожежних команд». Протягом найближчих років на березі Тетерева була організована перша пожежна команда з півсотні людей, хоча її робота малорезультативна через погану укомплектованість технічними засобами [6, с. 253].

Справжня робота зі створення пожежної служби почалася лише в 1894 р. поряд із схваленням проекту будівництва першої гілки міського оснащеного гідрантами водопроводу. Так вже в наступному році вона була розділена на два підрозділи, перший з яких базувався в маєтку свого керівника брандмейстера Злоторовича на Іларіонівській (зараз – М. Грушевського), а другий – в купленому маєтку на вул. Базарній (нині С. Ріхтера). Саме останній з них став серцем служби з порятунку Житомира від пожеж: тут в 1895 р. спорудили високу кам'яну каланчу з дерев'яною прибудовою для кінних водовозів на чотири бокси і постійною командою швидкого реагування [7, с. 79].

Наприкінці ХІХ ст. для оперативного реагування на загрозу руйнівного полум'я на Мальованці на правому березі Кам'янки було організовано третій підрозділ пожежної частини. Крім того, в місті вели активну роботу «Добровільне пожежне товариство» і «Суспільство страхування нерухомості від вогню». Після закінчення будівництва і запуску в експлуатацію першого житомирського водоканалу в 1898 р., він став надійним партнером пожежної служби: на вершині водонапірної вежі розмістився спостережний пункт і сигнальний прожектор, що сповіщали жителів про загрозу і заборону користуватися водопроводом для збереження необхідного тиску води в трубах для оперативного гасіння пожежі, а невід'ємною частиною водної магістралі стали пожежні крани [8, с. 201–203].

Швидке економічне і соціальне зростання Житомира на початку ХХ ст. стало однією з першопричин вдосконалення його пожежної служби, до обладнання якої крім іншого в 1910 р. відносилися 104 розташованих на протязі всіх шістнадцяти кілометрів міського водопроводу гідранта. Разом із тим, міська забудова на правому березі Кам'янки так і залишався позбавлена засобів пожежогасіння, через що в 1911 р. пожежа знищила не лише частину дерев'яної міської забудови Мальованки, але й саму пожежну частину на її території [1, арк. 20].

Пожежна служба губернії в 1911 р. складалася з 12 повітових відділень (7 брандмейстерів та 109 робітників). На її утримання було виділено 46,5 тис. крб, з них тільки на Житомирську повітову пожежну частину – 15 831 крб.

(34 %). Використовувалося примітивне знаряддя. У 1911 р. у Волинській губернії було зафіксовано 1563 пожежі, найбільше – у осінні (528) та літні (424) місяці. Було спричинено збитків на суму 2776,3 тис. крб, що майже в 60 разів перевищувало витрати на пожежні частини. Серед причин пожеж виділялися: навмисні підпали – 319; необачність – 202; блискавки – 131; неправильна експлуатація печей та труб – 123; невідомі причини – 788 [5, с. 53].

Найбільша пожежа в Житомирській області трапилася в 1881 р. За 15 хв. в цирку м. Бердичева загинув 301 чоловік. Більшість пожеж у Волинській губернії, центром якої був Житомир, виникала внаслідок густої забудови міст і сіл виключно з легкозаймистих будівельних матеріалів. Найменше загорання будинку з дерева, покритого соломною, миттєво перекидалось на сусідню солом'яну стріху. В 1888 р. в Житомирському повіті було зареєстровано 26 пожеж у міській та 132 пожежі у сільській місцевості, якими знищено відповідно 17 та 445 побудов. Збитки склали: у містах – 240 805 крб., селах – 452 901 крб. [6, с. 85–87].

У 1889 р. в м. Житомирі формується два пожежних відділення із вільнонайманих робітників. Перше відділення знаходилося на базі розформованих полкових команд (до 1895 р.). В 1895 році було закінчено будівництво приміщення пожежного депо по вул. Базарній (нині вул. С. Ріхтера, 33-г). Будівля – дерев'яна, одноповерхова зі спостережливою вежею [2, арк. 10–10 зв.].

Друге пожежне відділення було розташоване між вул. Єлларіонівською (вул. Котовського) і Пташиним базаром (вул. Театральна). У 1924 р. в зв'язку з непридатністю будівлі друге відділення влилось в перше по вул. Базарній. Нині тут розташовується СДПЧ-2 по охороні Корольовського району м. Житомира та пожежно-технічна виставка [3]. У 1906 р. створюється добровільна пожежна команда, яка розташовувалась на Мальованці [9, с. 73].

Першим брандмейстером м. Житомира був Золотаревич, а після нього до 1924 року – Осипов, Каторжинський, Ляпидевський. В ті часи одним із визначних місць Житомира була пожежна каланча із сигнальними флагштоками, що піднімалися над нею. Десятиліття каланча була найвищою точкою міста, звідки проглядалися не тільки околиці, але й села, що знаходились поблизу. Зверху несли цілодобове чергування пожежні спостерігачі, які подавали сигнал про пожежу [4].

Отже, пожежна служба у Житомирі пройшла складний шлях становлення і розвитку, основними труднощами на якому було слабе матеріально-технічне забезпечення та брак кваліфікованих спеціалістів. Однак, пожеж у місті порівняно із іншими населеними пунктами було мало, можемо констатувати, що житомирські пожежники вправно виконували свої повноваження.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Державний архів Житомирської області, ф. 62, оп. 1, спр. 54.
2. Державний архів Житомирської області, ф. 62, оп. 1, спр. 59.
3. Борис О. П. Історія становлення державної пожежної охорони та її роль у формуванні системи цивільного захисту України: [Електронний ресурс] / О. П. Борис. – Режим доступу: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1330>

4. Єрмаков М. Історія заснування, становлення і розвитку добровільного пожежного товариства у м. Києві: [Електронний ресурс] / М. Єрмаков. – Режим доступу: <https://ns-plus.com.ua/2017/09/05/istoriya-zasnuvannya-standovlennya-i-rozvytku-dobrovilnogo-pozhezhnogo-tovarystva-u-misti-kyievi>

5. Обзор Волынской губернии за 1911 г. – Житомир, 1912. – 102 с.

6. Памятная книжка Волынской губернии на 1886 год / под ред. И. Ф. Мацкевича. – Житомир: типография губернского правления, 1885. – 313 с.

7. Памятная книжка Волынской губернии на 1895 год / под ред. И. Ф. Мацкевича. – Житомир: типография губернского правления, 1895. – 879 с.

8. Памятная книжка Волынской губернии на 1899 год / под ред. И. И. Леонтьева. – Житомир: волынская губернская типография, 1899. – 655 с.

9. Памятная книжка Волынской губернии на 1906 год / изд. вол. губ. стат. комитета. – Житомир: волынская губернская типография, 1905. – 973 с.

Таїсія Кравчук

студентка групи П-8 Житомирського торговельно-економічного коледжу

КНТЕУ

(науковий керівник: канд. іст. наук

Панченко В. С.)

ВІДОБРАЖЕННЯ ЗАГАДКОВИХ МІСЦЬ ЖИТОМИРЩИНИ У НАРОДНОМУ ФОЛЬКЛОРІ

Останнім часом у суспільстві значно підвищилась зацікавленість містичною тематикою. Після десятиріч атеїстичного спрямування ідеології СРСР, люди на пострадянському просторі знову почали звертати увагу на народний фольклор з його химерним сприйняттям дійсності. При чому Полісся з давніх-давен вважали місцем скупчення особливої енергетики, що наділяє мудрістю та дарує довголіття. Особливе місце у цьому контексті займає Житомирщина, яка має багатющу історію, своєрідну традиційну культуру та різнопланове фольклористичне надбання. Все це обумовило вибір теми дослідження та допомогло сформулювати мету – аналіз відображення загадкових місць краю у народних легендах та переказах.

Проблема містично-демонологічного аспекту вивчення вітчизняної фольклорної спадщини українського народу не є новою, адже частково розглядалась у працях істориків, етнографів, філософів та літературознавців. Серед останніх напрацювань у цій сфері варто згадати змістовні роботи: В. Шевченка [7], М. Дмитренка [5], Н. Лисюк [6], О. Штанюк [8], В. Головатюк [3] та інші.

Традиційна культура Полісся зберегла багато архаїчних рис. Народні звичаї у різних його частинах відзначаються місцевою самобутністю, що походить із часу розселення тут давніх племен, а також зумовлені певною природною ізольованістю краю. Ще в недалекому минулому основними для Полісся були водні шляхи сполучення і транспортні засоби (плоти, паромі, різні типи човнів) [1, с. 21]. Саме із цим пов'язана одна із найдавніших легенд Житомирщини про Прокляту річку. Переказ із с. Межирічки мовить, що

княгиня з сином пливла на кораблі по давній р. Шипінь (Черняхівщина). Там дитина й потонула, а мати спересердя прокляла річку. Подібну легенду в різних варіаціях засвідчено й на Броварщині. «Колись пливла по р. Десні цариця на золотому човні й упустила у воду свою дитину. І прокляла вона це місце, тому чиста вода стала гнилою, болотом».

Місцевий краєзнавець В. Гузій вважає розглядувану містичну оповідку іще язичницькою і відносить до трипільських часів. Вона пов'язується із болотом Оврут, яке простяглося на 20 верст. Колись тут, під корінним берегом Десни з 30-метровими кручами, нуртувала річка з глибоким, до 12 метрів, річищем. Дослідник споріднює назву зі словами оврут – «вируюча вода, вир» і врук – «джерело» [4, с. 53].

У давнину, ще за мезоліту через якусь природну катастрофу Десна по заплаві одійшла від корінного берега на 5–6 км, а колишнє річище заболотилося, заросло, заповнилось торфом. То була трагедія для місцевої людності, що й відбила легенда. Якщо врахувати, що річкова протока заросла на 6–12 м, а торф нарастає за рік на 1 мм, то катастрофа сталася десь у V–X тис. до н. е., в трипільські часи. А то – період зведення пірамід у Єгипті, де і бог сонця Ра так само плавав на золотому човні, як і княгиня-пані в переказах Броварщини й Житомирщини.

Крім того, у тексті фольклорного твору згадується тризуб: ніби княгиня взяла гребінку чесати лляну чи конопляну мичку, запалила її і кинула у воду зі словами: «Щоб ти горіло, щоб ти диміло, щоб ти проваллям пішло!». Українські етнографи трактують це знаряддя праці як тризуб річкової богині, Нептуна чи Посейдона. А палаючий тризуб – символ її гніву, він має магічну силу, та й кидання його у воду супроводжує трикратна словесна формула, винятково архаїчна: тут згадуються і дим, і вогонь, і безодня [2, с. 80].

Також при вивченні цього питання, автором були опитані місцеві мешканці і Кравчук Анатолій пригадав зовсім іншу версію відомої історії. Нібито ще в XVI ст. пани-шляхтичі прагнучи зламати дух спротиву непокірних українців придумали таку кару. Після придушення чергового козацько-селянського виступу вони ставили клітки у воду р. Тетерівки та заганяли туди полонених повстанців залишаючи їх по щиколотки у воді на тривалий час. Такі дії призводили до загнивання п'ят та ступнів людей, а відповідно – до виразок та тяжких мук ув'язнених, що мало слугувати засобом залякування для всіх інших.

Отже, вивчення народного фольклору та місцевої топоніміки є перспективними напрямками не тільки сучасного краєзнавства, але й всієї історичної науки загалом. Легенди та перекази поряд із явно міфологічним елементом містять багато цікавої інформації, яка з якихось причин стерлась із традиційних писемних чи речових джерел і залишилась відображена лише на рівні усної творчості. Однак, це жодним чином не применшує їх значення, адже давня Троя теж була лише чарівною казкою, поки Г. Шліман не довів зворотне. Тому історичний аналіз усних джерел Житомирщини є малодослідженим аспектом науки та потребує подальшого вивчення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Брицун-Ходак М. Літописна земля древлян / М. Брицун-Ходак. – Коростень, 2002. – 87 с.
2. Войтович В. М. Українська міфологія / В. М. Войтович. – К., 2002. – 245 с.
3. Головатюк В. Український фольклор у дослідженнях народознавчого товариства у Львові: перша половина XX ст.: [Електронний ресурс] / В. Головатюк. – Режим доступу: <http://mue.etnolog.org.ua/zmist/2010/116.pdf>
4. Гузій В. М. Золота очеретина / В. М. Гузій. – Бровари, 1997. – 189 с.
5. Дмитренко М. Символ. Символіка. Фольклор: [Електронний ресурс] / М. Дмитренко. – Режим доступу: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/12009/1/Dmytrenko.pdf>
6. Лисюк Н. Поняття архетипу в народній культурі / Н. Лисюк // Дух і літера. – 2017. – №7–8. – С. 262–276.
7. Шевченко В. В. Еволюція жанру «химерної прози» в ХХІ ст.: [Електронний ресурс] / В. В. Шевченко. – Режим доступу: <https://visnyk.zu.edu.ua/Articles/80/61.pdf>
8. Штанюк О. Роль вивчення національного фольклору у сприйнятті чужорідної культури / О. Штанюк // Матеріали Міжнародної науково-методичної конференції «Актуальні питання організації навчання іноземних студентів у європейському освітньому просторі». – Тернопіль, 2014 р. – С. 169–170.

Ішук Руслана

студентка групи ТО-4 Житомирського торговельно-економічного коледжу
КНТЕУ

(науковий керівник: канд. іст. наук
Панченко В. С.)

ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА ЖИТОМИРЩИНИ ЯК ПОТЕНЦІАЛ ДЛЯ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ

Сучасна українська туристична індустрія, незважаючи на всі політичні та соціально-економічні негаразди останніх років, стала тією галуззю народного господарства України, яка з року в рік без залучення державних дотацій стабільно нарощує обсяги виробництва. Внутрішній туризм в Україні сьогодні ще не здатний забезпечити значних надходжень у державний бюджет, хоча прогноз на перспективу досить оптимістичний: країна має всі необхідні умови і ресурси для його розвитку.

Проблема туристичного потенціалу окремих регіонів є малодослідженою. Серед останніх напрацювань у цій сфері варто згадати роботи: Н. Виговської та І. Сауха [3], О. Северина [8], Т. Блажкевич [2], О. Дунаєвської [4] та інші. Однак у названих дослідженнях увага зосереджена на проблемах самої туристичної індустрії і не висвітлюються потенційні можливості її розвитку з огляду на наявну історико-культурну спадщину. Цим і обумовлюється актуальність пропонованої наукової розвідки.

Нині туризм на Житомирщині не знаходить гідного місця в стратегічних планах розвитку. Питома вага туристсько-екскурсійних послуг у загальній структурі за останні роки твердо займає передостаннє місце і складає лише 0,3%. Разом із тим, регіон має багату та різноманітну історико-культурну

спадщину, що може стати гарним підґрунтям для подальшого становлення туристичної індустрії краю. Тому метою розвідки є аналіз надбань краю та передумов для розвитку відпочинкової сфери [9, с. 68].

Одним із найперспективніших регіонів України є Житомирщина, що має значний історико-культурний, рекреаційний та інфраструктурний потенціал. Саме тут локалізовані 79 готелів та інших місць тимчасового розміщення, шість санітарно-курортних закладів, 6568 пам'яток археології, історії та монументального мистецтва, 182 дитячі заклади оздоровлення і відпочинку, 213 об'єктів природно-заповідного фонду, також збережені народні традиції та фольклор Полісся, розвинена транспортна інфраструктура, наявні лісові та водні ресурси [6, с. 64].

З огляду на окреслені ресурси, найкращі умови для розвитку на Житомирщині мають відпочинковий та світоглядний туризм на базі пам'яток історії та культури. Серед найбільш туристично-привабливих об'єктів Житомирщини – історико-культурний комплекс «Замок Радомисль», камінне село в Олевському районі, музей кошовного і декоративного каміння у Хорошеві, Кляштор Босих Кармелітів у Бердичеві, плацу Терещенків на Андрушівщині, музей космонавтики ім. С. П. Корольова [7, с. 112].

На сучасному етапі у Поліському краї діє дев'ять підприємств – туристичних операторів, орієнтованих на історико-культурні атракції. За минулий рік ними надано послуги майже 15 тис. туристам та 5 тис. екскурсантам. Загальний обсяг прибутку становив 32 млн. грн., платежі до бюджету склали більше півмільйона гривень [9, с. 87].

На сьогоднішній день найбільш вигідним для Житомирщини напрямком є в'їзний та внутрішній туризм. При цьому облдержадміністрація у перспективному плані розвитку краю запропонувала розвивати туризм відпочинковий та світоглядний на базі природно-заповідного фонду, наявних лісових та водних ресурсів, пам'яток історії, археології, національних традицій і фольклору регіону та сільський зелений туризм, що забезпечує можливість поєднання розміщення туристів із вивченням сільських звичаїв та традицій безпосередньо в селах [4].

Однак, швидкому розвитку туризму значною мірою перешкоджає відсутність достатньої матеріально-технічної бази: готельно-ресторанне господарство не має достатньої потужності і не забезпечене сучасним обладнанням. Також не приваблює туристів і занедбаний стан багатьох історичних пам'яток та архітектурних об'єктів, недостатній благоустрій транспортних комунікацій як у самих туристських районах, так і на під'їзних шляхах до них [3, с. 120].

Отже, Житомирщина має потужний історико-культурний та природно-рекреаційний потенціал для розвитку відпочинкового та світоглядного туризму, який ще не повністю використовується. Тому внутрішній туризм в області потребує розробки та впровадження механізмів співпраці державних органів влади із туристичними фірмами, громадськими організаціями, навчальними закладами, передбачення фінансування розвитку туризму та підтримки і охорони туристичних об'єктів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. [Без автора] Управління промисловості, розвитку інфраструктури та туризму Житомирської облдержадміністрації. Туризм. – Режим доступу: <http://industry.zt.gov.ua/node/37>
2. Блажкевич Т. П. Перспективи розвитку туристичної діяльності в Житомирській області: [Електронний ресурс] / Т. П. Блажкевич. – Режим доступу: http://ir.znau.edu.ua/bitstream/123456789/3488/7/Tur_gotel_restor_biznes_2014_T1_22-25.pdf
3. Виговська Н. Г. Стратегічний розвиток туристичної галузі в Житомирській області / Н. Г. Виговська, І. В. Саух // Вісник ЖДТУ. – 2018. – № 2 (84) – С. 118–124.
4. Дунаєвська О. Ф. Житомирська область: пропозиції нових напрямів туризму в контексті проведення «Євро-2012» / О. Ф. Дунаєвська, О. Ю. Козловський, Т. М. Коткова. – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe
5. Житомирщина: Історичний нарис. Навчальний посібник. / А. Б. Войтенко, О. М. Іваненко, О. С. Кузьменко та інші. – 2-ге вид., випр. та доп. – Житомир: «Полісся», 2008. – 272 с.
6. Костриця М. М. Житомирщина туристична / М. М. Костриця. – Житомир: «Полісся», 2009. – 564 с.
7. Мокрицький Г. П. Цікава Житомирщина / Г. П. Мокрицький – Житомир: «Волинь», 2011. – 324 с.
8. Северин О. Туристичний потенціал Житомирської області та його характеристика: [Електронний ресурс] / О. Северин. – Режим доступу: <http://dspace.tneu.edu.ua/retrieve/14155/c%2041%20pdf.pdf>
9. Статистичний щорічник Житомирської області за 2012 рік / Держ. служба статистики України. Головне управління статистики у Житомирській області. – Житомир, 2013. – 468 с.

Розділ 3

ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ: ЖИТОМИР ТА ЖИТОМИРЩИНА ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ

Катерина Федорчук

учениця 11 класу Сінгурівської ЗОШ І–ІІІ ст. Житомирського району
(науковий керівник:
учитель історії **Галицька В. М.**)

«ВОЛИНСЬКІ ЄПАРХІАЛЬНІ ВІДОМОСТІ» ЯК ДЖЕРЕЛО ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ЦЕРКВИ ТА ШКОЛИ с. СІНГУРИ XVIII – поч. XX ст.

Вивчаючи історію України та всесвітню історію ми доторкаємося до цікавих і трагічних сторінок минулого і сьогодення. А поруч – історія свого краю, свого села. Після проголошення незалежності з'явилися умови і перспективи для дослідження історії рідного краю. Одним із джерел вивчення історії села Сінгури – є «Волинські єпархіальні відомості».

«Волинські єпархіальні відомості» – це журнал, який виходив з вересня 1867 р. Спочатку планувалося видання часопису при Житомирському духовному училищі, але через відсутність відповідних умов видавництво було перенесено до м. Кременець. З 1867 по 1879 рр. журнал виходив два рази на місяць, а з 1880 по 1907 рр. – 3 рази на місяць, а з 1908 р. кожного тижня.

Часопис складався з офіційної і неофіційної частин. Одним із головних завдань неофіційної частини була організація та публікація історико-статистичних описів єпархії, її церков, парафій та населених пунктів.

Частково дана тема досліджувалася Миколою Івановичем Теодоровичем в праці «Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии», але ґрунтовної, узагальнюючої праці, присвяченій даній проблемі немає, це пов'язане з невеликою джерельною базою.

Метою статті є спроба дослідження історії церкви і школи села Сінгури Житомирського району у XVIII – поч. XX ст.

З метою зацікавлення духовенства краєзнавчими дослідженнями редакція журналу уже в перших випусках помістила відозву до сільських священиків збирати документи з історії краю, статистичні відомості про єпархію та її населення. Це викликало краєзнавчий інтерес серед місцевої інтелігенції, особливо серед сільських священиків. Почалися публікації краєзнавчих описів, нарисів з історії міст і сіл, котрі викликали значний інтерес та пожвавили дослідництво Волині XIX – початку XX ст. [1, с. 8–9]

В 17 номері за 1903 р. священик Агапій Буйницький опублікував нарис історії села Сінгури, де висвітлив походження назви села, велику кількість власників землі, будівництво траси Житомир–Бердичів та залізничної колії в даному напрямку, описав події пов'язані із заснуванням церкви і школи.

Церкву він описує так: «Церква в Сінгурах в ім'я Воздвиження Чесного і Животворящего Хреста Господнього розташована посеред села, дерев'яна, стара, трьохкупольна, невеликих розмірів зовні і маломісна всередині». [2, с. 508–509].

Автор описує дзвіницю, яка була теж дерев'яна і стара, стояла окремо від церкви(храму), проти західних дверей. В архітектурному плані вона не мала нічого особливого. Розташована біля траси Житомир–Бердичів із західної сторони. Оточена також вона городом, вулицею та садибою селянина. Побудована в 1758 р. На рамі дверей є напис про те, що в 1848 р., тобто через 90 років, Тоцький ремонтував церкву. Одна із стін була міцно укріплена. В 1893 р. був замінений іконостас на новий, на який прихожани витратили 800 карбованців. Потрібно відмітити, що майже в кожному номері часопису є звіт про церковні витрати. На фарбування стін і даху витратили 350 карбованців. Частину коштів, а саме 100 карбованців, пожертвував один із власників землі підполковник Віталій Іванович Добрянський. Церква була пофарбована зовні і всередині масляною фарбою. Всередині церкви було темно і бідненько. Саме новий іконостас, який був виконаний у рожевому тоні і з позолотою, надав окраси церкві.

В церкві завжди зберігався церковний архів, метричні книги. Але в даній церкві із церковного майна нічого старовинного і цінного не збереглося. В 1900 р. з'явилася копія Почаївської ікони Божої Матері і нова плащаниця, яку купили в 1902 р. за 60 карбованців. Були добровільні пожертвування на церкву. Так І. Погорелов вніс благодійний внесок на користь церкви в сумі 100 карбованців.

Так як це часопис був церковний, то в ньому перераховані священики з 1796 по 1903 рр.: 1) Парох Петрович Соколовський (з 1796 по 1836); 2) Стефан Мануїлович Радецький – по 1850; 3) Стефан Самуйлович (1850–1856); 4) Петро Максиміліанович Базилевич (28 жовтня 1856 – 4 січня 1883), який похований на кладовищі; 5) Василь Васильович Синеуцький (1883 по 1903) Псалми читали: Феодосій Чижевський (по 1811), Марк Подвисоцький (Висоцький) (1812–1815), Феодосій Зплинський (1815–1818), дяк Григорій Спницький (1819–1821), Сільвестр Андрійович Мигай (1831–1847), Яков Гловацький (1847–1856), Іван Ігнатович (1856–1859), Олександр Юркевич (1859–1860), Іван Семенович Лилякевич (1860–1887), диякон Віктор Іванович Лиляшевич (1887–1903).

Коли побудували церкву, то при ній існувала сільська школа, а з 1890 стала називатися церковноприходська. На утримання школи селяни щороку повинні були зібрати 260 карбованців. Плата вчителю становила 100 карбованців. На школу йшли внески від поміщика Арсенія Олександровича Данилевича. В 1901 р. було побудоване нове приміщення школи, ліс був наданий із казни безкоштовно, 367 карбованців було передано від Св. Синоду, 367 карбованців від Губернських земських повинностей. Школа була освячена протоєреєм Костянтином Левицьким і священиком із села Пряжево 14 жовтня 1901 р. Нова школа була покрита металом, стояла на підвищеному місці біля дороги і була найкращим приміщенням села Сінгури. У 1941 р., коли нацистські війська

захопили село, в цьому приміщенні була розташована стайня для коней. Велику роль у будівництві церкви відіграв Василь Синеуцький. Селяни вважали будівництво нової школи зайвим клопотом для себе, тому священику прийшлося нелегко при будівництві школи. Влітку було закінчено будівництво і відкрито одну класну кімнату. Заняття вела молода вчителька А. С. (в документі не вказано її ім'я та прізвище) Священик організував хор для дорослих. Вчителька, яка викладала в школі, проявила велику старанність у навчанні і організації дітей. З 4 січня 1902 р. в школі поставили першу Різдвяну ялинку і влаштували святкування. Це дуже сподобалося і дітям, і дорослим. Саме це і посприяло, що все більше дітей стало відвідувати школу.

Отже, «Волинські єпархіальні відомості» є джерелом для вивчення історії села Сінгури XVIII – початку XX століття, а саме – історії церкви та школи.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Войчун Ю. «Волинські єпархіальні відомості» як джерело для вивчення історії чеської громади Волині в другій половині XIX – на початку XX ст. / Ю. Войчун // Переяславський літопис. – 2016. – Вип. 9. – С. 8–13. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Perlit_2016_9_4

2. Буйницький А. Село Сінгури Волинської губернії, Житомирського повіту (історичний очерк) // Волинські єпархіальні відомості. – №3. – 1903. – С. 501–511. [Електронний ресурс] – Режим доступу: – <file:///C:/Users/%D0%BF%D0%BA/Downloads/7958e1d0-846e-4711-8579-cebb885be254.pdf>

Богдана Циганенко

учениця 8 класу Пряжівської ЗОШ І–ІІ ступенів Житомирського району
(педагогічний керівник:
учитель історії та правознавства **Сидорчук О. А.**)

СВЯТИНЯ ЗЕМЛІ ПРЯЖІВСЬКОЇ

*Доки існує для українців Бог,
доти й існуватиме сама Україна
Наталія Ярошенко*

Храм, ікона, молитва – це обереги для українського народу. Споконвіку українці були глибоко віруючими людьми, що свято дотримувалися релігійних свят, берегли неписані церковні закони та сімейні традиції. Суспільне, побутове, сімейне життя українського народу завжди було пройняте духом віри. Молитва – це і звернення до Бога, і спосіб виховання дитини, розвитку її свідомості та духовності.

Мою увагу привернула одна сімейна реліквія, копію якої я бачила і у бабусі, і у тітки, та в їхніх сусідів... Що це за ікона? Чому вона є майже в кожній хаті? Детальну інформацію про сільську реліквію мені повідомив священик сільської церкви Андрій.

Отже, найбільшою святиною землі Пряжівської Житомирського району, Житомирської області є чудотворна ікона Божої Матері, що іменується «Пряжівська». Місцеві жителі передають її від батька до сина, від неньки до

доньки. Цією іконою благословляють на створення сім'ї, на початок нової справи, випроводжають в далеку дорогу, дарують на згадку про рідне обійстя.

Цей чудотворний образ з сивої давнини знаходився в церкві села Пряжів, звідки і походить назва «Пряжівська». Час явлення чудотворної ікони Божої Матері із села Пряжів відноситься до кінця XVII – початок XVIII століть. Писемних свідчень про знахідку ікони не збереглося, але про давній вік ікони свідчать записи в старих церковних книгах села Пряжів. Відсутність документів про храм та його святиню пояснюють тим, що певний проміжок історичного часу храм належав греко-католикам і тільки 18 жовтня 1794 р. був повернутий православним.

Перед поверненням храму православним в с. Пряжів приїхав католицький ксьондз та забрав церковні цінності, серед яких була ікона Божої Матері «Пряжівська». Все добро було погружено на віз та вони поїхали. Але від'їхавши декілька кілометрів від села, коні раптом зупинилися. Зусилля людей не могли зрушити їх з місця. Випадково глянувши на ікону, ксьондз побачив на образі Діви Марії вологу від сліз. Він здогадався, що вища сила не дозволяє вивезти ікону з села. Негайно було віддано наказ повертати до села. Повернувшись в село, ікону було поставлено на попереднє місце в Пряжівській церкві.

Так, як ця церква була бідною, то на іконі була мідна риза. Дізнавшись про подію, що стала з іконою, імператриця Марія Олександрівна в 1864 р. прислала на ікону срібну ризу з коштовним камінням. 24 травня 1874 р. чудотворну ікону було розміщено в іконостасі перед Царськими воротами церкви села Пряжів.

Варто звернути увагу на історію дерев'яної церкви села Пряжів, яка на при великий жаль не збереглась до наших днів. Вона була розташована на тому місці де на сьогодні побудований будинок культури, а церковна каплиця на місці садиба родини Кушніровських. Місцевість де були ці споруди в селі називають «Попова гора». Орієнтовно, 1943 р. під час окупації села церква була зруйнована. Страшним є той факт, що в ній перебували поранені солдат. всі загинули.

Церковна каплиця збереглася, але історія її не менш драматична. В часи встановлення радянського режиму в селі з каплиці було скинуто дзвони. За розповідями місцевих жителів дзвони котилися з «Попової гори» та впали в річку. Дзвін стояв на всю округу, люди хто плакав, хто молився.

З часу чудотворного явлення Пряжівської ікони Божої Матері проходили хресні ходи в Житомир, де чудотворний образ залишався з червня по серпень. Можливо, вже в ті роки, в Житомирі та його околицях з'явилися перші списки Пряжівської ікони.

На сьогодні місцеперебування ікони невідоме. Є два благодатних (чудотворних) списки (копії) чудотворної Пряжівської ікони на території України, а саме: в Спасо-Преображенському кафедральному соборі міста Житомира та у Тригирському чоловічому монастирі, розташованому у 25-ти кілометрах від Житомира.

Дні святкування Пряжівської ікони – 29 червня/12 липня, а також в десяту п'ятницю після Пасхи. У ікони просять допомоги від різних недуг: хвороби ніг,

хребта, безпліддя та жіночих хвороб. Вагомим доказом того, що ікона є чудотворна є коштовні дарунки, що залишають віруючі іконі на подяку за зцілення.

Храм в селі Пряжів та чудотворна ікона були знищені людськими руками, бо то були важкі часи для нашого народу. Але заступництво Пресвятої Богородиці не залишає пряхівців й тепер. Ікона і досі випромінює благодать на всіх, хто звертається до неї за допомогою та заступництвом. Святиня землі Пряхівської має багатовікову та драматичну історію, як і саме село.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Розповіді священика Андрія
2. <https://ru.wikipedia.org/wiki/>
3. <http://www.sudba.info/chudotvornaya-pryazhevskaya-ikona-bozhej-materi/>
4. <http://ukrtour.org/poi/trigorskiy-monastyr>
5. <http://zhytomyr-eparchy.org/uk/relics/chudotvorna-ikona-bozhoyi-materi-pryazhivska.html>
6. <http://www.1.zt.ua/themes/rizne/chudotvorni-ikoni-na-zhitomirshchini-ztsilyuyut-vid-bozhevillya-ta-infektsiy.html>
7. <http://www.gornal.prihod.ru/svyatinicat/view/id/6087>

Данило Стаценко

учень 9 класу Вільшанської ЗОШ І–ІІІ ст. Чуднівського району
(науковий керівник:
учитель історії **Ліхтанська О. А.**)

КУЛЬТУРНЕ ЖИТТЯ ЧЕСЬКОЇ КОЛОНІЇ ВІЛЬШАНКА

Темою мого дослідження є культурне життя чеської колонії Вільшанка, що розташоване на Житомирщині, у Чуднівському районі. Історія та культурне життя чеських колоній почала вивчатися і досліджуватися порівняно недавно, а село Вільшанка ніколи особливо не привертало увагу дослідників та краєзнавців. Метою моєї роботи є вивчення культури рідного села та збір невідомих і маловідомих фактів на цю тему. Під час свого дослідження я спирався та спогади та записи місцевих старожилів, звідки й було почерпнуто левову частку інформації.

Масове переселення чехів на Волинь розпочалося у 1868 р., а перші чеські колонії були створені ще в 1863 р. Це було безпосередньо пов'язано з двома подіями: скасуванням кріпосного права в 1861 р. та польським січневим повстанням у 1863–1864 рр., яке було жорстко придушене царськими військами. Після відміни кріпацтва багато російських дворян виявилися елементарно неспроможними перебудувати свої господарства відповідно до вимог нового часу і, як наслідок, не змогли утримувати їх. Також на Волині, де проживало близько 485 тисяч поляків, у багатьох польських магнатів, що брали участь в національно-визвольному повстанні, було конфісковано землю. Ось чому ціна на неї впала у кілька разів та була в 10 разів нижчою, ніж у Чехії.

У цей самий час чеські землі вже давно перебували під владою Австрії. В 50-тих роках 19 століття в імперії завершилася промислова революція, яка позитивно вплинула на економіку Чехії, що на той час була одним із найрозвиненіших регіонів Австрійської «клаптикової монархії» і виробляла велику кількість промислової продукції. Проте криза 1857–1858 рр., швидкий темп індустріалізації, що загострив протиріччя між містом і селом, стрімкий спад виробництва, економічна нестабільність, нестача продуктів харчування призвели до масового звільнення робітників та безземелля більшості чехів-селян. Також треба врахувати й те, що після поразки революції 1848 р. в Австрії настала доба політичної реакції. Посилилися гоніння на чеську мову та культуру, через що значна частина чеської інтелігенції була змушена переселитися в інші країни [2].

Невеличке село Вільшанка, перші документальні згадки про яке датуються кінцем 18 століття, стало першою чеською колонією на Житомирщині у 1874 р., коли сюди переселилися з Богемії 72 чеські родини. Вільшанка, або, як ще її називали чехи на свій манер, Ольшанка була великим поселенням з добре розвиненим господарством.

Чехи привезли на наші землі власну мову, культуру, звичаї та традиції і дбайливо оберігали їх. Між собою розмовляли виключно по-чеськи. Примітно, що усі вулиці в селі мали чеські назви, такі як Шамрова, Велка та Мала Страна, Зарибніки [1].

У селі діяла приватна чеська школа, що не була підпорядкована Міністерству народної освіти, а контролювалася громадою. Вона була розміщена у колишньому маєтку економа. Перша згадка про неї датована 1879 р., а першими вчителями були Гашек та Іскра. Проте, після прийняття закону про підпорядкування так званих іновірних шкіл на Правобережжі Міністерству народної освіти, чеська приватна школа на Вільшанці була зреформована 7 вересня 1889 р. на Урядове трьохкласне училище, а вчителя-чеха Антіна Янсу було замінено на О. Скалковського.

Вільшанські діти потерпали від невдалої освітньої політики уряду та відсутності національного виховання у школі. Навчання велось суто на російській мові, а за спілкування чеською мовою навіть на перервах школярів били по руках лінійкою.

Вчителі змінювалися майже кожні два–три роки. У Вільшанці викладали Микола Бужек, випускниця Житомирської жіночої гімназії Тетяна Марцинковська, колишня вчителька Фасовського училища Антоніна Желтовська, вчителі Рогальський, Лящук, Шульга, Ковальчук, Галай, Васильєв, Москвичев [3].

Була у селі й бібліотека. Знаходилася вона у приміщенні пивоварного заводу. Її організував перший власник заводу Вацлав Фалтіс разом зі своїм братом Гржегоржом, які створили на Вільшанці книжкове товариство. За внески членів виписувалися книги з Чехії, передплачувалися газети та журнали. Згодом бібліотека регулярно поповнювалася за кошти Вацлава Кліха, який був третім власником пивзаводу. Пізніше вона переїхала до будинку столяра Стреди, що разом з Алосом Кратофілом доглядав її.

Існував і аматорський театральний гурток. Коли він розпочав свою діяльність, достеменно невідомо. Його засновниками були А. Сладек, Вацлав Полак, слюсар Гармін та Антонін Рихлік, батько видатного етнографа, вченого-славіста Євгена Рихліка. Грали невеличкі театральні сценки у корчмі Дівіша, де була тимчасова сцена. Гурток розпався після смерті Рихліка та виїзду з Вільшанки Полака і Гарміна. У 1907 р. під керівництвом Алоса Кратофіла почали знову показувати вистави, але це тривало недовго. У 1912 р. на Вільшанці почали виступати діти з п'єсами під керівництвом Елеонори Шмідової, дружини одного з працівників заводу та Їндри Штепанової, домашньої вчительки з Праги. Найпершими виставами були «Казка про царя Салтана» і «Сватонь і Мілена». Вистави були платними, а виручені кошти посилались таким чеським організаціям, як Матица Шкільна та товариство Я. А. Коменського у Києві і, по суті, були доброчинною акцією.

У 1907 р. Алос Кратофіл придбав харчевню, що раніше належала одному із чехів Дівішу та перетворив її на культурний центр села, своєрідний клуб. І молодь, і люди похилого віку приходили туди потанцювати, поговорити, поспівати пісень чи пограти в більярд.

У колонії було три духових оркестри. Так, наприклад, у сім'ї Спейлахів майже всі грали на музичних інструментах. Ними була створена у селі капела, де батько був диригентом, а його семеро синів – музикантами. Кожен із синів здобув гарну освіту в Москві, а деяким навіть пощастило стати солістами московського оперного оркестру. Після смерті батька Спейлаха капелу очолив його син Євгеній.

Після революції та перших років жорстоких репресій, здійснених радянською владою, культурне життя колонії почало поволі відроджуватися. Велика заслуга у цьому Євгена Рихліка. Вчений у 1923 р. створив у Вільшанці чеську трудову школу, де й працював вчителем, став завідуючим хатою-читальнею, заснував драматичний гурток. Грали п'єси переважно чеських драматургів: комедії, драми, казки. Вистави користувалися значною популярністю серед населення. Пізніше, під керівництвом завідуючої школою Москвича, показували вистави і на українській мові. Вистави показували спершу в будівлі пивзаводу, потім – в «господі» Кратофіла, де була сцена.

Саме в «господі» Кратофіла і в радянський час зосередилось культурне життя села. Люди продовжували збиратися там на танці. Там проводилися всі заходи новоствореного товариства «Просвіта». Діяв вокальний гурток під керівництвом Москвича [5].

Після Євгена Рихліка у школі вчителями були Куба, Персл, Барцел, Кусак, Горобець. Навчання в школі велося українською і чеською мовами, з 1938 – лише українською. З 1928 по 1933 рік завідуючим школи працював Косий Потап Якович, а в 1933 р. став директором. Завдяки ньому у 1937 р. було збудовано нову школу. Це було гарне, одноповерхове приміщення у формі літери «П». У 1938–1940 рр. директором був Пилипчук Михайло Максимович.

Нова будівля школи, втім, простояла недовго. Вона була спалена під час Другої Світової Війни, у 1941 р., перед приходом гітлерівських військ

директором школи Поповим Іваном Яковичем за наказом районного керівництва, щоб не дісталася ворогу [4].

У 1945 р. розпочався обмін населенням між СРСР та Чехословачією. У 1947 р. практично все чеське населення Вільшанки повернулося на свою історичну батьківщину [5].

Чеська колонія Вільшанка відігравала доволі велику роль поміж інших чеських поселень на Волині. Її мешканці були причетні до багатьох важливих подій. Чехи зберегли свою мову та культуру від переселення на Україну та аж до повернення на свою Батьківщину.

Історія чеських колоній на Житомирщині – це цікава і водночас малодосліджена тема. Я упевнений, що ми повинні пам'ятати про представників інших народів, які зробили свій внесок в історію нашого краю.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Записи про історію села Вільшанка, зроблені Валашек Антоніною Вацлавівною.
2. Історія чехів на Україні: науковий збірник / [керівник проекту Л. Ф. Мухіна, науковий керівник Ярослав Вацулік]. – К., 2013. – 600 с.
3. Павленко Л. Село Вільшанка на Волині: до історії чеської освіти в Україні. Чернігівський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка (м. Чернігів).
4. Спогади Валашек Зінаїди Вацлавівни, корінної жительки села.
5. Спогади про село Вільшанка колишніх жителів села, що переселилися до Чехії та їх нащадків: Г. Трбушкової, В. Абжолтовської, В. Вайскерберга, Л. Вайскербрової, А. Міхлової, М. Черни, Є. Томшовіци.

Дарина Руденко

учениця 10 класу ЗОШ І–ІІІ ступенів № 10 м. Житомира

(педагогічний керівник:

вчитель історії ЗОШ І–ІІІ ступенів № 10 м. Житомира **Ткаченко Р. Б.**)

ПРИРОДНИЙ РУХ НАСЕЛЕННЯ СЕЛА ЛЕВКІВ У 60-Х РОКАХ XIX СТОЛІТТЯ (ЗА ДАНИМИ МЕТРИЧНИХ КНИГ)

Дана тема була вибрана тому що, вона не є повністю досліджена з допомогою метричних книг. Адже проблема демографії є актуальною для сьогоденної України. Історична демографія також пов'язана з такими науками як історія, соціологія, демографія.

Метою нашого дослідження було з'ясувати демографічну характеристику населення села Левків. Хронологічними межами дослідження є 60-ті роки XIX століття. Територіальними межами дослідження є населений пункт Левків.

Перед собою ми ставили такі завдання:

- визначити смертність, народжуваність села;
- порівняти коефіцієнт смертності та народжуваності в 60-ті роки XIX століття;
- дослідити шлюбну динаміку та гендерне співвідношення мешканців села Левкова Житомирської області;

– з'ясувати рівень остаточної безшлюбності та середній вік вступу в перший шлюб.

Об'єктом нашого дослідження був природний рух населення села Левків в 60-х роках, XIX століття.

Предметом дослідження є процеси та динаміка природного руху населення. Відображення цього в метричних книгах.

Вивченням динаміки населення за метричними книгами займалися чимало дослідників. Одним із перших є Александр Єлпатьєвський. (О документальных источниках современных историкобиографических и генеалогических исследований). Автор досліджував метричні книги як джерело, яке містить первинну інформацію про людину [1].

Дослідник, який працював у галузі історіографії – це Юрій Волошин. Він розглядає статеві-віковий склад та природний рух населення, інститут шлюбу і сім'ї, статево-рольову систему й становище жінки у старообрядницькій родині. (Розкольницькі слободи на території Північної Гетьманщини у XVIII ст.) [2].

Ігор Середюк також досліджував проблеми історіографії розвитку історичної демографії на основі метричних книг. Метою його досліджень було з'ясування історико-демографічної характеристики населення полкових міст Лівобережної України в середині XVIII століття. (міста Лівобережної України середини XVIII ст.) [3].

Ми досліджували населений пункт Левків – це село, розташоване на берегах річки Тетерів, за 10 км від обласного центру й за 5 км від залізничної станції Станишівка. На 2001 рік населення села Левків складало 2886 жителів [4].

У своїй роботі ми використали метричні книги, які досі зберігаються в Державному архіві, міста Житомира та Житомирської області, а саме в фондї 1, описі 76, справи 141–149. Метрична книга є документом та джерелом інформації для науковців, істориків, статистиків, демографів. Ці документи почали з'являтися ще в XVI столітті. Вести метричні книги мали право представники духовенства або чиновники. У метричних книгах зафіксовані дані лише про тих жителів, які сповідували православне християнство, а таких була більшість.

Метричні книги поділялися на три розділи:

– Про народжених. Про народжених. Цей розділ був присвячений новонародженим, дати хрещення в церкві, вказували ім'я батьків, стан батьків і новонародженого, стать і ім'я в час хрестин. Іноді вказували священика, який провів хрещення.

– Шлюб. Були дані про дати вінчання та імена тих, хто брав церковний шлюб. А також коротка інформація про осіб, які брали шлюб (вік, стать), а в деяких книгах зазначалися відомості про повторний шлюб.

– Смерть. Сюди вносили дані про померлих, їх стан, вік, ім'я та прізвище, інформацію про хворобу чи подію, що викликала смерть.

Є ще одне джерело, з якого ми можемо отримати дані з історичної демографії – це «ревізські сказки». Якщо Ваші предки походять із колишньої Російської імперії, то ревізські сказки є необхідним джерелом для проведення

повноцінного генеалогічного дослідження. Вони дозволяють віднайти цінну інформацію про родинні зв'язки між вашими пращурами, та дізнатися про їхнє соціальне становище.

Ревізькі сказки – це спеціальні документи поіменного перепису податного населення Російської імперії, яке було охоплено ревізіями в період з початку XVIII до середини XIX століть. Термін «сказка» походить від слова «сказати», раніше під цим розумівся запис відомостей, отриманих зі слів [5].

Ми досліджували та порівнювали смертність й народжуваність в селі Левків 60-ті роки XIX століття. По-перше, розподілили населення за статтю, віком та з'ясували статеве співвідношення. А також з'ясували причини, від чого помирали дорослі та діти. Необхідно зазначити, що у демографії під поняттям народжуваності мають на увазі частоту народження дітей, під поняттям смертності – частоту смертей у тій чи іншій сукупності населення.

Народжуваність – це кількісний показник, що відображає загальне число новонароджених протягом певного періоду часу на певній території.

Дані, які ми знайшли про жителів села дозволяють визначити коефіцієнт народжуваності чоловіків та жінок. Цей показник вираховується шляхом простого поділу числа чоловіків або жінок на загальне число мешканців, за ті роки, дані яких занесені до метричних книг. У православних (243/514) коефіцієнт чоловіків дорівнює 0,472 і вказує на відносну рівність у співвідношенні статей, із зовсім незначною перевагою жінок, а у жінок (271/514) коефіцієнт дорівнює 0,527.

Загальна кількість народжуваності, за період, який ми досліджували становила 514 осіб.

Смертність – це демографічний показник кількості смертей у певній групі населення за одиницю часу.

У своїй роботі ми визначимо коефіцієнт смертності, як бачимо, доволі високий, близько 78 осіб на 1000. Це більш ніж у два рази вище від мінімального показника смертності який становить 30 осіб. Як з'ясувалося, найбільше людей помирало в досить юному віці. На нашу думку, це пов'язано з поганим забезпеченням ліками та медичним обладнанням на той час. А найстаршими, хто помирав, були люди 85-90 років [6].

Причини смерті : у метричних книгах, в основному, зазначалися причини смерті малих дітей. Це «віспа», «від кашлю», «від лихоманки». Дорослі ж люди помирали від лихоманки, задухи, застуди, а також багато хто хворів на туберкульоз через антисанітарію [7].

Досліджуючи шлюбну динаміку ми визначили, що середній вік вступу в шлюб був 15–19 років причому чоловіків одружилось – 32 особи, а жінок – 46. Це пов'язано з тим, що часто батьки вирішували за кого та коли дівчина має виходити заміж.

В ході досліджень метричних книг нас зацікавила інформація про чоловічі та жіночі імена. Ми виявили, що найпоширеніші імена в 60-тих роках XVIII століття в селі Левків є Василь та Марія. Досить розповсюдженими були такі жіночі імена : Наталія, Стефанида, Анна, Євдокія та Олександра. Серед

чоловічих – це Іван, Федір та Григорій. Деякі з цих імен часто зустрічаються і сьогодні.

Отже, ми можемо зробити висновки. Ми дослідили природний рух населення в селі Левків Житомирської області в 60-тих роках ХІХ століття. А саме, ми проаналізували дані щодо народжуваності, смертності та з'ясували шлюбну динаміку населення в селі.

Як ми визначили, кількість осіб, які народжувалися, з кожним роком зростала. За нашими дослідженнями, ми бачимо, що жінок народилося більше, ніж чоловіків. Смертність у селі була досить великою. Її високий відсоток спостерігався через недостатньо розвинену медицину в ХІХ столітті.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Елпатьевский А. В. О документальных источниках современных историкобиографических и генеалогических исследований // Актовое источниковедение. – М., 1971. – С. 72.–88.

2. Волошин Ю. Розкольницькі слободи на території Північної Гетьманщини у ХVІІІ ст. // Ковчег. – Львів : Ін-т історії церкви Львівської богословської академії, 2001. – Ч. 3. – С. 243–259.

3. Сердюк І. О. Полкові міста Лівобережної України середини ХVІІІ ст.. Історико-демографічний вимір (на прикладі Ніжина, Переяслава й Стародуба) / Рецензенти: В. Горобець, М. Яременко. – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2011. – 304 с.

4. Історія міст і сіл української РСР: В 26 т. Житомирська область / ред. кол. тому: Чорнобривцева О. С. (гол. редкол), Булкін Г. П., Бутич І., Василевський А. Ф. та інші, – К. : голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1973. – 752 с.

5. Ревізские сказки. Агенція приватних історичних досліджень: [Електроний ресурс]. – Режим доступу: <https://rodovody.com.ua/index.php/uk/ua-articles/89-revizki-skazki>

6. Державний архів Житомирської області. Ф. 1 (м-ко Левківської волості, церкви Преображення Господнього), оп. 76, спр. 146.

7. Державний архів Житомирської області. Ф. 1 (м-ко Левківської волості, церкви Преображення Господнього), оп. 76, спр. 149.

Артур Бабичев

учень 9 класу Кошарищенської гімназії Житомирської області

(науковий керівник:

вчитель історії та правознавства Дудіна О. А.)

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ПРИПОЛІСЬКОГО ЗДВИЖЕНЬ-КРАЮ ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ ВІД ПРАДАВНИХ ЧАСІВ ДО ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Відродження історії рідного краю, свого родоводу, народних і сімейних традицій не тільки повертають втрачену пам'ять сучасним поколінням, поєднуючи минуле й сьогоднішнє, а й наповнюють наше життя духовним сенсом, вірою в майбутнє. Як наголошував великий філософ-мислитель Григорій Сковрода: «...усе, що не закарбоване у слові, – приречене на забуття...» [4. с. 12]. Виходячи із вищесказаного, ми вважаємо, що науково-

дослідний напрям, який присвячений історико-етнографічній області сучасної України – Брусилівщини (у давнину Здвиженськ-край) має бути завжди актуальним, унікальним та знаковим як в науці, так і в історико-культурній палітрі мистецьких заходів. Варто доповнити, що через різні історичні епохи нашому Брусилівському краю дісталися у спадок віками освячені археологічні пам'ятки, культові й архітектурні споруди, письмові історичні джерела. Такі старожитності не тільки являють собою безцінні надбання духу нашого народу, але й стають культурною спадщиною людства в цілому.

Вагомі внески у дослідження краю Брусилівщини були представлені у працях багатьох відомих зарубіжних та вітчизняних вчених, а саме: А. А. Бережного, О. С. Воропая, Я. Н. Галайчука, Л. Г. Зайцевої З. О. Зразюка, М. М. Костриці, М. С. Литвинчука, Л. Г. Молла, М. П. Кучера, С. О. Кубіцького, І. І. Огієнка, О. А. Пирога, В. Ф. Сташука, В. Г. Святненка, О. В. Святненка, О. О. Тарабукіна, І. І. Фундукля, Д. І. Яворницького та багато інших. Однак, користуючись незбагненно великими вкладками вчених-краєзнавців, ми вважаємо, що дослідницький напрям незакінчений і потребує й надалі глибокого вивчення, уточнень, популяризації і подальших узагальнень.

Метою статті є, на основі історичних аспектів та узагальнень, дослідити Приполіський Здвижень-край Брусилівщини від прадавніх часів до початку ХХ століття.

У давноминулі віки дивовижна країна-острів Атлантида безслідно зникла в Океані, залишивши на довгі тисячоліття не розгадані тайнства існування. У часи розквіту Атлантиди в самому серці сучасної Європи, на території Правобережної Укаїни, існувала Трипільська цивілізація, де арійські племена створюють Державу Слов'ян. З часом наймогутніші племена полян і деревлян утворюють нові великі держави – Полян і Деревлян з кордоном, як припускається вченими по річці Здвижень (Здвиж) [3, с. 129]. З кінця IX ст. на їхньому місці виникне одна з найрозвиненіших імперій Середньовіччя – Київська Русь. Варто наголосити, що саме на долю вищесказаних двох міст випадають найбільші випробування в часи монголо-татарської навали, козацького періоду а також залежностей від Російського царизму. В свою чергу це дає підґрунтя до вивчення даного історичного явища від безслідного знищення доказів та археофактів.

Про Здвиженськ як правонаступник Київської Русі найчастіше вказували такі вчені як М. Барсов, С. Губерначук, І. Огієнко, Л. Похилевич. Так, М. Грушевський, зазначив: «городъ Здвиженьъ приурочиваемый къ с. Здвижке, у истока этой реки. Вероятно здесь-то и был древний город Вздвижень...» [1, с. 37]. На наш погляд важливим аспектом дослідження виникнення Здвижень-граду є археологічні розкопки експедиції вчених 1949 р.: було знайдено речові знахідки цивілізації бронзової доби, а також виявлено сліди існування великих поселень ранньослов'янських часів [6, с. 217]. Про це свідчить виражений дитинець на підвищеному правому березі Здвижа, де також знаходять за розповідями мешканців чимало череп'я посуду й інших цінних речей.

Жорсткі погроми земель Київської Русі монголо-татарами в 1240–1241 рр. виявився не останніми. Як вказано у історичній літературі, 1242 р. – Батий, 1250-го – Куремса, 1261-го – Бурундай, здійснювали загарбницькі набіги на Здвижен-край, а 1275 та 1286 роки відбулися походи Старої орди на Литву та Польщу [2, с. 45]. За іронією долі, всі вони, так чи так, проходили територією сучасного Брусилівського району або впритул до нього. Підтверджуючими фактами цього є неодноразово знайдені елементи золотоординського військового інвентаря у Брусилівському краї.

Нажаль старі літописи, які доволі скупо й лаконічно оповідають про погром України татарами, не описують детальні явища або спорожніння: тільки йдеться про загибель маси людей, тощо. Все ж, ми переконані, якщо детально провести археологічні дослідження району (враховуючи місця знаходжень і предмети знахідок), це розсіє багато історичних таїнств, адже саме Поліський край являється щонайбільшим вузлом всіх військових походів в усі часи історії України та світу.

Ще з кінця минулого століття Брусилів зажив слави козацького містечка, а його власники Бутовичі всіляко підтримували козацькі маси. Як описується в історичних джерелах, головним завданням брусилівських козаків була охорона своїх земель від татар, чиї набіги на наш край тривали протягом усього XVII ст. [5, с. 197]. Замок Бутовича побудований саме для того, щоб охороняти жителів Здвижень-краю і прилеглих сіл. У краєзнавчих працях описується, що жителі Брусилівської волості брали активну участь у визвольній війні 1648–1654 рр. Коли Богдан Хмельницький просувався з військом через Здвиженськ, то північні загони його головних сил рушили територією Брусилова й околичних сіл. Як зазначав І. Огієнко: «... Брусилів козаки зайняли ще на початку повстання 1648 року...» [3, с. 56]. За Андрусівським перемир'ям 1667 р. і «Трактатом про вічний мир» 1686 року, українські землі відійшли до Польщі [1, с. 112]. На Здвижень-край почали повертатися польська шляхта і євреї. Факти осадження польського елемента підтверджується великою кількістю археологічних знахідок майже у кожному прилеглому населеному пункті Брусилівщини. Було знайдено досить багато монет-солідів, шелінгів, боратинок, срібних грошей, ріггелів XVII століття (1600–1740), у смт. Брусилів, с. Ставище, с. Йосипівка, с. Нові Озеряни, с. Високе.

У XIX столітті на теренах Брусилівщини відбулася велика кількість різноманітних подій, які повністю віддзеркалювали загальний стан всієї Правобережної України у складі Російської імперії.

На початку століття пронеслася нашими землями російсько-французька війна 1812 р. [2, с. 83]. В цей момент народжується таємні масонські ложі, які фактично мали за мету об'єднати слов'ян. Кріпаччина, а на додачу армійські постої в нашому краї лягли тягарем на плечі селянства. Народні маси були доведені до крайньої межі духовної «темноти». Популяризація і русифікація імперії породжувала назрів хвиль визвольної боротьби. З початку XIX ст. у Здвиженськ-краї з'являються нові поселення – німецькі, польські, єврейські колонії, хутори, ферми тощо, про що свідчить велика кількість знахідок старовинних речей та нумізматики. Побувавши у музеї І. Огієнка в Брусиліві

ми дізнались, що на території волості було 20 шкіл: двокласна народна, однокласна народна, сім церковнопарафіяльних й одинадять шкіл грамоти. З початку XIX століття у Здвиженськ-краї з'являються нові поселення – німецькі, польські, єврейські колонії, хутори, ферми тощо, про що свідчить велика кількість знахідок старовинних речей та нумізматики. Побувавши у музеї І. Огієнка в Брусиліві ми дізнались, що на території волості було 20 шкіл: двокласна народна, однокласна народна, сім церковнопарафіяльних й одинадять шкіл грамоти.

З початком російського панування на Правобережній Україні власниками Брусилівських маєностей, куди входила більшість сіл Брусилівської волості, залишалися дворяни Чацькі. Тадеуш Чацький часто бував у своєму маєтку, який і до сьогоднішніх часів зберігся у первозданному архітектурному вигляді [7, с. 63]. З часом, як зазначається в історичних джерелах, Брусилів поступово розростався по обидва береги річки Здвиж. На кінець XIX століття частину старих залишків маєностей вже забудували, але ще до сьогоднішніх часів ми спостерігаємо поблизу замків вали та рови.

Отже, у процесі аналізу опрацьованого матеріалу можна стверджувати про високу актуальність вивчення історії рідного краю Здвиженськ-граду. Варто наголосити, що Здвиженськ-край – це велика історична романтика пізнання свого рідного коріння, що є найціннішою особливістю до шанування культури та духу своєї нації. Добутий матеріал про старожитності приполіського краю поживає настрої і дає прикладне значення для тих, хто цікавиться минулим нашого народу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Галайчук Я. Я. До питання про літописне місто Здвиженськ // Український історичний журнал. – К., 1965. – № 9. – С. 129–131.
2. Губерначук С., Каплаушенко М. Ой за річкою, за Щенківкою. – К., 2006.
3. Залізник Л. Л. Звіт про розвідках на мезоліт в Київській і Житомирській областях в 1975 р // Науковий архів Інституту археології НАН України. – № 1975/28.
4. Костриця М. М., Костриця М. Ю. Житомирщина туристична. Краєзнавчі нариси. / За загальною редакцією докт. геогр. наук, проф. Костриці М. Ю. – Житомир : Полісся, 2009. – 564 с.
5. Огієнко І. Стежинки моєї пам'яті: науковий збірник: серія історична філологічна. Вип 5. – Кам'янець-Подільський, 2008. – С. 333. – С. 90
6. Святненко В. Г. Рідний край Здвижень-рікою. Відлуння сивої давнини. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 368 с.
7. Святненко В. Г. Старожитності Здвижень-краю. – К.: ПАТ «Віпол», – 2016. – 452 с.:
8. Тарабукін О.О. Археологічні розвідки на Житомирщині у 2007 р. // Археологічні дослідження 2006–2007 рр. – К., 2009. – С. 335–339.

РОЗДІЛ 4

ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ ТА ПЕРСОНІФІКОВАНА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ Й РЕГІОНУ

Юлія Менчинська

студентка IV курсу історичного факультету
ЖДУ ім. І. Франка

(науковий керівник: канд. іст. наук,
доцент кафедри історії України ЖДУ ім. І. Франка **Рацілевич А. П.**)

ДІЯЛЬНІСТЬ ІВАНА ОГІЄНКА НА ПОСАДІ МІНІСТРА ІСПОВІДАНЬ УНР

Державотворча діяльність Івана Огієнка ознаменувалась різнобічним впливом на формування культури, церковного життя в Україні доби національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. Його державницька діяльність, колись сплюндрована радянською ідеологічною системою, на посаді міністра ісповідань УНР становить значний інтерес сьогодні, зокрема, в обставинах трансформаційних процесів в українському православ'ї.

Період перебування І. Огієнка на посаді міністра ісповідань висвітлили у своїх працях М. Тимошик, В. Ляхоцький, Є. Сохацька, О. Завальнюк, І. Тюрменко та ін.

Метою даної роботи є аналіз культурно-релігійної діяльності Івана Огієнка на посаді міністра ісповідань (15 вересня 1919–1922).

З 15 вересня 1919 р. за рішенням Голови Директорії Симона Петлюри, Іван Огієнко був призначений на посаду міністра ісповідань. Насамперед, він звернувся до архієрейства, духовенства й усього українського народу з закликом об'єднати зусилля для дружньої роботи на користь православної Української автокефальної церкви. Вже в жовтні було підготовлено універсал Директорії про заснування Українського Священного Синоду. На засіданні Ради було чітко розмежовано функції Синоду та Міністерства [1, с. 74].

Під опіку І. Огієнка потрапляють біженці греко-католицького віросповідання. Він порушує клопотання перед Дирекцією УНР про надання їм у Кам'янці-Подільському церкви, займається їхнім розселенням, працевлаштуванням, побутом. Не залишається поза увагою міністра й доля римо-католиків, які так само страждали від війни. Він сприяє будівництву полякам в м. Гайсині нового костьолу, турбується про умови релігійних відправ [5, с. 101].

Усвідомлюючи, що оновлення церкви можливе лише на основі її загальної українізації, І. Огієнко в перший же день свого призначення міністром, зобов'язав вести діловодство рідною мовою. Українська мова також запроваджувалася як обов'язкова в усіх духовних школах і інституціях, католицьких церковних установах в Україні [4, с. 56].

Неможливість українізації церкви без богословської літератури, насамперед Біблії, спонукає І. Огієнка у вересні 1919 р. поставити перед Радою

міністерства завдання створення для її перекладу спеціальної комісії. Міністр ісповідань також долучається до перекладацької роботи. Він перекладає Св. літургію, а також пише спеціальну книгу «Українська вимова церковно-слов'янського богослужбового тексту й поради для українського духовенства». З метою збереження та розповсюдження перекладацької праці І. Огієнко видає «Вісник Міністерства Ісповідань УНР» [3, с. 89].

Перебуваючи на посаді Міністерства Ісповідань І. Огієнко продовжував займатися освітянською діяльністю. Ще на першому засіданні Ради міністерства Іван Огієнко виступив з пропозицією об'єднати духовні школи зі світськими, вже українізованими, і тим самим підпорядкувати їх міністерству народної освіти, що б сприяло національному вихованню молоді. Так було створено нові «Братські школи». Також за поданням міністра було ініційовано створення богословських факультетів при всіх університетах України [2, с. 108].

Умови діяльності уряду УНР в екзилі були несприятливі для повноцінного функціонування Міністерства ісповідань. Невдовзі міністерство було ліквідовано з наступних причин: по-перше, новостворена у 20-х рр. XX ст. незалежна Польська держава надавала всебічну підтримку римо-католицькій церкві із метою розвитку польського національного руху. Тому у політичній системі Польщі було створено нову структуру – міністерство ісповідань. Два міністерства, дві протилежні політичні лінії, одна з яких була спрямована на підтримку католицизму, друга – православ'я, співіснувати в рамках однієї держави не могли. По-друге, виникали певні розходження в поглядах на методи ведення політики між І. Огієнком та Радою міністрів. Міністр зайняв позицію патріотично налаштованої західноукраїнської інтелігенції, яка «осуджувала цей уряд за те, що він офіційно «відписав» Польщі Західну Україну». І вже восени 1922 р. Огієнко остаточно розриває свої зв'язки з урядом УНР.

Отже, перебуваючи на посаді міністра ісповідань, Іван Огієнко зробив значний внесок у розвиток та розбудову Автокефальної Православної Церкви. Він налагоджував міжконфесійні зв'язки, займався виданням та перекладами релігійної літератури українською мовою, організував підготовку священнослужителів. І. Огієнко перебуваючи на посаді міністра ісповідань сприяв зростанню духовності українського народу та утвердженню національної свідомості.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Іван Огієнко (митрополит Іларіон). Українська церква за час Руїни: 1657-1687 / Упоряд., авт. передмови М. С. Тимошик. К. : Наша культура і наука, 2006. – 486 с.
2. Ляхоцький В. На чолі міністерства ісповідань УНР // Пам'ять століть. – 1998. – №2. – С. 106–112.
3. Тимошик М. С. «Лишусь навіки з чужиною...». Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження. К. : Наша культура і наука; Вінніпег: Український православний Собор Св. Покрови, 2000. – 548 с.
4. Тимошик М. С. Його бій за державність. К. : Наша культура і наука, 2017. – 376 с.
5. Тіменник З. Іван Огієнко (митрополит Іларіон) 1882–1972: Життєписно-бібліографічний нарис / Наукове товариство ім. Шевченка у Львові, 1997. – 228 с.

Андрій Яровенко

студент III курсу історичного факультету

ЖДУ ім. І. Франка

(науковий керівник: д-р іст. наук,

професор, завідувач кафедри історії України ЖДУ ім. І. Франка **Венгерська В. О.**)

ПРОФЕСОР ВОЛОДИМИР АНТОНОВИЧ ТА РОЗВИТОК АРХЕОЛОГІЇ У КИЇВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ

Персоналізації історії належить важливе місце в сенсі наповнення її особистим звучанням, не менший інтерес становить й історія науки. Дослідження постатей та діяльності видатних вчених дозволяє відкрити нові аспекти розвитку тих чи інших наукових галузей, специфіки їх становлення та унормування. Розвиток археології як окремої наукової галузі в Україні безпосередньо пов'язаний із практичною та науковою діяльністю В. Б. Антоновича.

На території України у XIX столітті постали два центри з вивчення археологічних пам'яток. Перший такий центр виник в Одесі у 1825 р. Пріоритетним напрямом для нього було вивчення пам'яток Криму та Причорномор'я. Другий центр сформувався у Києві, спочатку виключно у формі аматорської діяльності, пов'язаної із розбудовою міста, в історичних частинах якого (на Подолі, Печерську, Ярославому Валу та ін.) у надрах були представлені значні історико-культурні шари. До моменту появи професійного археологічного осередку розкопками займалися поціновувачі старовинних речей, які не мали досвіду в цій справі.

Історіографічну базу окресленої проблематики складають праці, присвячені питанню розвитку археології та аналізу внеску Володимира Антоновича у цей розвиток, зокрема [3; 4; 7; 8], а також спеціальні роботи які присвячені археологічній діяльності професора [1; 2; 5; 6].

Метою пропонованої статті є дослідження розвитку археології у Київському Університеті та ролі у цьому процесі В. Б. Антоновича.

У 1835 р. при Університеті Святого Володимира створюється «Тимчасовий Комітет для вишукування старожитностей», а через рік за сприяння цього комітету при Університеті був заснований музей старожитностей. Діяльність даного осередку характеризувалася аматорськими підходами, оскільки цим спершу займалися прості поціновувачі старовинних речей [4, с. 384].

З часом ситуація змінюється на краще, у 70–80 роках XIX ст. українські дослідники починають впроваджувати нові методи із вивчення старожитностей. Важлива роль у цьому процесі належала Володимирі Боніфатійовичу Антоновичу, який пройшов шлях від студента до професора Київського університету Святого Володимира.

В. Антонович навчався спершу в одеських гімназіях, потім вступив до Університету Святого Володимира на медичний факультет. Попрацювавши декілька років за фахом, він приймає рішення про вступ на історико-філологічний факультет. У 1870 р. Володимир Антонович захистив дисертацію

на тему «Останні часи козацтва на правому березі Дніпра» після чого став доцентом в Університеті Святого Володимира, де йому вдавалося поєднувати викладацьку та наукову діяльність. Докторська дисертація «Нарис історії Великого князівства Литовського до смерті в. кн. Ольгерда» дала йому змогу в 1878 році очолити кафедру історії, а згодом стати професором й обійняти посаду декана історико-філологічного факультету в тому ж університеті. Професор В. Б. Антонович читав кілька курсів: давньоруської історії, історії Південно-Західної Русі (України), історії козацтва, історії Галицького князівства, джерела західноруської історії, руські старожитності (археологія), а також проводив практичні заняття з давньоруської та південно-західноруської (української) історії [5, с. 115].

Лекційні курси не обмежувалися з археології не обмежувалися тільки аудиторією. Антонович спрямовував студентів до самостійної роботи, недостатньо розроблені питання ставали темами рефератів, які вимагали від студентів не тільки знань, а й належної фахової підготовки. На практичних заняттях реферати зачитувалися та обговорювалися. Обговорення рефератів закінчувалося виступом професора, в якому він висловлював свою думку з того чи іншого питання. Найбільш цікаві студентські роботи друкувалися в «Університетських записках». В. Б. Антонович докладав чимало зусиль, щоб залишити кращих своїх вихованців для викладацької діяльності [6, с. 143–144]

Також професор завідував Музеєм старожитностей університету з 1873 р. та Мюнцкабінетом (нумізматичним кабінетом) при університеті св. Володимира з 1872 р., й значно поповнив існуючі музейні колекції. Завдяки своїм старанням він зумів розширити музейну колекцію. Музей часто використовувався професором як аудиторія для проведення лекцій, оскільки можна було продемонструвати пам'ятки минулого. Це допомагало студентам краще запам'ятовувати і пов'язувати археологічні пам'ятки з певним періодом. У 70-х роках професор публікує низку статей, що присвячувалися монетам, які були знайдені на території Київщини. В. Б. Антонович вирішив зробити опис усіх монет, що зберігалися у Кабінеті, і в 1896 р. опублікував «Описание монет и медалей, хранящихся в нумизматическом музее Университета св. Владимира» [1; 2].

Початок археологічних досліджень доцента В. Антоновича збігається із початком проведення перших Всеросійських археологічних з'їздів. Уже на другому з'їзді він підготував доповідь про класифікацію давніх могил української території. Наступний з'їзд відбувся у 1874 р. у Києві. Антонович взяв активну участь у його роботі, проводив екскурсії містом, пояснюючи його історію та археологію.

Починаючи від другого з'їзду, на який В. Б. Антонович був делегований як представник університету Святого Володимира, дослідник брав активну участь у всіх подальших Археологічних з'їздах. Також професор займався формуванням археологічних карт. Для цього необхідно було зібрати якомога повніші відомості про всі пам'ятки, зосереджені на певній території. Вчений взявся за цю роботу, й у 1895 р. опублікував археологічну карту Київської, а в 1900 р., Волинської губерній. Обидві мапи були результатом багатолітньої

систематичної праці дослідника, який використав для підготовки карт низку різноманітних джерел – опубліковані та рукописні матеріали, колекції приватних осіб і музеїв [3, с. 342 ; 7, с. 344].

Отже, завдяки діяльності В. Антоновича, в Києві стала можливою археологічна освіта. Курс археології став повноправним і викладався в університеті, одночасно, розширювався фонд університетського музею. В результаті тривалої викладацької та наукової діяльності було сформовано потужний археологічний науковий осередок.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Антонович В. Б. Музей древностей / В. Б. Антонович // Историко- статистические записки об ученых и учебно-вспомогательных учреждениях императорского Университета Св. Владимира (1834–1884). – К., 1884. – С. 60–76.
2. Антонович В. Б. Описание монет и медалей, хранящихся в нумизматическом музее университета св. Владимира. – К., 1896
3. Ляскоронський В. Володимир Боніфатієвич Антонович, як археолог // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович. – К., 1997. – Т. 2. – С. 342.
4. Данилевич В. Проф. В. Б. Антонович та Археологічний Музей І.Н.О. // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович. – К., 1997. – Т. 2. – С. 384.
5. Дорошенко Д. Володимир Антонович: його життя й наукова та громадська діяльність. – Прага, 1942. – 115 с.
6. Завитневич В. Из воспоминаний о В. Б. Антоновиче, как археологе // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович. – К., 1997. – Т. 2. – С. 336; Ляскоронський В. Володимир Боніфатієвич Антонович, як археолог // Україна. – 1928. – Кн. 5. – С. 88 – 89; Яковенко Н. Вступ до історії. – К., 2007. – С. 143–144.
7. Козловська В. Значіння проф. В. Б. Антоновича в українській археології // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович. – К., 1997. Т. 2. – С. 344.
8. Кобилянський А. Дещо з давно-минулого // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович. – К., 1997. – Т. 2. – С. 356; Харченко В. Ю. Листи В. Б. Антоновича до графа О. С. Уварова (1873–1874 рр.) // Археологія. – 2000. – № 2. – С. 132 – 133.
9. Слюсаренко Ф. Нумізматична праця проф. В. Б. Антоновича // Син України: Володимир Боніфатійович Антонович. – К., 1997. – Т. 2. – С. 421–427.

Ірина Лісогурська

студентка IV курсу історичного факультету

ЖДУ ім. І. Франка

(науковий керівник: канд. іст. наук,

доцент кафедри історії України ЖДУ ім. І. Франка **Рудницька Н. В.**)

БОРОТЬБА А. ШЕПТИЦЬКОГО ЗА ГРОМАДЯНСЬКІ ТА ПОЛІТИЧНІ ПРАВА УКРАЇНЦІВ В 1899–1923 РР.

Відновлення незалежної української держави у 1991 р. сприяло встановленню історичної справедливості щодо Української Греко-Католицької Церкви. Перед вітчизняними дослідниками виникли проблеми, висвітлення яких донедавна було предметом фальсифікацій, наклепів та перекручень радянською історіографією. Очолюючи протягом сорока чотирьох років Українську Греко-Католицьку Церкву, митрополит А. Шептицький (1865–1944)

здійснював безпосередній вплив на релігійні, національно-культурні та суспільно-політичні процеси, що відбувалися в Україні й в цілому у Східній Європі в першій половині XX ст. В його практичних діях та теоретичних надбаннях відобразилась ціла епоха боротьби українського народу за державну незалежність, досягнення релігійної та національної єдності. Тому дослідження суспільно-політичної діяльності митрополита А. Шептицького є давно назрілим й актуальним науковим завданням.

Вагомий дослідницький внесок у розробку проблеми зробили праці істориків А. Баб'яка, А. Бабинського, Р. Головина. Для вивчення діяльності А. Шептицького цінними є праці К. Королевського та Л. Крупи.

Початковий етап суспільно-політичної діяльності А. Шептицького мав національно - патріотичний характер. Першим політичним кроком митрополита стала підтримка ним у 1901 р. протесту українських студентів Львівського університету проти полонізації навчального процесу. Одностайність світських студентів із студентами-теологами засвідчила солідарність народу та духовенства. В 1901 р. митрополит відновив у лоні Греко-Католицької Церкви студитське монашество, засноване на класичних східно-християнських зразках [2].

А. Шептицький розгорнув широкомасштабну фінансово-економічну діяльність із метою розвитку економіки в краї та поліпшення соціального й економічного становища місцевого населення, ініціював фінансування освіти талановитих дітей та опіки над дітьми-сиротами, дбав про підняття освітнього рівня населення та створення системи охорони здоров'я. Митрополит продовжив боротьбу із соціальними проблемами галицьких селян, започатковану попередніми митрополитами.

На початку Першої світової війни австрійська влада, побоюючись надмірних симпатій до Російської імперії в середовищі галицьких москвофілів, розпочала проти них репресії. Серед тих, хто зазнав переслідувань, було також багато греко-католицьких священників й мирян, які не мали відношення до москвофільства. 18 вересня 1914 р. митрополита А. Шептицького заарештували й відправили в ув'язнення до Спасо-Евфимієвського монастиря у Росії. В палатах митрополита було проведено обшук, його архіви було конфісковано. В цьому ув'язненні Андрей Шептицький був до 1917 р [3].

В 1919 р. була створена ЗУНР. Митрополит, як член Української Національної Ради, палко вітав її створення. А. Шептицький сподівався, що після зміни політичної влади в місті всі громадяни краю матимуть рівні права, не залежно від їх національності та віросповідання. Крім цього, протягом перших трьох тижнів конфлікту, він намагався зробити все можливе для організації українсько-польських переговорів. Він надсилав відозву до командування українських та польських частин, в якій закликав до обміну полоненими та до припинення залучення студентів та іншого молодого цивільного населення для участі у військових діях [4].

Після Першої світової війни й розпаду імперії Габсбургів, польсько-український конфлікт 1918–1920 рр. спровокував у Західній Україні важку соціально-економічну кризу, знецінення грошей, виникнення епідемій хвороб

через злидні. Щоб перебороти кризовий стан, який склався в цей період, Андрей Шептицький у 1920 р. розпочав надзвичайну трирічну подорож спочатку Європою, а потім – до Канади, Сполучених Штатів, Бразилії та Аргентини. Його головною метою була організація фінансової допомоги й політичної підтримки для вирішення українського питання у Галичині. Це була пастирська, гуманітарна й водночас дипломатична місія, довірена йому Конгрегацією Східних Церков [1].

У 1923 р. Галичина, а за нею й Греко-Католицька Церква опинились у складних умовах нової польської держави та сильного тиску з боку польських політиків й католицької ієрархії. Відчутним також був пресинг політичних й церковних кіл тодішньої Польщі на Ватикан з метою ослаблення та дискредитації греко-католиків в очах Апостольської столиці [5].

Отже, початковий етап діяльності Андрея Шептицького припав на один із доленосних часів для українського суспільства Галичини. Очоливши Українську Греко-Католицьку Церкву у 1901 р., він провів її крізь драматичні події Першої світової війни. Незмінною програмою митрополита Андрея на ці часи стали зусилля до підняття свідомості, гідності, моральності та економічного становища рідного краю. Близькість до власного народу спонукала його до активної підтримки руху за національну свободу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Баб'як А. Подвиг митрополита Андрея Шептицького як апостольського візитора для українців (1920–1923) і його взаємини з урядом Польщі. Львів: Тренто-Больцано, 2013. – 239 с.
2. Бабинський А. Історія УГКЦ за 90 хвилин. Львів: Вид-во «Свічадо», 2017. – 144 с.
3. Головин Р. Про Андрея Шептицького. Тернопіль: благодійник «Просвіти», 2006. – С. 88–89.
4. Королевський К. Митрополит Андрей Шептицький. Львів: в-во «Свічадо», 2014. – 512 с.
5. Крупа Л. Вплив митрополита Андрея Шептицького на суспільне і просвітнє життя в Галичині. «Розбудова держави», №1, 2006. С. 30–38.

Владислав Барановський

студент І курсу історичного факультету

ЖДУ ім. І. Франка

(науковий курівник: канд. іст. наук,

доцент кафедри історії України ЖДУ ім. І. Франка **Білобровець О. М.**)

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОГЛЯДИ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

В історії української революції 1917–1921 рр. було багато визначних постатей. Українці – волелюбний народ, який упродовж багатьох століть боровся за свої права та незалежність. Українське питання, яке намагалися вирішити на початку ХХ ст., не вповні вирішене й сьогодні. Ця доба трактується дослідниками і сучасниками неоднозначно. Частина вважає її

періодом втрачених можливостей для побудови власної держави. Українська революція виявила яскраві особистості, діяльність яких вимагає глибшого осмислення.

До теми української революції 1917–1918 рр., зокрема її лідерів зверталися сучасні українські історики В. Солдатенко [3], С. Кульчицький [2], І. Гошуляк [1] та ін. Завдання даної статті полягає в аналізі суспільно-політичних поглядів Володимира Винниченка, однієї з ключових фігур періоду революції.

Державотворча діяльність В. Винниченка заклала теоретичні засади українського національно-визвольного руху. 1917 р. він повернувся з політичної еміграції та вийшов на авансцену Української революції. Фактично Винниченко-політик був озброєний двома ідеями: «любов'ю до України, всього українського» та «вірою в перетворення суспільства на основі соціалістичних ідей».[4, с. 51–52] Він досить рано здобув надзвичайну популярність та підтримку і його по праву можна вважати символом свого покоління. Найголовнішою проблемою було те, що Винниченко за своєю натурою – романтик, емоційно вразлива особистість. Саме тому з плином часу збільшується кількість людей, які вважають це недоліком [3, с. 20–21]. Долю Винниченка можна назвати тенденцією того часу, коли справжні інтелектуали, особистості з найкращими людськими якостями, з високою мораллю у своїй переважній більшості пов'язували своє життя з революційним рухом, принаймні сприяли або співчували йому.

Досить швидко йому як письменнику вдалося вийти на передові позиції української літератури, що потім стало своєрідним плацдармом для зайняття керівних позицій і в українській соціал-демократії. Маючи беззаперечний авторитет В. Винниченко був обраний заступником Голови Центральної Ради М. Грушевського та очолив перший національний уряд – Генеральний Секретаріат. Саме рукою В. Винниченка було записано перші три Універсали Центральної Ради. Зокрема, третім було зафіксовано реалізацію віковичного прагнення багатьох поколінь українців до власного державного буття. Звичайно, що ім'я діяча, з яким пов'язані такі важливі документи, навічно стало національним символом [3, с. 23–24].

Варто зазначити, що В. Винниченко мав неабиякий талант поєднувати холодний науковий розрахунок з тонким, оперативним реагуванням на зламах політичної ситуації. Володимир Кирилович здобув підтримку українства, опираючись на привабливі гасла самостійності М. Міхновського. Він був першим з масштабних діячів, які закликали до нової національної стратегії – самостійності. Гасла такого типу були пов'язані з виходом у світ IV Універсалу Центральної Ради. З цієї позиції В. Винниченко уже не сходив ніколи. Він висував вимогу в пошуках шляхів замирення з Радянською Росією на початку 1919 р., і в процесі переговорів з партійно-радянським керівництвом РСФРР і УСРР в 1920 р. З такою ж послідовністю він відстоював ідеї рівноправного союзу суверенних радянських республік, щиро вірив в історичні переваги саме такого варіанту їх співжиття та співіснування [3, с. 25].

Справжньою вершиною ідей соборності українського народу тієї доби став Акт Злуки УНР і ЗУНР, обнародований в урочистій обстановці Директорією 22 січня 1919 р. на Софіївському майдані Києва. Але таке довгоочікуване об'єднання не вдалося втілити в життя [1, с. 105–106].

Втомлений важкими перипетіями подій у січні 1918 р. В. Винниченко з презирством відкинув пропозицію П. Скоропадського очолити Раду Міністрів, не згодився на прохання політичних сил УНР взяти на себе диктаторські повноваження у січні 1919 р. І без будь-яких зволікань він залишив посаду голови Директорії у лютому 1919 р., відхилив можливість потрапити на вищі щаблі влади в УСРР в 1920 р., зрікся від першості в закордонному українському національному фронті, створеному власними зусиллями [3, с. 27]. Обґрунтовував свої рішення тим, що він не може бути причетним до інститутів влади, якщо вони не відповідають корінним народним інтересам, можуть зашкодити їм.

Деякі історики, від петлюрівця Зіновія Книша до комуніста Івана Хміля, закидали В. Винниченка брудними звинуваченнями, використовуючи при цьому його самооцінку, яка не завжди була позитивною. Вони сподівалися викликати у людей ненависть до Володимира Винниченка. Однак його бруд не торкнувся. Він зайняв своє почесне місце в українській історії [2, с. 68–69].

Таким чином, світогляд Винниченка був демократичного спрямування і відповідав суспільно-політичним доктринам свого часу. Протягом усього свого життя Володимир Кирилович прагнув поєднати проблеми соціального і національного визволення українства. Він зумів власними зусиллями розробити і втілити у життя нову соборницьку концепцію, на жаль ще малодосліджену.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гошуляк І. Л. До питання про внесок В. Винниченка в консолідацію та об'єднання українських земель в 1917–1919 рр. // Громадсько-політична діяльність Володимира Винниченка (до 125-річчя від дня народження) / Збірник статей. – К., 2006. – С. 95–109.
2. Кульчицький С. В. Володимир Винниченко: світоглядна еволюція // Громадсько-політична діяльність Володимира Винниченка (до 125-річчя від дня народження) / Збірник статей. – К., 2006. – С. 32–71.
3. Солдатенко В. Ф. Суспільно-політичні погляди, революційна і державна діяльність Винниченка // Громадсько-політична діяльність Володимира Винниченка (до 125-річчя від дня народження) / Збірник статей. – К., 2006. – С. 20–31.
4. Яневський Д. Б. Загублена історія втраченої держави. – Харків, 2016. – 252 с.

Вікторія Кусковська

магістрантка І курсу історичного факультету

ЖДУ ім. І. Франка

(науковий керівник: канд. іст. наук,

доцент кафедри історії України ЖДУ ім. І. Франка **Ковальчук І. В.**)

АПОЛЛОН СКАЛЬКОВСЬКИЙ ЯК ПРЕДСТАВНИК РОМАНТИЧНОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ

Ми живемо у незалежній, вільній країні, яка своїм існуванням завдячує багатьом особам і тим, хто так чи інакше брав участь у здобутті цієї незалежності в різні історичні періоди. Окремо варто виділити у цьому відношенні козаків. Багато істориків описують їх життя, побут, фактори, що так чи інакше впливали на їх існування в цілому, рішення та дії. Одним з

найвидатніших дослідників українського козацтва (Запорозької Січі), безумовно вважають Дмитра Івановича Яворницького. Але науковим підґрунтям своїх дослідів і взагалі, появою інтересу до вивчення козацтва, він забов'язаний своєму попереднику в цій сфері – Аполлону Олександровичу Скальковському. У своїй найбільш відомій праці «Історія запорізьких козаків» Д. Яворницький безліч разів посилається на його дослідження, оскільки на той час «Історія Нової Січі, або останнього Коша Запорозького» А. Скальковського було єдиним дослідженням з цієї проблематики.

Метою статті є короткий опис життєвого і творчого шляху А. О. Скальковського та його вплив на розвиток історіографії козацької доби в умовах епохи романтизму.

Досліджуючи життя і творчий доробок великого історика, історики виділяють три етапи. Перший – 1830-ті рр. – до поч. ХХ ст. – етап дослідження внеску А. О. Скальковського у вивчення козаків, Новоросійського краю та Бессарабії (роль історика як першовідкривача), розвитку Одеського Товариства історії та старожитностей. Цей період висвітлювали В. Хмарський [3; 4] та О. Маркевич. Другий етап – з 1919 р. до 80-х рр. ХХ ст. – період марксизму-ленінізму, впродовж якого розглядалися проблеми гайдамаків у творчості історика, досліджувались його погляди передусім на колонізацію слов'янського регіону та етнічні аспекти його праць. Вивчення здиснювали займалися Л. Новікова [2], Я. Боровий, В. Загорулько та М. Марченко. Останній етап – починаючи з 1990-х рр. – історіограф В. Кравченко [1] та багато інших, зосередив свою увагу на постаті самого А. Скальковського, вивченні краєзнавства, а також проблемі українського козацтва та ін.

Аполлон Олександрович Скальковський – російський та український історик, статистик, економіст, етнограф і публіцист. Член-кориспонтент Російської академії наук. Народився 13 січня 1808 р. в м. Житомир у сім'ї поміщика. Отримав домашнє виховання та закінчив гімназію в Литовському окрузі. Після закінчення гімназії хлопець отримав освіту у Віленському та Московському університетах (у першому вивчав медицину, а в другому навчався на юридичному факультеті). У студентські роки мав дружні відносини з поетом Адамом Міцкевичем.

Після того як у двадцять років отримав ступінь кандидата права він переїхав до Одеси. Після прибуття став працювати в канцелярії графа М. С. Воронцова. Він виконував різні доручення найважливішими з яким були пошуки і вивчення архівів Новоросійського краю. А. Скальковському в ході кропіткої роботи вдалось віднайти цінні матеріали, в тому числі про запорозьке козацтво, на основі яких ним було написано ряд книг, що принесли йому популярність та нагороди Академії наук. Це демидівські премії, отримані ним в 1847 р. за працю «Історія нової Січі, або останнього Коша Запорозького», і в 1849 р. за книгу «Досвід статистичного опису Новоросійського краю». Обидві книги високо оцінювались сучасниками і не втратили цінності до сьогодні, так як містять тексти важливих документів, частина яких з часом була втрачена.

За заслуги у вивченні краю А. Скальковський в 1856 р. був обраний членом-кориспонтентом Російської академії наук.

Діяльність А. Скальковського була різнобічною, він став відомим не тільки як історик, але й як автор багатьох книг та статей, в тому числі художніх творів про Новоросію.

На очах історика розвивалася Одеса, він і сам вніс немалий вклад у різні області культури, науки, промисловості та торгівлі. В книзі виданій до 100-річчя Одеси він був охарактеризований як «один з найосвіченіших і кращих чиновників графа Воронцова». Він активно сприяв створенню в Одесі міської публічної бібліотеки, в яку пізніше передав більшість своїх трудів; брав участь у підготовці відкриття Одеського університету і комерційного училища, був завідувачем міського архіву Міністерства внутрішніх справ, організував статистичний комітет та декілька років був його директором і редактором. Являвся засновником і першим секретарем Товариства історії та старожитностей. Він став першим істориком, який систематично вивчив історію Новоросійського краю, та отримав від сучасників прізвисько «Геродот Новоросійського краю».

А. Скальковський був романтиком як у житті так і, у творчості. Розвиток історіографії як такої, у ті часи, був сповільнений у зв'язку з відсутністю джерел для дослідження. Альтернативою в умовах поширення романтизму ставали фольклорні пам'ятки. Історик починає віддалятися від класичних схем і зосереджує свою увагу на індивідуальності історичних феноменів. На перший план ставить історію побуту, культури суспільної і матеріальної. Історик визнавав необхідність комплексного характеру джерел, але перевагу віддавав офіційним документам. Що стосується його підходів до історичного дослідження, то в них в основному відображені риси державознавства та романтизму, а також елементи позитивізму. Крім того, наукові методології поєднані в працях А. О. Скальковського з підходами, що визначалися сучасною ідеологією, суспільними потребами, офіційною цензурою тощо. У зв'язку з цим інтерес мають так звані апологетична та «русофільська» (в тому числі українофільська) тенденції в його роботах, що виявляються здебільшого в інтерпретації історії м. Одеси та запорозького козацтва.

Щодо історії козацтва, то А. Скальковський значною мірою ідеалізував їх роль в історії України. Він порівнював козаків з західноєвропейськими чернечо-лицарськими орденами. В його інтерпретації козаки були своєрідними лицарями, а козацтво в цілому – лицарським товариством. Одним з основних його досліджень було гостре питання щодо приналежності козаків їх господарство і т. п., де він довів про належність козаків до слов'янського світу з переважаючими українськими характеристиками у його складі.

Також відомо, що історик вважав козаків «дворянством України», що дало поштовх до розвитку патріотизму, гідності у жителів регіону.

Таким чином, дослідник заклав міцні підвалини для вивчення в Одесі переважно нової історії Новоросійського краю та Південної Бессарабії, запорозького козацтва і їх вплив на розвиток України в цілому. З одного боку, у визначенні його належності до історіографічного напрямку, ми схилиємося до визнання А. Скальковського як регіонального – на противагу поняттю «провінційний», – історика-романтика. Віднесення історика до вказаного

напрямку дозволяє не тільки завдяки тематиці історичних праць, але й за допомогою використання такого поняття встановити зв'язок дослідника з українською історіографією.

З іншого боку, А. Скальковський сприяв включенню проблематики української історії в проблематику загальнослов'янської історії, що природно для періоду національного відродження, характерного для українського народу поряд з іншими слов'янськими народами.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Кравченко В. В. А. О. Скальковський як історик України / В. В. Кравченко // Нариси з української історіографії епохи національного Відродження (друга половина XVIII – сер. XIX ст.). – Харків, 1996. – С. 260-287.

2. Новікова Л. В. Т. Г. Шевченко проти А. О. Скальковського як історика гайдамащини: до історії появи та функціонування однієї історіографічної оцінки (міфу?) / Л. В. Новікова // Записки історичного факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. – Одеса, 2015. – Вип. 26. – С. 319-336.

3. Хмарський В. М. А. О. Скальковський і журнал «Киевская старина» / В. М. Хмарський // Історико-літературний журнал. – Одеса, 1995. – № 1. – С. 9-11.

4. Хмарський В. М., Новікова Л. В. Аполлон Скальковський / В. М. Хмарський, Л. В. Новікова // Історіографічні дослідження в Україні. – К.: НАН України; Ін-т історії України, 2003. – Вип. 12. – С. 52-73.

Анастасія Нікітчук

учениця 9-Б класу Житомирської ЗОШ І–ІІІ ступенів № 30

(педагогічний керівник:

вчитель історії та правознавства **Топольницька Н. А.**)

ІСТОРІЯ ТА СПАДЩИНА РОДУ ТЕРЕЩЕНКІВ

Багато хто говорить, що Житомирська область – це один із регіонів України, який абсолютно не є туристичним. Я хочу розвіяти подібні думки іноземців та українців. Житомирщина здавна славиться своєю історією та видатними особистостями. У цій роботі я хочу розповісти про славний рід Терещенків, він не лише відзначився в історії нашого краю, а також в історії України.

Глухівський рід Терещенків добре відомий в Україні і за її межами. Адже великі землевласники й успішні промисловці Терещенки залишили по собі вагомий слід в історії. Один із них – Михайло Терещенко – був навіть оголошений Гітлером своїм особистим ворогом лише через те, що талановитий українець зумів врятувати активи австрійського банку. «Прагнення до суспільної користі» – таким був девіз найбільших українських цукрових магнатів і найщедріших благодійників кінця XIX – поч. XX ст.

«Золотий» шлях родини Терещенків розпочався після селянської реформи 1861 року, що скасувала кріпосне право, забезпечила селян садибами і залишила право купівлі-продажу землі для вищих станів. Засновник династії Артемій Терещенко зі своїми трьома синами Миколою (Ніколою), Федором і

Семеном вміло скористалися ситуацією і почали скуповувати володіння поміщиків, господарства яких занепадали. Як свідчать історики, на початок ХХ століття родина володіла майже 200 тис. га землі, що робило її одним із найбільших землевласників Російської імперії. У маєтках Терещенків панувала висока культура землеробства. Це були одні з найрозвиненіших і найбільш технічно оснащених центрів вирощування цукрового буряка, зернових та інших культур. Продуктивність земель була такою високою, що дозволяла експортувати високоякісну пшеницю на закордонні ринки. Водночас земля давала можливість також успішно будувати бізнес у промисловості.

У 1870 р. родина Терещенків мала близько 10 цукрових заводів, а також володіла млинами і винокурнями. Багатопрофільна підприємницька діяльність родини в аграрній і промисловій сферах дозволяла, на відміну від решти поміщиків, ефективно господарювати і примножувати статки. Частина прибутків від заводів йшла на дофінансування сільського господарства, врожаї якого залежали від погодних умов. А вирощена продукція забезпечувала сировиною власну цукрову, борошномельну, виноробну та інші галузі. У 1877–1887 рр. середній щорічний прибуток Червоненського маєтку складав 12.034 руб., Мартинівського – 32.648 руб., а Глушецького – 33.852 руб.

Особливо завзятим господарником був старший син Артема – Микола Терещенко. На своїх землях він розвивав різноманітні напрями сільського господарства – саме ті, що найкраще пасували місцевим умовам. Аграрна і харчова продукція була найвищого рівня і не раз здобувала відзнаки в Російській імперії і за кордоном. У 1900 році на Всесвітній виставці у Парижі вироблений на його заводах цукровий пісок, спирт і борошно отримали найвищу оцінку якості, а сам Микола Терещенко був нагороджений французьким орденом Почесного легіону.

За архівними даними, Микола Терещенко мав понад 85 тис. га землі, 5 рафінадних заводів, винокурні, парові і водяні млини у Чернігівській, Київській, Волинській, Харківській, Подільській, а також Курській і Тульській губерніях.

Виробництво цукру давало мільйонні прибутки Терещенкам. У 1870 році було засновано «Товариство цукробурякових та рафінадних заводів братів Терещенків». Початковий капітал товариства складав 3 млн руб., а в 1900 р. сягав уже 8 млн руб. Згідно з обліком рахунків товариства, у 1872–1873 рр. від шести цукрозаводів було одержано 376.230 руб. чистого прибутку, а в 1880–1881 рр. уже тільки від двох Тульського та Михайлівського заводів – 346.940 руб. Щороку цукрові заводи Терещенків виготовляли продукції на понад 21 млн руб. У середині 1880-х діяльність товариства щороку приносила братам близько 750 тис. руб прибутків, і в 1911 р. на їхніх рахунках у закордонних банках зберігалось більш ніж 13 млн руб.

Більшість величезних статків Терещенків ішли на благодійність. Артемій Терещенко заповідав синам, щоб 80% прибутків вони витрачали на потреби громади. Як пишуть дослідники, загальна сума, що її витратив на благодійність лише Микола Терещенко, сягає 5 млн руб. І майже половина цих грошей відійшла на розбудову Києва.

За гроші Терещенка були зведені будівлі сьогоднішніх Національного транспортного університету, Київського національного університету імені Карпенка-Карого, Національного художнього музею, Київської картинної галереї, лікарні «Охматдит» та інших.

Київські музеї також завдячують своїми колекціями здебільшого родині Терещенків, а особливо доньці Миколи Варварі Терещенко та її чоловіку Богдану Ханенку. Усе своє життя подружжя збирало найкращі твори західного та східного мистецтва, які заклали основу нинішнього музею мистецтв ім. Богдана і Варвари Ханенків.

Великий вклад Терещенки зробили і в розвиток рідного Глухова. Микола активно підтримував заклади освіти, медичні центри, притулки і храми. Він був також фундатором Глухівського музею.

Сьогодні нащадки Терещенків проживають у Франції, Швейцарії, США. Вони постійно відвідують Київ та інші міста України, бувають частими гостями музеїв та ін. культурно-освіт. закладів, до яких мали у свій час безпосереднє відношення члени родини, підтримують зв'язки з діловими колами, контактують із діячами к-ри й мист-ва. Син Михайла Івановича, Петро (П'єр; 1919, Париж – п. 2004, Франція), – інженер за фахом, відомий на Заході підприємець, із 1993 сприяв залученню французьких ділових кіл до співробітництва в різних галузях української промисловості: телекомунікацій, точних технологій, розробки біопалива на основі цукрового буряку та ін. Його син Мішель (н. 1954), економіст за освітою, майже весь час перебуває в Україні, налагоджує ділові стосунки між французькими й українськими підприємцями, зокрема, в сільському господарстві, енергетиці й екології. Також Президент Петро Порошенко вручив паспорт громадянина України онуку українського підприємця та мецената Михайла Терещенка – підприємцю і меценату Мішелю Терещенку.

Як повідомили у прес-службі президента, Порошенко «високо оцінив рішення Мішеля Терещенка отримати українське громадянство у непрості для України часи». «Ви зробили величезний внесок у розвиток та формування української нації, ...музеї, культурні цінності, які були сформовані вашим дідом, є надзвичайно важливими для нас», – зазначив президент.

У свою чергу Мішель Терещенко зазначив, що вважає Україну своєю Батьківщиною, яка «потребує допомоги від усіх її дітей». Мішель Терещенко народився у Франції, понад 10 років мешкає в Україні.

На даний час Мішель Терещенко мер міста Глухова. Після виборів колишнє керівництво міста прагнуло заважати роботі Мішеля і його нової команди, зокрема, у 2015-2017 роках пройшло більше 50 судів, які часто стосувалися кадрових змін.

Завдяки роботі Мішеля 2015 року в місті суттєво зменшено вплив колишнього члена Партії регіонів, нині нардепа і почесного громадянина Глухова Андрія Деркача. До приходу нового мера бюджет Глухова нараховував 48 млн грн і мав дефіцит у 12 млн грн, на березень 2018 р. бюджет розраховано на 72–73 млн, а річний профіцит сягнув 14 млн грн. За ініціативою Мішеля та в

рамках декомунізації в Глухові знесено пам'ятник Леніну, натомість поставлено пам'ятник молодому Тарасові Шевченку.

1 жовтня 2018 року М. Терещенко оголосив, що йде з поста мера Глухова через участь у Президентських виборах. 28 листопада 2018 р. у зв'язку з введенням в Сумській області воєнного стану вирішив залишитися на посаді міського голови.

У Житомирському районі в селі Дениші розташований маєток родини Терещенків. Будівля була побудована за проектом архітектора Павла Голандського, приблизно в кінці дев'ятнадцятого спочатку двадцятого століття. В архітектурі замку помітно читалися середньовічні мотиви. На ті часи, будинок споруджували за допомогою нових технологій: використовувався бетон і червона цегла, а фігурні елементи в оформленні створювалися за допомогою штукатурки.

Замок зберігає кілька суперечливих легенд. Одні говорили, що на підлозі в замку був справжнісінький акваріум, в якому плавали риби. Інші стверджували, що підлога була усипана золотими монетами, які з часом знаходили в лісах неподалік від замку. Також, існує легенда, що близько маєтку була білосніжна гірка з цукру, по ній каталися на санках, немов по снігу.

Після смерті Федора Терещенка, за сімейним маєтком стежила його дружина Наталя. За часів революції замок був розграбований і згодом знищений. За легендою, коли будували замок для благополуччя і матеріального достатку в кути маєтку клали монети. Багато хто намагався відшукати скарби родини Терещенків, але безрезультатно. Деякі вважали, що коштовності Терещенко були добре сховані в підвальному приміщенні і стінах замку, тому маєток і розбирали в надії знайти скарби.

Сьогодні від шикарного маєтку залишилися тільки загальні риси. Збереглася вежа, частина західної стіни і невеликі сходи. Внутрішні стіни знищені повністю. Лише за залишками фундаменту маєтку, приблизно можна зрозуміти, яким було планування, і скільки кімнат було в замку. Будинок був двоповерховий, з зовнішньої сторони прикрашений ліпленням, орнаментом і колонами. Уздовж стін були овальної форми вікна в невеликих рамах. По обидва боки від головного входу, збереглися барельєфи. Другий поверх центрального входу прикрашає ліплення, а над одним з вікон помітно обрис голови дикої тварини. На територіях, прилеглих до замку, були виявлені руїни деяких споруд і фонтану.

Подейкували, що нащадки Терещенків хотіли реконструювати замок предків, але не отримали дозволу. У місті Андрушівка Житомирської області розташована ще садиба Терещенків. Будівля палацового типу виконана в французькому неоренесансному стилі, історики відносять її до другої половини дев'ятнадцятого століття. Сьогодні на території палацу знаходиться середня освітня школа.

Палац Бержінських-Терещенко – вважається історичною та архітектурною пам'яткою Житомирської області. Двоповерховий замок знаходиться в центральній частині міста, біля ставка в парковій зоні. Усередині

садиби можна побачити виконані з мармуру сходи, в деяких приміщеннях високі позолочені стелі з акуратним ліпленням.

Палац Бержінських-Терещенко – це цілий комплекс, в який за задумом майстрів, окрім самої будівлі повинні були входити господарський корпус, стайня, кілька комор, пара оранжерей, зелений парк. Зберігся до наших днів фонтан, розташований за садибою. На жаль, походження фонтану невідомо.

Замок носить назву на честь двох своїх власників. Спочатку садиба належала графу поляку Станіславу Бержінському. Саме за його указом було зведено палац. Микола Терещенко придбав особняк у синів Бержінського. Новий власник вніс зміни в архітектуру замка, тоді маєток і набув яскраві риси французького неоренесансу.

У двадцятому столітті після жовтневого перевороту, в будівлі замку був організований Волинськ-ревком, потім на території за іронією долі розташовувався штаб Першої кінної армії, проходили збори селян і мітинги. Потім палац був розграбований. Будівлю збиралися зруйнувати, поки не висунули ідею розмістити в стінах палацу школу. Пропозицію схвалили. У сімдесяті роки минулого століття замок був реконструйований. Над оранжереєю звели другий поверх. В ході перепланування, садиба і господарський корпус були з'єднані, що радикально змінило стиль замку.

Отже, родина Терещенків зробила вагомий внесок у розвиток духовності, мистецтва й освітнього життя України, своєю меценатською діяльністю засвідчила розуміння їхнього високого призначення в житті суспільства.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Концевич Є. В. «Тяємна зброя Валерія Шевчука» // Україна: Наука і культура. – 1991. – Вип. 25. – С. 370.
2. Костриця М. Ю. Житомир : підручна книга з краєзнавства / М. Ю. Костриця, Р. Ю. Кондратюк. – Вид. 2-ге, випр. і допов. – Житомир : Косенко, 2007. – 464 с.
3. Мокрицький Г. Житомир: архітектурно-краєзнав. ілюстр. путівник-довід. / Мокрицький Георгій Павлович ; [за заг. ред. авт. ; пер. англ. О. Табунщика ; фотознімки авт.]. – Житомир : Волинь, 2007. – 224 с. : ілюстр., фотогр.
4. Пам'ятки і пам'ятні місця історії та культури міста Житомира і Житомирського району. Вип. 6 / ред. . О. М. Іващенко. – Житомир : Полісся, 2006. – 306 с.

Розділ 5

ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА ТА РАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ. УСНА ІСТОРІЯ

Олександра Горпинич

ліцеїстка 11-І класу КЗ «Житомирський обласний ліцей-інтернат для
обдарованих дітей» Житомирської обласної ради
(науковий керівник: канд. іст. наук,
доцент кафедри історії України ЖДУ ім. І. Франка **Ковальчук І. В.**)

ДОЛЯ ЛЮДИНИ КРІЗЬ ПРИЗМУ «СТАЛІНСЬКОГО ТОТАЛІТАРИЗМУ» (НА ПРИКЛАДІ АРХІВНО-КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВ ДВОХ ЖИТЕЛІВ ЖИТОМИРЩИНИ)

Актуальність цієї теми полягає у тому, що територія сучасної Житомирської області в період 1920–1930-х рр. була прикордонною зоною і влада надзвичайно жорстоким чином прагнула контролювати життя населення. Загальноукраїнські тенденції і процеси – встановлення радянської більшовицької влади, колективізація, Голодомор та особливо репресії 1937–1938 рр. проявлялися на Житомирщині у повній мірі. Саме персональний вимір «Великого терору» – доля двох наших прадідів і став основним предметом дослідження. Проте дослідження побудоване на методі наукової дедукції, коли щось одиничне і конкретне прослідковується через загальний процес. Посиленням актуальності теми є введення до наукового обігу нових джерел і спроба представити людиноцентричний вимір загальних історичних процесів.

Метою історичної розвідки є дослідження сталінських репресій у Ружинському районі Житомирської області, зокрема на прикладі долі двох людей – наших прадідів.

Встановлено, що «червоний терор» не був спонтанним явищем, а готувався радянським керівництвом заздалегідь. Так, «Политобзор Ружинского района», створений з 9 листопада 1930 по 18 квітня 1931 р., у якому наводяться факти, що характеризують місцеве населення як антирадянський елемент [1, арк. 5].

Найбільш масові і масштабні репресії у СРСР розгорнулись в 1937 р. 2 липня 1937 р. Й. Сталін підписав рішення ЦК ВКП(б), на основі якого з'явився таємний оперативний наказ по НКВС СРСР з визначенням «розкладки» по «ворогам народу». Вимагалось у найближчі чотири місяці викрити і репресувати 269 тис. «ворогів», з них 76 тис. – розстріляти, а 193 тис. – ув'язнити в табори [5, с. 377].

Проте на Житомирщині пік «Великого терору» припав на 1938 р. Вироки засудженим у Житомирській області виносились в Бердичівському і Житомирському НКВС. В народі будівля останнього отримала назву «Красный централ». Такою назвою це місце було наділене не випадково, адже буквально стікало кров'ю невинних людей.

У 1937 р. посаду начальника Житомирського НКВС займав Лаврентій Якушев (Бабкін). У книзі Т. Рафальської «Великий терор на Житомирщині» наведені свідчення очевидців. Колишній міліціонер Давидович свідчив: «Я стояв на варті біля воріт Житомирського НКВС у 1937 р. місяців два. Стоячи на варті, я бачив, як оперативники вивозили в машині з двору УНКВС трупи розстріляних. Вода, що текла з двору, була червоною від крові. Вироки виконували у дворі і в гаражі УНКВС» [6, с. 111].

Міру цинізму по відношенню до заарештованих засвідчує вислів М. А. Діденка під час одного із засідань трійки: «... чого панькатися з цією сволотою, розстріляємо їх усіх, а протоколи пізніше підпишемо» [6, с. 135].

Відомим фактом є те, що методи вибивання зізнань працівниками НКВС були вельми різноманітними, жорстокими, а головне – вони не контролювались жодними інстанціями. Це означало, що будь-який слідчий міг вибивати свідчення таким способом, на який йому вистачить фантазії.

Про те, як допитували засуджених свідчить розповідь заарештованого Олександра Костюченка: «... 25 липня знову допитували з побиттям, а 27 липня визвали на допит об 11-й годині ночі і протримали до 4-ї години ранку. Били так, що на мені не залишилося жодного цілого шматка шкіри, до втрати свідомості. Коли я прийшов до тями, слідчий заявив, що бити більш не будуть, якщо я підпишу проти себе свідчення та назву ще 30 членів української націоналістичної організації. Я вже був згоден на все» [6, с. 96].

Власним дослідженням науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією» у 7 томах вдалось встановити, що встановлене число жертв із Ружинського району з 1933 по 1939 р. становило 645 чоловік, з них розстріляно – 388, припинено справ на 67 осіб, двох виправдано, 187 – відправлено до таборів [7–14].

Серед них опинилися і двоє наших прапрадідів, які були закатовані у часи «Великого терору».

Історія звинувачення Федора Тимофійовича Грибинського вміщена у справі 13983 фонду Р-5013 Державного архіву Житомирської області. Його заарештували 29 серпня 1937 р. На першому допиті він визнав те, що упродовж двох місяців 1919 р. перебував «у банді Петлюри». Проте, будь-які звинувачення в антирадянській агітації відкидав. На жаль, чи, на щастя, ми не можемо дізнатись, яким саме тортурам піддали його для того, аби він визнав себе винним за статтею 54-10 КК УРСР, але вже на наступному допиті він засвідчив: «Я, будучи контрреволюційно налаштований, систематично проводив к/р пропаганду серед колгоспників, до того ж, був скарбником церковної ради, а також служив у Петлюри. Я висловлював свої націоналістичні погляди. Крім того, я був секретним співробітником РВ НКВС, але ніякої роботи стосовно антирадянські налаштованих осіб я не доносив органам НКВС». Не менш трагічним у долі Федора Грибинського виявилось ще й те, що його ув'язнили за доносом зятя, який жив із ним в одній хаті. Його дружина – Мотря Якимівна під час слідства змогла добитись побачення із чоловіком. Останніми словами, які нещасна жінка почула від нього було: «Їдь звідси. Ти мене більше ніколи не побачиш. Я все підписав». Після цього

незабаром до них у хату зять привів свою матір. Він жалівся їй на те, що мовляв, теща дорікає йому за вбивство Грибинського. На що жінка відповіла: «Ти ж на Грибинського доноса написав. То що ще й на неї написати не можеш?» Федора Тимофійовича Грибинського розстріляли за вироком трійки Житомирського Облуправління НКВС 19 листопада 1937 року [3].

Не менш трагічною була доля його односельця Василя Овсійовича Горпинича. У той час для викриття більшої кількості ворогів народу масово застосовувалась практика об'єднання справ у групові. Саме такою характеристикою можна відзначити справу 3000, фонду Р-5013 того ж архіву. Нашого прапрадіда було заарештовано 18 січня 1938 р. і оголошено учасником диверсійної контрреволюційної організації, до якої увійшло ще 5 осіб. Усіх їх звинуватили у тому, що вони навмисно отруїли 14 коней у колгоспі.

Варто зазначити, що репресії понижили український народ не лише кількісно, але й понівечили його свідомість. Для характеристики того періоду справедливим буде кредо: «Хто перший написав донос – той вижив, але ненадовго». Радянська влада за допомогою терору змогла витягти з глибини і змусити керувати діями людини найгірші моральні якості: заздрість, бажання помсти за старі образи, бажання нажитися на чужому горі, озлобленість і геть придушити почуття власної гідності, честі і співчуття.

Так, громадянка В. посвідчила: «У 1937 році Горпинич свою корову зарізав і м'ясо продавав у м. Козятин, а пустив чутку, нібито його корова здохла, і Горпиничу дали корову з колгоспу безкоштовно. А у той час, коли у чесного колгоспника Є. корова здохла, вона просилила в колгоспі, щоб їй дали маленьке теля, то їй відмовили. Горпинич взяв собі хорошу корову, у цьому йому допоміг колишній голова с/ради його брат» [2, арк. 130].

Василь Горпинич зізнався у всьому, що на нього повісили, ще на першому допиті. Вражає той факт, що В. Горпинич свідчив, нібито очільником їхньої диверсійної групи, до якої, нібито, входило 13 чоловік, був Ф. Грибинський, якого розстріляли декілька місяців тому. Але, на жаль, його доля була не кращою. За наказом трійки Житомирського Облуправління НКВС Василя Горпинича і ще п'ятьох його односельчан було розстріляно 29 квітня 1938 року [2].

Отже, з моменту проведення XX з'їзду КПРС слідчими органами було реабілітовано мільйони людей, але, на жаль, більшість посмертно. Хтось із них був убитий чекістами на власному подвір'ї і навіть не згадується у серії книг «Реабілітовані історією»; хтось вночі був закинутий до автомобіля, щоб потім після численних тортур під стіною місцевого НКВС отримати свинцеву кулю в груди; хтось був засланий до таборів, щоб ніколи звідти не повернутись; а хтось зміг вижити і повернутись до своєї родини (якщо родина залишилась живою, а не була знищена згодом), але до кінця життя бачити уві сні страшні картини «ГУЛАГу». Але репресовані того часу – це не лише люди, які були фізично знищені «Великим терором», а мільйони тих, кого знищили «заочно»: люди, які більше ніколи не побачили своїх рідних і були змушені жити з клеймом «родич ворога народу»; це жінки, які втратили своїх чоловіків; діти, які залишились сиротами; і матері, яким випала найгірша доля – поховати своїх дітей і навіть

не знати, де їхня могила. Відкритим і незрозумілим залишається одне питання: за що?...

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Державний архів Житомирської області (далі – Держархів Житомирської обл.), ф. П-41, оп. 1, спр. 48. Полит-обзор Ружинского р-на, 9 ноября 1930 г. – 18 апреля 1931 г., 8 арк.
2. Держархів Житомирської обл., ф. Р-5013, оп. 2, спр. 3000. Дело по обвинению Горпинича Василия Евсеевича и др., 320 арк.
3. Держархів Житомирської обл., ф. Р-5013, оп. 2, спр. 13983. Дело по обвинению Грибинского Федора Тимофеевича, 59 арк.
4. Історія міст і сіл Української РСР : в 26 т. / [голова головної редкол. П. Т. Тронько]. – К. : Ін-т історії Академії наук УРСР, 1968– . – Т. : Житомирська область. – 1973. – 726 с.
5. Мицик Ю. Історія України / Ю. Мицик, О. Бажан, В. Власов. – К. : ВД «Києво-Могилянська Академія», 2008. – 352 с.
6. Рафальська Т. Л. «Великий терор» на Житомирщині (липень 1937 – листопад 1938 рр.) : [монографія] / Т. Л. Рафальська. – Житомир : Волинь, 2012. – 180 с.
7. Реабілітовані історією. Житомирська область : [у 7 кн.]. – Житомир : Полісся, 2006– . – (Науково-документальна серія книг «Реабілітовані історією» : у 27 т. / голов. редкол.: П. Т. Тронько (голова) [та ін.]). Кн. 1 / [обл. редкол.: Синявська І. М. (голова) та ін.]. – 2006. – 721 с.
8. Реабілітовані історією Житомирська область : [у 7 кн.]. – Житомир : Полісся, 2006– . – (Науково-документальна серія книг «Реабілітовані історією» : у 27 т. / [голов. редкол.: П. Т. Тронько (голова), заст. гол. О. П. Реєнт, С. А. Кокін та ін.]). Кн. 2 / [редкол. тому (голова М. А. Черненко, заступник голови В. М. Врублевський, Л. А. Копійченко та ін.]. – 2008. – 768 с.
9. Реабілітовані історією. Житомирська область : [у 7 кн.]. – Житомир : Полісся, 2006. (Науково-документальна серія книг «Реабілітовані історією»: у 27 т. / [голов. редкол.: П. Т. Тронько (голова), заст. гол. О. П. Реєнт, С. А. Кокін та ін. та ін.]). Кн. 3 / [редкол. тому (голова М. А. Черненко, заступники голови В. М. Врублевський, Л. А. Копійченко та ін.]. – 2010. – 808 с.
10. Реабілітовані історією. Житомирська область : [у 7 кн.]. – Житомир : Полісся, 2006. (Науково-документальна серія книг «Реабілітовані історією»: у 27 т. / [голов. редкол.: П. Т. Тронько (голова), заст. гол. О. П. Реєнт, С. А. Кокін та ін.]). Кн. 4 / [редкол. тому В. С. Балюрко (голова), заступник голови Ю. Г. Градовський, Л. А. Копійченко та ін.]. – 2011. – 788 с.
11. Реабілітовані історією. Житомирська область : [у 7 кн.]. – Житомир : Полісся, 2006. (Науково-документальна серія книг «Реабілітовані історією»: у 27 т. / [голов. редкол.: П. Т. Тронько (голова), заст. гол. О. П. Реєнт, С. А. Кокін та ін.]). Кн. 5 / [редкол. тому В. С. Балюрко, заступник голови Ю. Г. Градовський, Л. А. Копійченко та ін.]. – 2011. – 796 с.
12. Реабілітовані історією. Житомирська область : [у 7 кн.]. – Житомир : Полісся, 2006. (Науково-документальна серія книг «Реабілітовані історією»: у 27 т. / [голов. редкол.: П. Т. Тронько (голова), заст. гол. О. П. Реєнт, С. А. Кокін та ін.]). Кн. 6 / [редкол. тому В. С. Балюрко, заступник голови Ю. Г. Градовський, Л. А. Копійченко та ін.]. – 2013. – 696 с.
13. Реабілітовані історією. Житомирська область : [у 7 кн.]. – Житомир : Полісся, 2006. (Науково-документальна серія книг «Реабілітовані історією»: у 27 т. / [голов. редкол.]. Кн. 7. Ч. I. / [редкол. тому (заступники голови Ю. Г. Градовський, Л. А. Копійченко та ін.]. – 2015. – 706 с.
14. Реабілітовані історією. Житомирська область : [у 7 кн.]. – Житомир : Полісся, 2006. (Науково-документальна серія книг «Реабілітовані історією»: у 27 т. / [голов. редкол.]. Кн. 7. Ч. II. / [редкол. тому (заступники голови Ю. Г. Градовський, Л. А. Копійченко та ін.]. – 2015. – 460 с.

Анатолій Конончук
учень 11 класу Троковецького природничо-екологічного ліцею
(педагогічний керівник:
вчитель історії **Лис Н. В.**)

ЖІНКИ-ОСТАРБАЙТЕРИ. УСНО-ІСТОРИЧНІ СВІДЧЕННЯ

Друга світова війна важким тягарем лягла на плечі тих, хто з нею зіткнувся сам на сам. А скільки надій вона забрала, а скільки мрій залишилося нездійсненими? Війна стала трагедією не тільки для нашого, а й всіх інших народів світу. Нацизм як політика агресивної Німеччини не знала жалю, основним її завданням було закріпачити, принизити, розтоптати своїх жертв. Її мета – раби. І чим більше, тим краще...

Такими жертвами були оstarбайтери – робітники зі сходу. В українській діаспорі їх ще називають остівцями. Проблема оstarбайтерів як одна з важливих проблем Другої світової війни, не досліджена на належному рівні. Актуальність теми полягає в потребі дослідження періоду життя жінок-оstarбайтерів з села Троковичі під час перебування на примусових роботах в Німеччині. Адже для сучасної України пріоритетним завданням є формування національної свідомості, що може відбуватися через дослідження маловідомих сторінок історії власного населеного пункту та долі тих людей, які в цьому населеному пункті проживають. Адже історія держави складається з історії життя звичайних людей, які живуть поряд з нами.

Метою дослідження є пошук та систематизація матеріалу про долю жінок-оstarбайтерів з села Троковичі Черняхівського району.

Основною історіографічною базою для даного дослідження були статті Р. Борщевського, І. Шайдецької, В. Лахно, праця Т. Пастушенко, збірник наукових праць Українського інституту національної пам'яті. Найбільше інформації отримано зі спогадів жінок-оstarбайтерів, або їх родичів. Адже важливим для нас сьогодні є збереження пам'яті про минуле, оскільки свідки тих подій поступово ідуть від нас, забираючи з собою всю правду про війну.

Примусовий набір робочої сили до Німеччини на Житомирщині розпочався в лютому–березні 1942 р. Добровільно їхати на роботу люди відмовлялися, тому створювалися спеціальні каральні загони, які вдавалися до примусу різного характеру [5]. Вікова межа була розширена – з 16 до 55 років. З області до Німеччини насильно відправили 75.535 жителів [5]. Із сільських районів найбільше молоді було вивезено з Ємільчинського, Попільнянського, Коростишівського, Любарського районів [3, с. 157]. Кількість оstarбайтерів з села Троковичі становила 72 особи [1].

Для східних робітників німецька влада вигала клеймо – «ОСТ». Цей знак вони мали носити на правій стороні грудей. Від цього і пішла загальна назва «оstarбайтери» – німецький термін для позначення осіб, які були вивезені гітлерівцями до Німеччини на примусові роботи під час Другої світової війни.

Працездатних робітників в першу чергу використовували на окопних і вантажних роботах, на відновленні залізничних ліній, розбиранні завалів, а

пізніше, після провалу «блискавичної війни» – і на виробництві техніки, зброї, сільськогосподарських роботах. Експлуатувати оstarбайтерів з найбільшою ефективністю і найменшими витратами – ось основний принцип, яким керувалися німці. Існували навіть ринки, де можна було купити «робітника»: чоловік коштував за ціною старого пальто, а жінка – за ціною чобіт на дерев'яній підосшві [2].

В Німеччині над оstarбайтерами по-звірячому знущалися, виснажували їх непосильною працею, морили голодом, принижували їхню людську честь і гідність, доводили до відчаю і самогубства. Гітлер на нараді есесівських генералів у Познані з цього приводу заявив: «Чи будуть ці люди жити, чи будуть умирати голодною смертю, мене це цікавить лише стільки – скільки ми відчуваємо потребу в них, як в рабах»... [3].

Майже п'ять десятиліть ярлик «оstarбайтера» важким каменем тяжів над долею кожного. Навіть, після повернення на Батьківщину влада їх називала спершу зрадниками, згодом – «ненадійними». Сьогодні багатьох з цих людей уже немає в живих, а тим, хто дожив до наших днів, уже давно за вісімдесят. Однак час не може стерти з пам'яті того, що було впродовж їхнього життя. Ця трагедія – це біль не тільки окремих людей, а біль цілого покоління.

Людей, які примусово були вивезені на роботу в Німеччину з кожним днем стає все менше і менше. В селі Троковичі Черняхівського району Житомирської області також є жінка-оstarбайтер – Мазко Ніна Петрівна, яка з болем в серці згадує про роки своєї втраченої молодості:

«Народилася я в 1927 році в селі Троковичі. На примусові роботи до Німеччини вивезли в лютому 1943 року, на той час мені виповнилося всього шістнадцять років. Завезли в німецький табір в місто Ольденбург. Тут відбувся розподіл людей на роботу на заводи, або фабрики, або на сільськогосподарські роботи. Я потрапила на сільськогосподарські роботи. Через декілька днів до табору прибули господарі за черговою раб-силою на свої господарства. Нас вишикували, а господарі проходили і уважно роздивлялися. В цей момент я дуже перелякалася, боялася, щоб не відібрали мене для донорства. Ледь-ледь стримувала сльози, щоб не схлипнути від болю, що сама на чужині... Але стримувалася, вела себе спокійно, щоб не привернути особливої уваги. Але один високий, худощавий німець підійшов до мене і запитав: «Корову доїти вмієш?» Я ледь зібралася з духом, щоб не розплакатись, тихесенько мовила: «Вмію». Він наказав мені іти за ним, ми підійшли до воза з запряженим одним конем, сіли і поїхали.

Зупинка була в селі Фіфельс, до якого належав хутір Кванес біля будинку господаря Вільгельма Мензера. В цей момент з будинку вийшла жінка з дівчиною. Це була його дружина Марія і дочка Герда. Вони почали розглядати мене з усіх боків...

Ввечері, коли прийшов час доїння корів, господар повів мене в хлів, де стояло до десятка корів. Вільгельм поставив для мене стілець, дав відро і наказав доїти корову. Я з усіх сил намагалася зробити роботу якнайкраще, щоб від поганого результату не повернув німець мене назад в табір. Коли робота була зроблена, господар взяв інше чисте відро і спробував ще надоїти молока,

але відро так і залишилося пусте. Мензен піднявся, постукав мене по плечах і вимовив: «Віра, гуд!». Після цього випадку роботу господар більше не контролював.

Я виконувала всю роботу по господарству: доглядала за худобою, працювала на сінокосі. Робота була тяжка – з ранку аж до пізньої ночі...

Старший син господаря був в цей час на фронті в німецькій армії. І одного дня Мензерам прийшла звістка про загибель їх сина на війні. Після цієї події я дуже боялася, щоб відношення до мене з боку господарів не змінилось. Я хвилювалась за те, що вони почнуть знущатися наді мною і мстити за те, що їх сина вбили радянські солдати. Але мої страхи були марними, адже господарі відношення до мене не змінили...

В квітні 1945 року ця територія була визволена союзниками. Тому господар посадив мене на віз і привіз до табору Фрідисфельт, що знаходився приблизно за 30 км від хутора. З цього табору нас відправили до дому – в Україну. І хоча дорога була надто тяжка – половину шляху доводилося долати пішки, але все ж це була дорога до дому, до рідної домівки, до батьків...»

Житель села – Козлюк Володимир Андрійович, який в дитинстві багато слухав розповідей своєї матері – Рубан Ольги Петрівни, про часи її перебування в Німеччині розповів:

«Моя мати однією з перших потрапила в списки майбутніх оstarбайтерів, доставлена в місто, де працювала на рибній фабриці різноробочою. Робота була важка: підносити рибу, грузити готову продукцію для відправки споживачеві, розгружати рибу. Біда була лишень в тому, що вся робота виконувалась на голодний шлунок.

Годували у таборі тільки вранці. Сніданком слугував літр запареної муки. Отриманий сніданок потрібно було споживати одразу, бо якщо він трохи відстоїться, то наверх впливали чорноголові черви. За таким сніданком треба було працювати цілий день. Обіду не було. Вечеря після приходу в табір. Давали печену брукву. Інколи давали декілька печених картоплин, з них завжди половина була гнилих.

Господар, його називали шеф, розбудовував свою фабрику. На цьому будівництві працювали також і мати, яка замішувала розчин, підносила цеглу робітникам. Пізніше її з іншими дівчатами відправили в ліс заготовляти будівельний матеріал. Вони змушені були виносити колоди з лісу та грузити їх на машини. І знову, як і на фабриці, вся робота на голодний шлунок.

Коли німецькі робітники обідали, дівчата сідали в стороні і голодними та ображеними очима дивилися на них. Можливо від болю в серці, що знаходяться на чужині, а може і від порожніх шлунків починали гірко плакати. По-різному реагували робітники на плач дівчат: одні сміялися і говорили, що немає чого плакати, адже приїхали сюди заробляти гроші, інші просто споглядали, а дехто приносив і давав кусочок хліба як прошкам.

Одного разу приїхав шеф, щоб подивитися як іде заготівля будматеріалу, це було як раз в обідню перерву. Дівчата, як завжди сиділи голодні в стороні і плакали. Коли це побачив шеф, то підійшов до них і запитав: «Чому ви плачете?» Вони відповіли, що робота дуже важка, їсти дуже хочеться, сніданку,

який дають у таборі не вистачає. Він розвернувся і пішов до машини. Повернувшись, приніс пакунок з їжею, при цьому сказавши: «Візьміть мій обід, бо я і сам знаю що таке полон». Як ми пізніше довідалися, він воював на фронті у роки Першої світової війни і потрапив до російського полону.

На наступний день шеф приїхав з перекладачем і докладно про всі події з їх життя розпитав. Після цього сказав, що знає труднощі, бо сам перебував у такому стані, і пообіцяв що поки дівчата будуть працювати у лісі, то він буде виділяти пайок і привозити в ліс, щоб вони могли обідати як і німецькі робітники. Шеф також запевнив, що після закінчення заготівлі будматеріалів забере дівчат з табору і поселить у себе на фабриці.

Треба віддати належне, що німець дотримав свого слова. Коли закінчилась заготівля будматеріалів, він пішов до табірної керівництва і дівчат перевели з табору на фабрику. Шеф виділив їм окрему кімнату, в якій була встановлена плита. Дівчатам видавалися продукти і вони самостійно могли готувати їжу. У вільний від роботи час дозволялося виходити у місто. При цьому на одязі з правого боку обов'язково повинен бути прикріплений знак «OST». Коли наближалась лінія фронту і місто часто піддавалось бомбовим ударам, то шеф забирав дівчат у бомбосховище, де він перебував із своєю сім'єю. Після визволення міста Радянською армією дівчат було відправлено на Батьківщину».

Висновок. Друга світова війна принесла багато нещастя, страждань, жертв. Вона своїми кривавими руками доторкнулася до кожної родини, в більшій чи меншій мірі. Хтось втратив сина, брата, чоловіка. А хтось, залишившись живим мав витримувати знущання або тиск з боку окупантів. Остарбайтери, крім того, змушені були ще і працювати на німців, виконувати найважчу, найбруднішу роботу. Однак населення цей іспит витримало.

Основна мета, яка була поставлена на початку дослідження була виконана. Було знайдено і систематизовано матеріал про жінок-остарбайтерів села Троковичі.

На жаль свідків подій залишається все менше і менше, однак збереження інформації про ті події, які вони пережили є важливою місією підростаючого покоління.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Житомирський обласний державний архів. Ф. Р-2536, оп.1.
2. Борщевський Р. О. Українські остарбайтери: повернення історичної правди. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <chrome-extension://oemmnndcbldboiebfnladdacbdadm/http://kkeu.at.ua/НАУСНКИ/Ostrob.pdf>
3. Житомирщина: Історичний нарис. Навчальний посібник / А. Б. Войтенко, О. М. Іващенко, О. С. Кузьмін. – Житомир: «Полісся», 2008.
4. Остарбайтери Рівненщини у фашистських таборах. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://golosukraine.com/publication/kultura/istoriya/11601-ostarbajteri-z-rivnenshini-u-fashistskih-konctabor/#.VBiRdPE4uAV>
5. Шайдецька І. І. Поліські остарбайтери у німецькому Рейху. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <chrome-extension://oemmnndcbldboiebfnladdacbdadm/http://eztuir.ztu.edu.ua/4380/1/435.pdf>
6. Спогади очевидців.

Ірина Павельчук
учениця 10 класу Озерненської гімназії Житомирського району
(науковий керівник:
вчитель історії Геча О. А.)

ЖІНКИ-ПІЛОТИ НА АЕРОДРОМІ «СКОМОРОХИ» у 30–40 рр. XX ст.

Будь-яка війна в той чи інший спосіб зачіпала інтереси жінок, впливала на їхнє життя, змінюючи або, навіть, руйнуючи його усталений хід, завдаючи болю і втрат, змушуючи винаходити та використовувати певні стратегії виживання, пристосовуватись і протидіяти її руйнівному впливові. Жінки по-різному переживали війну та у різний спосіб були залучені у збройні конфлікти, однак майже до кінця XX ст. складний, розмаїтий і неоднозначний жіночий досвід війни (за невеликими винятками) залишався поза увагою істориків. Лише зміни в історичній науці, відомі як «антропологічний поворот», завдяки чому у фокусі студій опинилася людина та її досвід привели до зміни історіографічної ситуації та дали поштовх систематичному вивченню і всебічному осмисленню жіночої історії.

Ми проживаємо у військовому містечку Озерному, де з кожним роком збільшується кількість військових-жінок. Міністерство оборони України виконує міжнародне зобов'язання за програмою партнерства Україна – НАТО щодо гендерного питання і забезпечує рівність прав і можливостей жінок і чоловіків. Про це йдеться в повідомленні відомства. На березень 2018 р. у Збройних Силах України проходять службу близько 25 тисяч жінок, з них – понад 3 тисячі – офіцери [8].

У наш час з метою виховання патріотизму, якостей захисника Батьківщини в Україні проводиться дитячо-юнацька військово-патріотична гра «Сокіл-Джура», активним учасником якої я є вже третій рік. У нашому рою «Нащадки козаків» дівчат і хлопців порівну, таким чином, дотримується гендерна рівність. До того ж однією з тих, що найбільше інтригують, стала тема безпосередньої служби жінок у війську та участі у бойових діях. Хоча жінки залишили яскраві спогади, мемуари, щоденники та інші автобіографічні документи про власний досвід війни, в офіційній історії їхні свідчення значною мірою оминали. Досліджуючи і фронт, і тил, науковці набагато частіше використовують чоловічі мемуари.

Метою роботи є аналіз причини добровільного масового вступу жінок до лав армій воюючих держав, їх участь безпосередньо у бойових діях. Вивчити саме жіночий досвід війни, відтворити середовище й умови їх проживання в непростих фронтових умовах.

З 1970-х рр. починається стрімкий розвиток жіночої історії, розробляються нові теми і формуються такі підходи, які дають зможе лише описувати життя жінок різних верств, культур та епох, а й простежити і пояснити соціокультурні механізми, що визначили становище жінок у суспільстві та в історичних студіях. Друга світова війна та її жіночий досвід належить до тих історичних

подій та періодів, які потребують досліджень. Першим поступом на шляху гендерного дослідження подій 1939–1945 рр. стало проведення конференції «Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні: гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства». Серед її учасників: О. Кісь, Т. Пастушенко, К. Шайде та інші дослідниці проблематики [4]. Найбільш систематичним і цілісним дослідженням жіночого досвіду участі в бойових діях стала монографія А. Крилової «Радянські жінки в бою: історія насилля на східному фронті» [10].

Масштаби участі радянських жінок у регулярному війську були справді безпрецедентними: за різними підрахунками, загалом близько 1 млн жінок служили в Червоній армії та перебували у партизанських загонах, і половина з них використовувала зброю та брала безпосередню участь у бойових діях. У 1943 р. жінки становили до 8% радянського війська [4, с. 21]. Напевно, жінки-пілоти найвідоміші серед військових Червоної армії – можливо, завдяки тому, що їхні оповіді є героїчними, є історіями успіху.

Піднімалась у небо Житомира легендарна Поліна Осипенко – учасниця знаменитого перельоту «Москва-Далекий Схід», Герой Радянського Союзу, відважна льотчиця, яка у 1937 р. перевищила три світових рекорди висотних польотів [5, с. 15].

Поліна (тоді ще під дівочим прізвищем Дудник) почала служити на аеродромі «Скоморохи» у 1934 р. У радянських довідниках вказувалося, що була переведена в «Н-скую часть под Житомиром» [11, с. 17]. Їй запам'яталося, як одного разу на маневрах був присутнім командуючий Київським військовим округом І. Якір і дав високу оцінку бойової підготовки їхнього авіаполку. Тут вона знайшла своє кохання – однополчанина, старшого лейтенанта Олександра Осипенка, командира винищувального авіазагону, учасника громадянської війни в Іспанії. Перехід до когорти видатних жінок, які здобули суспільне визнання й звання «народних героїнь» передбачав постійного підтвердження та перевершення власних досягнень, інколи ціною напруження всіх сил на межі можливостей. Прагнучи дотримати дане вождю слово «літати вище, далше і швидше всіх жінок світу», П. Осипенко загинула під час навчально-тренувальних зборів у 1939 р. А її чоловік став генерал-лейтенантом авіації, ушляхетившись льотчиком, Героєм Радянського Союзу [7].

Ніна Іванівна Русакова народилася 12 (25) січня 1915 р. в селі Сагун, нині – Подгоренського району Воронежської області. У 1933 р. закінчила Воронежський аероклуб, в 1934 р. закінчила Оренбурзьку військову авіаційну школу льотчиків, після чого служила у стройовій частині ВПС на аеродромі «Скоморохи», літала на винищувачах І-5, ДІ-6 і І-16. У липні 1940 р. в якості штурмана брала участь у спробі встановлення жіночого світового авіаційного рекорду дальності польоту по прямій. З серпня 1940 р. по травень 1961 р. – льотчик-випробувач Державного Червонопрапорного науково-випробувального інституту ВВС. Провела випробування різного літакового і радіолокаційного обладнання на літаках ТБ-3, Лі-2, Іл-2, Іл-10, Іл-12, Іл-14, Ла-7, МіГ-3, Пе-2, СБ, Ту-2, Ту-4, Як-3, Як-7 та їх модифікаціях [6].

Н. Русакова була єдиною жінкою, яка отримала звання – заслужений льотчик-випробувач СРСР (7 жовтня 1959 р.).

У військових документах, які ми вивчали, нас вразила новина про перебування на нашому аеродромі 586 жіночого винищувального авіаційного полку [1]. За таємним наказом НКО СРСР № 0099 від 8 жовтня 1941 р. «Про формування жіночих авіаційних полків ВПС Червоної Армії» був сформований цей полк. Керувала формуванням Марина Раскова, яка у 1938 р. разом з Валентиною Гризодубовою та Поліною Осипенко здійснила успішний безпосадковий дальній переліт. Також були сформовані 587-й і 588-й авіаційні полки (останній був визначений як полк нічних бомбардувальників і впродовж усієї війни залишався суто жіночим). Усі жінки були молодими, віком 18–21 рік, майже усі незаміжні. Прискорений курс військової підготовки розпочався у Москві, у Військовій академії імені М. Жуковського, яку у жовтні 1941 р. довелося перевести до міста Енгельса. Там їм усім коротко підстригли волосся і видали чоловічу форму і взуття, оскільки жіночої уніформи не було передбачено на початку війни [9, с. 84].

До 9 грудня 1941 р. 25 пілотів, яких призначили у 586-й винищувальний авіаційний полк, здали екзамени на одномісному фронтовому винищувачу Як-1. Потрібно сказати, що цей літак з'явився перед самою війною і був з великою кількістю недоліків, як конструктивних, так і виробничих. На літаку повністю була відсутня автоматика управління гвинтомоторною групою, яка вже широко використовувалася в авіації Німеччини, Британії та США. На Як-1 для різкого збільшення швидкості необхідно було послідовно пересунути 7(!) важелів, а пілоту «Месера» достатньо було одного руху рукояткою газу [2].

З березня по вересень 1944 р. з аеродрому «Скоморохи» 586 жіночий авіаційний полк прикривав рух військових ешелонів на залізничних ділянках: Житомир – Фастів, Житомир – Коростень, Житомир – Новоград-Волинськ, Житомир – Бердичів-2. Було здійснено 611 вильотів, сім повітряних боїв вдень і вісім – вночі. Збито жінками-льотчиками два «Юнкерса-88» і один «Хейнкель – 111» [1].

Були серед вильотів 20 особливих – на «вільне полювання». Право на такий виліт заслуговували тільки дуже досвідчені пілоти: з ворогом вони зустрічалися один на один, розраховувати можна було тільки на свою майстерність та вміння. Однією з таких льотчиць була Клавдія Панкратова. Одного разу з аеродрому «Скоморохи» вона вилетіла на «вільне полювання», через півгодини її літак приземлився, і вона попрямувала до командира з докладом. Біля старту стояли підполковник А. Грідньов і замполіт. Вони тільки що отримали повідомлення про те, що К. Панкратова збила в повітряному бою «Хейнкель–111».

Через деякий час прийшло ще одне «підтвердження»: до КП під'їхала машина, і з неї під конвоєм вивели двох німецьких льотчиків. Один був поранений. Конвоїр пояснив: «Це ваш «трофей». З «Хейнкеля», збитого тільки що льотчицею з вашого аеродрому. Нехай тут посидять, поки за ними транспорт прийде». Німці вважали, що вони потрапили у санітарний батальйон.

Свідчить одна з льотчиць полку: «В кімнату заглянула маленька, рухлива, як школярка – підліток, льотчиця Зоя Пожидаєва. Ось замполіт і вирішила: «А ну, провчимо їх!». У Зої на грудях виблискували нагороди. Замполіт підвела її до величезного рудого здорованя і запитала його: чи не хоче він дізнатися, хто збив його літак? Німець став озиратися по сторонах, втупився у проріз відкритих дверей: в очах його виникли одночасно страх і нетерпляча цікавість. На маленьку білявку він навіть не глянув.

– Так ось же льотчиця, яка збила ваш «Хейнкель»! – замполіт підштовхнула вперед Зою. Що стало зі здорованем! Він у паніці замахав руками і так пронизливо заволав «Найн! Найн!», падаючи на землю. А як весело і дзвінко сміялися дівчата – Мені здається, ми його вдруге зараз збили! – пожартувала Зоя. Пізніше, коли оглянули кабінку «Хейнкеля», виявили срібний хрест – нагороду, вручену командирі екіпажу, досвідченому пілоту Люфтваффе » [3].

586-й жіночий винищувальний авіаційний полк дійшов до Відня, після чого у листопаді 1945 р. був розформований.

В тяжких умовах фронту, в морози важливою була праця технічного складу авіаполків, щоб підтримати в повній бойовій готовності літаки. Техніки та механіки не спали ночами, прогрівали мотори, підтримуючи необхідну температуру в системі рідинного охолодження. За короткий час вони приводили в порядок пошкоджені літаки. Нерідко за одну ніч реанімували безнадійні машини. Служили в полку і дівчата – в групі авіаційного озброєння, парашутоукладницями, помічниками механіків. На рівні з чоловіками вони стійко переносили всі тяготи фронтового життя, переносили до літаків тяжке озброєння, ремонтували і начищали до блиску бойові машини. Шили для льотчиків шарфики з парашутного шовку, що під час повітряного бою вони не натирали до крові шиї, коли крутили головою.

Одразу після звільнення Житомира, в небо над містом вже піднімалося 150–200 бойових і транспортних літаків.

Отже, жінки-льотчиці представляли собою своєрідну еліту серед жінок, мобілізованих на захист СРСР, саме тому деякі сторони військової повсякденності були їм невідомі. З кінця 1943 р. німецькі авіаційні частини покинули аеродром «Скоморохи». Сюди передислокувався спочатку 894 авіаполк, з березня по вересень 1944 р. базувався 586-й жіночий винищувальний авіаційний полк. Жінки-льотчиці здійснили з цього аеродрому 611 вильотів та збили два «Юнкерса-88» і один «Хейнкель – 111».

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Исторический формуляр 894-го истребительного авиационного полка.
2. История полка // З власного архіву начальника штабу 894-го полку М. Мухіна.
3. Клавдия Панкратова. Soviet Fighter Aces of 1936-1953 years. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: airaces.narod.ru/woman/pankrtva.htm.
4. Кісь О. Жіночі обличчя війни: ключові теми і підходи у західній феміністській історіографії // Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні : Гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства : Зб. наук. статей. – Київ: ТОВ «Арт-книга», 2015. – 336 с.

5. Мокрицький Г. П. Легендарні аси у небі Житомира / Г. П. Мокрицький // Відродження Житомира. – 2010 р. – 28 вересня. – С. 15.
6. Ніна Русакова – Біографія, фото, новини, інформація, вік / Військові [Електронний ресурс] . – Режим доступу: <https://biography.com.ua> »
7. Осипенко Полина Денисовна. Герой Советского Союза. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zamos.ru/dossier/o/4248/>.
8. У Міноборони запевняють: жінки в армії служать нарівні з чоловіками [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.unian.net/society/10031579-v-minoborony-uveryayut-zhenshchiny-v-armii-sluzhat-naravne-s-muzhchinami.html>
9. Шайде К. «Сталінські соколиці»: радянські жінки-пілоти у Червоній Армії під час Другої світової війни // Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні : Гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства : Зб. наук. статей / за наук. ред. Гелінади Грінченко, Катерини Кобченко, Оксани Кісь. – Київ: ТОВ "Арт-книга", 2015. – 336 с.
10. Крылова А. Советские женщины в бою: история насилия на восточном фронте. Krylova A. Soviet women in combat: a history of violence on the Eastern front. - Cambridge; N. Y. : Cambridge Univ.. Press, 2010. - XVI, 336 p.
11. Михайличенко В. И., Усольцев А. Д. Музей Полины Осипенко: Путеводитель. – Днепропетровск: Промінь, – 1982. – С. 17.

Сергій Майстер

студент II курсу історичного факультету

ЖДУ ім. І. Франка

(науковий керівник: канд. іст.наук,

доцент кафедри історії України ЖДУ ім. І. Франка **Жуковський О. І.**)

СТВОРЕННЯ ПОЛІСЬКОЇ СІЧІ Т. БУЛЬБИ-БОРОВЦЯ

Події в Україні, сучасниками яких ми є, змусили багатьох людей переосмислити значення незалежності для нашої держави. Все більш актуальним стає дослідження тих історичних подій, на які раніше, ще в радянські часи, було накладено табу. На сьогодні все більшої гостроти набуває об'єктивне і неупереджене вивчення державотворчих процесів і національно-визвольної боротьби українського народу у ХХ ст. І якщо період Української визвольної революції 1917–1921 рр. є доволі широко висвітлений, то боротьба сил українського націоналістичного руху Опору у роки Другої світової війни зазнала багатьох суб'єктивних оцінок. Всім відомо про бандерівську і мельниківську гілки ОУН та УПА Р. Шухевича, однак небагато людей знає про такі організації, як Поліська Січ Т. Бульби-Боровця або Фронт Української революції, які також внесли вагомий внесок у боротьбу за українську незалежність.

Таким чином, метою нашої статті є висвітлити передумови та процес створення Поліської Січі та хід її воєнної кампанії влітку 1941 р., уточнити недостатньо досліджені факти стосовно виникнення військової організації Т. Бульби-Боровця.

Окремі аспекти даної проблеми вже ставали предметом досліджень у працях В. Дзюбака, Ю. Киричука, М. Петренка, С. Стельниковича [2; 3; 4; 5], однак дана тема не втрачає своєї актуальності і до сьогодні.

Після поразки Українських національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. молода Українська держава була знищена, а її територія була розділена між чотирма державами – СРСР, Польщею, Румунією та Чехословаччиною. Державний центр Української Народної Республіки на чолі із головним отаманом Симоном Петлюрою вирушив в еміграцію на територію Польщі, а українські вояки були інтерновані в польських таборах. Український уряд намагався на міжнародному рівні відстоювати інтереси України, але марно. Після вбивства С. Петлюри у 1926 р. в Парижі головним отаманом став голова уряду УНР в еміграції Андрій Лівіцький (1926–1954). Оскільки у міжвоєнний період не було ніяких перспектив на відновлення Української держави, А. Лівіцький вважав, що Україна може отримати незалежність або внаслідок революції в Україні, підтриманої іншими неросійськими народами, або внаслідок збройного конфлікту СРСР із європейськими державами. Така можливість настала лише у червні 1941 р. із початком німецько-радянської війни. Від імені еміграційного уряду УНР в Україні діяв отаман Тарас Бульба-Боровець.

Корені Поліської Січі сягають «Українського Національного Відродження» (УНВ) – невеликої просвітницької підпільної організації, яка була створена Т. Боровцем зимою 1932–1933 рр. на підконтрольній Польщі території Полісся. 20 червня 1940 р. на таємному засіданні Державного Центру УНР було затверджено план, який передбачав перетворення УНВ на повстанську армію. Т. Боровця було призначено керівником усього підпілля УНР та командиром майбутньої повстанської армії, після чого він 1 серпня 1940 р. переправляється через німецько-радянський кордон в районі м. Володави. За словами Володимира Дзюбака, цей план базувався на концепції генерала Сальського, прийнятій ще в 1920-х рр., і полягав у штучному створенні умов для захоплення влади в Україні під час війни ще до приходу чужих військ [2, с. 126]. Після прибуття на місце призначення Т. Боровець розпочинає вести агітаційну діяльність серед місцевого населення щодо створення майбутньої організації – Української Повстанської Армії (УПА). Згідно з планом, УПА мала поділятися на окружні частини – січі («Поліська Січ», «Волинська Січ», «Полтавська Січ»), але «з уваги на те, що на практиці всі інші запроектовані Січі УПА не проявили своєї діяльності, крім Поліської Січі, то й уся повстанська акція спочатку коротко називалася «Поліська Січ» [1, с. 103].

Стрімкий наступ німецьких військ на Смоленськ і Київ призвів до того, що в тилу сил вермахту опинилася Поліська котловина із залишками розгромлених радянських військ. Саме проти них вирішив діяти Т. Бульба-Боровець. У цьому була зацікавлена і німецька сторона, яка ще не мала сил опанувати Поліський регіон, а цим рішенням також позбувалася можливості виникнення, в особі українських повстанців, руху опору в тилу. Було це вигідно і отаману, який добре розумів складність боротьби на два фронти і вирішив чекати знесилення німецької і радянської сторін у ході війни.

Готуючись до активніших бойових дій проти радянських партизанів, командування Поліської Січі встановило контакти із Білоруською Народною Самообороною, відправивши делегацію на чолі з хорунжим Петром Довматюком-Наливайком, та мельниківською гілкою ОУН, з якою було укладено договір про співробітництво у військовій сфері. Мельниківці відразу надали Т. Боровцю 5 (за іншими даними – 10) старшин для військового вишколу бійців Поліської Січі, а постійним представником ОУН при штабі Т. Бульби-Боровця спочатку став Антон Баранівський, а згодом уродженець Олевщини Олег Штуль-Жданович. Завдяки цим заходам бойовий дух січовиків значно підвищився, а війська отримали кращий вишкіл, що позначилося на характері воєнних дій.

У перших числах липня 1941 р. Т. Бульба-Боровець із невеликою кількістю своїх прихильників, озброєних лише одним пістолетом, ще до приходу німецьких військ зайняли м. Сарни [5, с. 112–113]. Із встановленням німецької влади Т. Боровець отримує офіційну посаду керівника Сарненської окружної поліції, яка мала б контролювати районні команди Української народної поліції у Клесові, Володимирці, Дубровиці та ряді містечок Рівненської обл. Після взяття Рокитного Т. Бульба-Боровець 24 липня офіційно проголосив «Акт самостійності Української Держави», який був не стільки політичною акцією, скільки декларуванням перед німецькою військовою владою та місцевим українським населенням свого головного ідеалу – незалежності України. Прикладом для цієї акції, очевидно, стало прийняття «Акту проголошення відновлення Української Держави» ОУН (Б) 30 червня 1941 р. у Львові [4, с. 12–13].

Із настанням серпня першочерговою метою перед Поліською Січчю стало звільнення Олевська від радянських військ. Сили Поліської Січі нараховували 10–15 тис. вояків разом із частинами Білоруської самооборони. Оскільки радянські війська мали перевагу у техніці та підготовці, бульбівці не вступали у відкритий бій, а діяли окремими загонами. Атакуючи вночі, січовики завдавали важких втрат ворогові та швидко відступали. У той же час загін поручника Омелянова 14 серпня перейшов старий польсько-радянський кордон (т. зв. «лінія Сталіна») і увійшов до с. Кам'янки, а вже 15 серпня загін через Лопатичі вирушив на Олевськ. У середині дня січовики в кількості 300 чоловік вступили до Олевська, змусивши радянський партизанський загін ім. Чапаєва у кількості всього 260 (за іншими даними, Олевськ обороняло всього 70 осіб) чоловік відійти в ліси. 16 серпня весь відділ відійшов з Олевська та через кілька днів закріпився у Сновидовичах. 20 серпня до Сновидовичів прибув отаман Т. Бульба-Боровець та видав наказ поручнику Омелянову знову перейти до Олевська і більше його не передавати з рук в руки [3, с. 46–47]. 21 серпня в Олевську остаточно утверджується Поліська Січ, яка розпочинає активну діяльність зі створення зародків майбутньої Української держави. Це була своєрідна суверенна «Олевська республіка», де не було ні німецьких, ні радянських підрозділів. За задумом Т. Бульби-Боровця вона мала стати плацдармом для відновлення Української держави спочатку на поліських, а згодом і на всіх українських землях.

Таким чином, на основі проведеного дослідження можна зробити висновок, що на процес створення Поліської Січі вплинули бездержавне існування України перед початком Другої світової війни, невизначеність щодо долі окупованих німцями територій і незламне прагнення українських націоналістичних сил до відновлення власної Української держави. Поліська Січ є тією ланкою, яка пов'язує УНР початку ХХ ст. із сучасною Україною.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бульба-Боровець Т. Армія без держави. Слава і трагедія українського повстанського руху: [спогади] / Т. Бульба-Боровець. – Вінніпег: Волинь, 1981. – 326 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://kalusz.io.ua/s217732/taras_bulba-borovec_armiya_bez_derjavi
2. Дзьобак В. В. Тарас Бульба-Боровець і його військові підрозділи в українському русі опору (1941–1944 рр.) / В. В. Дзьобак. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2002. – 260 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://resource.history.org.ua/item/0001634>
3. Киричук Ю. Тарас Бульба-Боровець: його друзі і вороги / Ю. Киричук. – Львів : Принінтерформ, 1997. – 86 с.
4. Петренко М. Слідами армії без держави / М. Петренко. – Київ – Торонто : Українська Видавнича Спілка : Студіум, 2004. – 272 с.
5. Стельникович С. В. Український національний рух опору Тараса Бульби-Боровця: історичний нарис / С. В. Стельникович. – [2-ге вид., випр. і доп.]. – Житомир : Полісся, 2010. – 392 с.

Іван Бордюг,
студент 4 курсу історичного факультету
ЖДУ ім. І. Франка
(науковий керівник: д-р іст. наук,
професор, завідувач кафедри історії України ЖДУ ім. І. Франка **Венгерська В. О.**)

«УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ» В КОНЦЕПЦІЯХ ТА ПОЛІТИЧНИХ ПРОЕКТАХ СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ ЛІДЕРІВ ТА ІНТЕЛЕКТУАЛІВ МІЖВОЄННОГО (1918–1939 рр.) ПЕРІОДУ

Світові війни ХХ ст. продемонстрували геополітичні вади та хисткість існуючого європейського й світового устрою. Поширеною практикою провідних європейських держав став поділ регіону на зони впливу й вирішення територіальних та інших проблем за рахунок «малих народів». Все це спонукало провідних політиків та інтелектуалів Центрально-Східної Європи (далі – ЦСЄ), як в міжвоєнний, так і в післявоєнний періоди до роздумів та розробки концепції трансформацій регіону задля формування нової структури безпеки і подолання тоталітаризму, не сподіваючись при цьому на західні держави.

Головною метою запропонованої роботи є дослідити політичну ситуацію в регіоні ЦСЄ, погляди на його формування видатного політика міжвоєнного періоду Т. Масарика. Знаковим фактором цієї постаті є те, що він не був українофілом, проте віддавав належне незалежній Україні, як одній з головних умов збереження миру та безпеки регіону.

Актуальність обраної теми підтверджується тим, що сьогодні гостро постала проблема безпеки східноєвропейського регіону, а Україна, як і в концепціях європейських інтелектуалів, стала перешкодою поширенню російської агресії, а європейська спільнота виражає Україні свою підтримку.

Під впливом ідей «світової централізації» чеського вченого і політика Ф. Палацького, перший чехословацький президент Т. Масарик підтримував загальносвітове федеративне об'єднання. Його європейський проект став регіональним різновидом цієї концепції [3, с. 49].

Погляди Т. Масарика на трансформування Європи в концептуальному вигляді викладені у його праці «Нова Європа. Слов'янська точка зору». Робота над книгою була завершена у жовтні 1918 р. В ній політик запропонував власну програму повоєнного устрою демократичних європейських країн на основі національного принципу. Т. Масарик бачив «нову Європу» співдружністю великих і малих держав, де жодна не повинна була використати іншу, як засіб для свої цілей. Об'єднання Європи залишалось стратегічною метою зовнішньої політики чехословацького лідера [3, с. 50–52].

Конкретним проявом європейської ідеї став проект «Сполучених штатів Східної Європи», на основі якого планувалось створення загальноєвропейського об'єднання. Проект СШСЄ обговорювався у грудні 1918 р. у Парижі Т. Масариком, румунським міністром закордонних справ Т. Іонеску й грецьким прем'єром Е. Венізелосом. Йшлося про федерацію 13 держав, розташованих між Росією та Німеччиною [3, с. 52]. В праці «Нова Європа» пропонувався перелік «пасма» малих народів, із заувагою щодо українців, що їх право на державність може бути визнаним лише за умови відокремлення від російського народу [2, с. 46].

Проте за винятком ініціаторів, заплановані члени СШСЄ виступили проти об'єднання, надавши перевагу збереженню національної незалежності. Єдиним результатом цієї ідеї стало створення Малої Антанти. Т. Масарик наголошував, що СШСЄ створюватимуться поступово і частинами. Проявом цього процесу він вважав чинні міжнародні союзи, а саме Велику Антанту, Малу Антанту, двосторонні угоди між державами [3, с. 52].

Проте протягом 1920–1921 рр. зберігалась тенденція руху українських емігрантів до Чехословаччини, зокрема до її столиці – Праги. Цьому сприяла політика уряду Чехословаччини на чолі з президентом Т. Масариком, яка реалізовувалась в т. зв. «Російській допомогівій акції». Урядова програма мала на меті надання матеріальної допомоги усім емігрантам з теренів колишньої Російської імперії [1, с. 37–38].

Хоч у своїх федералістських концепціях Т. Масарик не відводив для України окремого місця, проте його політика, зокрема «російська допомогова акція», після поразки Української національної революції, дозволила створити українські наукові центри та зберегти державотворчу ідею.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Даниленко О. Українська еміграція в Чехословаччині // Етнічна історія народів Східної Європи. – № 10. – С. 37–39.

2. Котенко А. Л. Ідея Центральної Європи Томаша Масарика. Магістеріум. Випуск 28. Історичні студії. – С. 43–49.
3. Кравчук О. Європейська ідея Томаша Масарика. Проблеми Слов'янознавства. 2013. Випуск 62. – С. 47–57.
4. Худанич В. І. Т. Масарик і Україна. Науковий вісник УжНУ. Серія «Історія» № 7, 2002. – С. 5–8.

Альона Костецька

студентка IV курсу історичного факультету

ЖДУ ім. І. Франка

(науковий керівник: д-р іст. наук,

професор, завідувач кафедри всесвітньої історії ЖДУ ім. І. Франка **Стародубець Г. М.**)

ДИНАМІКА ЗМІН АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО ПОДІЛУ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ (1939–1941 РР.)

Протягом другої половини вересня 1939 р. в Західній Україні була встановлена радянська влада. Відтоді процес радянзації західноукраїнських земель помітно прискорився. Він охоплював усі сфери життя, у тому числі зміни в адміністративно-територіальному поділі Західної України.

Історіографія проблеми є доволі репрезентативною. Ця тема стала предметом науковою зацікавлення низки дослідників, серед яких виокремимо праці В. Макарчука «Державно-територіальний статус західноукраїнських земель у період Другої світової війни (1939–1945 рр.)» [4], В. Боєчка «Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан» [2]; В. Барана та В. Токарського «Зачистка» [1] та інших.

Мета статті – проаналізувати динаміку основних змін, які відбулися в адміністративно-територіальному поділі Західної України після встановлення радянської влади.

В період польського панування західноукраїнські землі були розділені на чотири воєводства: Львівське, Тернопільське, Станіславське та Краківське. Після того, як Червона армія у вересні 1939 р. окупувала Західну Україну, радянське керівництво деякий час зберігало старий адміністративно-територіальний устрій, тільки тепер воєводства стали називатися областями, яких було чотири: Львівська, Станіславська, Тернопільська та Луцька.

22 жовтня 1939 р. пройшли вибори до Народних зборів Західної України. Збори одноголосно прийняли декларацію про встановлення радянської влади в Західній Україні та входження Західної України до складу УРСР.

1 листопада 1939 р. був прийнятий закон «про включення Західної України до складу Союзу Радянських Соціалістичних Республік з возз'єднанням її з Українською Радянською Соціалістичною Республікою», який започаткував правову базу інкорпорації західноукраїнських земель до Української РСР. На своїй позачерговій третій сесії Верховна Рада УРСР 14 листопада постановила «...прийняти Західну Україну до складу Української Радянської Соціалістичної

республіки і возз'єднати тим самим великий український народ в єдиній українській державі». Таким чином, фактичне приєднання західних українських земель до складу СРСР тепер отримало юридичне оформлення. Відтак на території Західної України почав створюватися характерний для УРСР адміністративно-територіальний поділ [0, с. 129–130].

У листопаді 1939 р. вищі партійні інстанції прийняли рішення про зміну устрою західноукраїнських земель, а в грудні Президія Верховної Ради УРСР видала відповідні укази. 4 грудня 1939 р. вийшов Указ Верховної Ради СРСР «Про утворення Волинської, Дрогобицької, Львівської, Ровенської, Станіславської та Тарнопільської областей у складі Української РСР». Створення областей відбувалося на основі колишніх польських повітів [0].

Одночасно з утворенням нових адміністративно-територіальних одиниць відбувається розмежування територій між Українською РСР та Білоруською РСР. Відповідний указ був виданий 4 грудня 1939 р. «Про розмежування областей між Українською Радянською Соціалістичною Республікою і Білоруською Радянською Соціалістичною Республікою». Була встановлена лінія кордонів між Волинською та Ровенською областями УРСР та Брестською і Пінською областями БРСР [0].

Завдяки підписаному 23 серпня 1939 р. радянсько-німецького договору про ненапад, а також «Договору про дружбу і кордони» від 28 вересня 1939 р., радянському керівництву вдалося вирішити ряд питань щодо розширення кордонів УРСР. СРСР вдалося повернути собі території колишньої Бессарабської губернії, а також включити до свого складу Північну Буковину.

Радянське керівництво хотіло створити на території Бессарабії Молдавську республіку, а Північну Буковину включити до складу УРСР. За пропозицією Молдавської Автономної Соціалістичної Радянської Республіки Ізмаїльська волость разом із містом Ізмаїл мали перейти до Молдавської РСР. Із цією думкою не погоджувалося керівництво Української РСР. Воно подало 22 липня 1940 р. до Президії Верховної Ради СРСР «Довідку про проектування державного кордону МРСР в частині території, прилеглої до УРСР». У ній йшлося про те, що в північній частині Буковини, Хотинському, Акерманському та Ізмаїльському повітах більшість населення становлять українці, тому вони мають бути приєднані до УРСР [0, с. 134–135].

Закон про створення Молдавської РСР було прийнято 2 серпня 1940 р. Однак він не містив детального опису кордонів між Українською РСР і Молдавською РСР, а лише були зазначені територіально-адміністративні одиниці, які мали увійти до складу нової союзної республіки. Колишні райони Молдавської АРСР – Балтський, Піщанський, Чернянський, де більшість населення становили українці, поверталися Україні. Ізмаїльський, Хотинський, Акерманський повіти Бессарабії відходили до УРСР. 7 серпня 1940 р. Указом Президії Верховної Ради СРСР було створено Чернівецьку й Акерманську області, до яких відповідно були включені Хотинський, Акерманський та Ізмаїльський повіти. В грудні 1940 р. Акерманська область була перейменована на Ізмаїльську [0].

Остаточню адміністративно-територіальну реформу в Західній Україні було завершено 17 січня 1940 року. Президія Верховної Ради УРСР видала Указ «Про утворення районів у складі Дрогобицької, Станіславської, Волинської, Львівської, Тернопільської, Рівенської областей УРСР». Загалом на західноукраїнських землях було створено 202 райони [1, с. 60–61].

Отже, встановлення радянської влади у західноукраїнському регіоні призвело до зміни адміністративно-територіального устрою цих земель. Радянське керівництво вдалося до ліквідації колишніх повітів та волостей і на їхній основі було створено 6 областей, які були поділені на 202 райони. Відбулося територіальне розмежування між Українською РСР та Молдавською РСР. До складу західноукраїнських земель було включено ще дві області: Чернівецьку та Акерманську (з грудня 1940 р. Ізмаїльська). Затверджена указом від 4 листопада 1940 р. лінія кордону між УРСР та МРСР формувалася на основі врахування ареалів етнічного розселення українців та молдаван.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Баран В. К., Токарський В. В. «Зачистка»: політичні репресії в західних областях України у 1939–1941 рр. Л. : Ін-т українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, 2014. – 456 с.
2. Боечко В. Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан. К. : Основи, 1994. – 168 с.
3. Литвин М. Р. 1939. Західні землі України. Л. : Ін-т українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, 1999. – 152 с.
4. Макарчук В. С. Державно-територіальний статус західноукраїнських земель у період Другої світової війни (1939–1941 рр.). Історико-правове дослідження. К. : Атіка, 2007. – 368 с.
5. Петровська О. В. Західна Білорусь і Західна Україна в 1939-1941 рр.: люди, події, документи. URL: <https://inslav.ru/publication/zapadnaya-belorussiya-i-zapadnaya-ukraina-v-1939-1941-gg-lyudi-sobytiya-dokumenty-spb>.
6. Про розмежування областей між Українською Радянською Соціалістичною республікою і Білоруською Радянською Соціалістичною республікою: Указ Президії Верховної Ради СРСР, 4 грудня 1939. URL: https://uk.wikisource.org/wiki/Указ_Президії_Верховної_Ради_СРСР_від_04.12.1939.
7. Про утворення Волинської, Дрогобицької, Львівської, Рівенської, Станіславської і Тернопільської областей: Указ Президії ВР УРСР, 4 грудня 1939 р. URL: https://uk.wikisource.org/wiki/Указ_ПВР_СРСР_від_04.12.1939.

Розділ 6

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ

Альона Волощук

магістрантка 1 курсу соціально-психологічного факультету

ЖДУ ім. І. Франка

(науковий керівник: канд. юрид. наук,

доцент кафедри спеціальних історичних дисциплін та правознавства **Рудницька О. П.**)

ЄВРОПЕЙСЬКЕ ЗАКОНОДАВСТВО ПРО СОЦІАЛЬНІ ВІДПУСТКИ

У сучасній Україні відбуваються складні процеси реформування правової системи. Важливою їх частиною мають стати зміни, що відбуваються в трудовому праві: прийняття нового Трудового кодексу України має сприяти захисту прав людини в сфері праці, його норми повинні відповідати реаліям сучасного життя та враховувати загальноєвропейські тенденції щодо гармонізації трудових правовідносин. Зокрема, досить актуальним є вивчення зарубіжного досвіду правового регулювання соціальних відпусток, адже інтегруючих у ЄС, ми маємо ознайомитися, дослідити та перейняти найкращий досвід у правовому регулюванні.

Ці питання знайшли своє відображення у працях українських вчених: Н. Б. Болотіної, В. С. Венедіктова, В. М. Венедіктової, Л. П. Гаращенко, С. В. Дріжчаної, В. В. Жернакова, І. В. Зуба, О. І. Процевського, В. Г. Ротаня, О. П. Рудницької, В. С. Стичинського, Г. І. Чанишевої та ін.

Мета і завдання дослідження полягають у вивченні норм європейського законодавства соціальних відпусток та можливості прийняття їх в Україні.

Законодавство Європейського Союзу закріплює гарантії працівникам із сімейними обов'язками, зокрема, захист материнства та дитинства. Метою соціальної політики як окремої держави-члена ЄС, так і Європейської спільноти в цілому, зокрема, й нашої держави є створення умов для можливості поєднання роботи та народження і виховання дитини. Законодавство ЄС спрямоване на підтримку осіб, які мають дітей [1].

Соціальні відпустки в Україні регулюються Законом України «Про відпустки» та Кодексом законів про працю України (далі – КЗпП). В КЗпП визначені такі види соціальних відпусток:

- відпустка у зв'язку з вагітністю та пологами;
- відпустка для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку;
- відпустка у зв'язку з усиновленням дитини;
- додаткова відпустка працівникам, які мають дітей [2].

Важливе місце в системі соціальних відпусток належить відпусткам у зв'язку з вагітністю та пологами і відпустка для догляду за дитиною. Саме тому доцільно розглянути особливості реалізації цього права в різних країнах світу.

Проаналізувавши зарубіжний досвід правового регулювання соціальних відпусток можна визначити такі їх види:

- відпустка, яка пов'язана з народженням дитини, як материнська відпустка (оплачувана відпустка для матері в передпологовий період та після народження дитини), батьківська (відпустка, що надається батьку в зв'язку з народженням дитини);

- відпустка для батьків (гендерно-нейтральна відпустка, якою може скористатись будь-хто з батьків) [3].

Наведемо приклади правового регулювання європейських країн. У Великобританії жінка може «провести» вдома мінімум 2 тижні, і раніше цього терміну повернутися на роботу вона не може. Найчастіше відпустка по догляду за дитиною триває рік. Також Британія прикметна тим, що обоє батьків можуть піти у «декретну відпустку» зі збереження робочого місця. Але ця ініціатива не дуже популярна серед британців, адже виплати на дитину не прив'язані до зарплати і вони, як правило, менші [4].

Найбільші обов'язкові відпустки по догляду у Швеції – півтора року, Болгарії – рік і 2 місяці, Норвегії, Албанії, Боснії і Герцеговині – 1 рік. Найбільшою в Європі відпусткою у Сан-Марино – 1 рік і 9 місяців.

У країнах ЄС тривалість відпусток у зв'язку з вагітністю й пологами та по догляду за дитиною становить у середньому 44 тижні. Середня тривалість оплачуваної відпустки – 36 тижнів, що зазвичай охоплює відпустку у зв'язку з вагітністю та пологами та відпустку по догляду за дитиною.

Сім країн дають оплачувану відпустку для батька дитини: Австрія – 6 місяців; Бельгія – 3 дні; Данія – 10 днів; Іспанія – 2 дні; Франція – 3 дні; Фінляндія – 1 тиждень [4].

У обов'язкових відпустках по догляду, особливо на довгий період, а також у «декретах» для батька можна побачити деякий примус у країнах Північної Європи – Фінляндії, Швеції, Норвегії, Данії, Ісландії, данський соціолог Геста Еспінг-Андерсен називає такий «примус», навпаки, демократичним.

У типології європейських систем сімейної політики, яку розробив Еспінг-Андерсен, крім демократичної, є ще корпоративістська і ліберальна. Корпоративістська полягає в тому, що суспільство сприймається як кооператив, куди кожен входить зі своєю часткою. І, умовно, що більша частка, то більше бонусів надалі можна отримати. Ліберальна ж, навпаки, передбачає підтримку лише для найнужденніших. Та в кожному разі їх основна мета не підвищувати народжуваність, а те, щоб діти не жили в бідності і мали приблизно рівні шансів дитинстві [4].

Корпоративістська система притаманна Німеччині і Франції, але вона по-різному там влаштована, тому у Франції вищий показник народжуваності, ніж у Німеччині. Спочатку відбувається розподіл благ між членами суспільства, які працюють, а потім поступово поширюються на все суспільство з підвищенням його добробуту.

Ліберальна система притаманна Великій Британії, США, Нідерландам, передбачає дуже дорогі дитячі саки. Якщо ви багаті, ви самі вирішуєте питання за допомогою грошей, а допомога йде тільки бідним. У цьому є свої мінуси,

адже є навіть покоління людей, які звикли все жити на допомогу держави. Таким чином, відбувається деградація [4].

Також пропонуємо більш детально розібрати кількість днів соціальних відпусток та можливості їх оплати у європейських країнах:

– У Великій Британії можна піти у відпустку на 2 тижні після народження дитини, а далі батькам можна взяти відпустку до 50 тижнів для догляду за дитиною, з якої 37 тижнів оплачуваних, а далі здійснюється фіксована оплата [5, с. 198]

– У Франції – 16 тижнів, якщо народжує першу дитину, надалі, з народженням дітей відпустка збільшується. Якщо жінка не використовує весь термін відпустки, вона може взяти компенсацію. За першою дитиною відпустка складає 6 місяців, а для другої до 3-х років [6].

– У країнах Скандинавії батьківська відпустка складає 480 днів, з яких 390 днів оплачується на рівні 80–90% від зарплатної плати, наступні 90 – більш низький рівень оплати [5, с. 198].

Отже, правове регулювання соціальних відпусток за європейським законодавством, зокрема, тих, що пов'язані з вагітністю та пологами, доглядом за дитиною знаходяться на різних рівнях. Середня тривалість відпустки у зв'язку з пологами та вагітністю становить 16–17 тижнів. Що стосується практики реалізації права на відпустку для догляду за дитину, то її строк не перевищує 1,5 роки, за виключення деяких країн. Різняться також система оплати зазначених відпусток.

Проаналізувавши європейський досвід, можна зробити висновки, що законодавство європейських країн неповно захищає інтереси працівників з їх сімейними обов'язками. Потрібно використати тільки позитивний досвід у європейському законодавстві соціальних відпусток, проте потрібно враховувати і гірші сторони такого регулювання при застосуванні під час реформування українського законодавства.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Рудницька О. П. Правове регулювання соціальних відпусток: зарубіжний досвід / О. П. Рудницька // Юридичний електронний журнал: Збірник наукових праць. – 6-й вип. – Запоріжжя: Вид-во ЗНУ, 2018. – С. 154–158.

2. Кодекс законів про працю України [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної ради України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/322-08>

3. Відпустки, пов'язані з народженням дитини у країнах Європи: материнська та батьківські відпустки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://demostudy.blogspot.com/2012/05/blogpost_23.html

4. Де найкраще народжувати? Відпустка у зв'язку з вагітністю, пологами та доглядом за дитиною в різних країнах світу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/mater-batkiv/de-naykrasche-narodzhuвати-vidpustka-u-zv-yazku-z-vagitnistyu-pologami-ta-doglyadom-za-ditinoyu-v-riznih-krainah-svitu-134574.html>

5. Дмитрієва К. І. Правове регулювання часу відпочинку за законодавством країн із розвинутою економікою / К. І. Дмитрієва // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 1. – С. 195–199.

Катерина Лобода

учениця 9-Б класу Житомирської міської гуманітарної гімназії № 23

(педагогічний керівник:

учитель історії та правознавства ЖММГ №23 **Ковальчук А. М.**)

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ПОРУШЕННЯ ПРАВ НЕПОВНОЛІТНІХ В МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ

Вдосконалення інформаційних технологій створює умови для ефективного та прогресивного розвитку сучасного суспільства. Комунікаційні засоби стали невід'ємною та вкрай необхідною складовою життя людей у всіх сферах діяльності. Мобільні телефони, гаджети, комп'ютери та інтернет, розширивши комунікаційні, просторові й часові межі, відкрили нові можливості для спілкування, навчання, праці, відпочинку та творчої самореалізації особистості. Кількість користувачів мобільних телефонів та інтернету щодня невпинно збільшується. Незважаючи на безумовно позитивну роль сучасних комунікаційних засобів та інтернету, існують великі ризики у використанні інформаційних сучасних технологій [1]. Особливу небезпеку незахищений інформаційний простір приховує для неповнолітніх. Інтернет може містити інформацію агресивного, соціально небезпечного змісту, ту, що порушує права. Відповідно надання переваги віртуальному світу перед реальним справляє негативний вплив на психіку і здоров'я дитини.

Мета даної статті є дослідження правових засад захисту прав дітей від негативного впливу інформації в мережі Інтернет.

Статтею 9 Закону України «Про охорону дитинства» [2] встановлено право кожної дитини на вільне висловлювання особистої думки, формування власних поглядів, розвиток власної громадської активності, отримання інформації, що відповідає його віку. Це право включає свободу шукати, отримувати, використати, поширювати і зберігати інформацію в усній, письмовій або іншій формі, за допомогою витворів мистецтва, літератури, засобів масової інформації, засобів зв'язку (комп'ютерній, телефонній мережі і тому подібне) або інших засобів по вибору дитини. На сучасному етапі інтеграції в світове співтовариство в Україні досі не вироблені механізми забезпечення і захисту прав та інтересів неповнолітніх осіб в Інтернеті.

Так, відповідно до ст. 5 Закону України «Про захист суспільної моралі» змістом державної політики у сфері захисту суспільної моралі є створення необхідних правових, економічних та організаційних умов, які сприяють реалізації права на інформаційний простір, вільний від матеріалів, що становлять загрозу фізичному, інтелектуальному, морально-психологічному стану населення [3].

Забороняються виробництво та розповсюдження продукції, яка:

- 1) пропагує війну, національну та релігійну ворожнечу, зміну шляхом насильства конституційного ладу або територіальної цілісності України;
- 2) пропагує фашизм та неофашизм;
- 3) принижує або ображає націю чи особистість за національною ознакою;
- 4) пропагує бузувірство, блюзнірство, неповагу до національних і релігійних святинь;
- 5) принижує особистість, є проявом знуцання з приводу фізичних вад (каліцтва), з душевнохворих, літніх людей;
- 6) пропагує невігластво, неповагу до батьків;
- 7) пропагує наркоманію, токсикоманію, алкоголізм, тютюнопаління та інші шкідливі звички.

Реалізація права на доступ до Інтернету вимагає забезпечення низки прав дитини, зокрема, права на приватне життя і захист персональних даних, права на безпечне користування Інтернетом, права на повагу до честі та гідності дитини, право звернутися за захистом, тощо [4].

Проаналізувавши інтернет-ресурси, можна виділити такі ризики порушення прав неповнолітніх в мережі Інтернет:

- Віруси. Комп'ютерний вірус;
- Кібер-хуліганство;
- Кібер-булінг;
- Кібер-грумінг;
- Обмовлення, зведення наклепів;
- Фармінг;
- Фішинг;
- Ошуканство, видурювання конфіденційної інформації та її розповсюдження;
- Виманювання інформації про дитину та її сім'ю з метою подальшого пограбування, шантажу;
- Відчуження (остракізм), ізоляція;
- Кіберпереслідування;
- Хепіслеппінг;
- Онлайн-хижаки;
- Передача контенту.

З високими темпами розвитку науково-технічного прогресу, зокрема, електронної техніки та можливостей обміну інформацією постало питання захисту дітей від інформації, яка несе загрозу морально-психічному здоров'ю.

В Україні елементами механізму захисту прав дитини в Інтернеті є:

1. Знання чинного законодавства України;
2. Звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав дитини (стаття 55 Конституції України).

3 Звернення до Управління боротьби з кіберзлочинністю Міністерства внутрішніх справ України. У разі, якщо виявлено факт вчинення злочину за допомогою Інтернету, необхідно повідомити про цю подію, заповнивши форму

зворотного зв'язку на сайті Управління боротьби з кіберзлочинністю Міністерства внутрішніх справ України та написати відповідну заяву в найближчий відділ поліції.

4. Звернення до суду чи організацій. Після використання всіх національних механізмів правового захисту кожна людина може звертатися за захистом своїх прав і свобод до міжнародних судових установ, зокрема, до Європейського суду з прав людини.

Отже, захистити дітей від негативного впливу Інтернету, українське суспільство повинне протистояти ризикам та загрозам, які несе сьогодні інформаційний простір, а державна політика має бути спрямована на підтримку духовного та культурного розвитку дітей, підвищення рівня їх правової свідомості.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Меркулова Д. Поведінка дошкільників у мережі Інтернет / Д. Меркулова, В. Звоновський // Соціологія: теорія, методи, маркетинг : наук.-теорет. журн. – 2014. – № 2. – С. 62.
2. Про охорону дитинства: Закон України від 21 квітня 2006р. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>
3. Про захист суспільної моралі: Закон України 23.11. 2003 р. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1296-15>
4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2017/07/Yefremova/3_5.pdf

Світлана Існюк

магістрантка І курсу соціально-психологічного факультету

ЖДУ ім. І. Франка

(науковий керівник: канд. юрид. наук,

доцент кафедри спеціальних історичних дисциплін та правознавства **Рудницька О. П.**)

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ У ТРУДОВОМУ ПРАВІ

Реалізуючи загальнодержавну стратегію європейського вибору, українська юридична наука започаткувала цілий комплекс тендерних досліджень у різних галузях юриспруденції, стала ініціатором активного прийняття нормативних актів, які регулюють різні види суспільних відносин щодо запровадження стандартів рівності прав і свобод жінки й чоловіка, тобто тендерної рівності.

В ст. 24 Конституції України проголошується рівноправність всіх громадян незалежно від статі. Однак, задеклароване в Основному законі рівноправ'я за ознаками статі ще не є гарантією його забезпечення на практиці, тобто в повсякденному житті. На жаль, рівні права жінок та чоловіків, які проголошуються Конституцією України, закріплені українським законодавством щодо рівних умов праці, винагороді за неї, кар'єрного зростання, постійно порушуються.

Найбільша відмінність міститься у тому, що жінки й сьогодні несуть основний тягар домашнього господарства і догляду за сім'єю, навіть якщо вони

витрачають не менше, ніж чоловіки, часу і сил на виробництві [1, с. 11]. Через це спостерігається як явна, так і прихована дискримінація жінок в економічній сфері суспільства: за видами професій та посад; за розміром зарплати; за меншим доступом жінок, порівняно з чоловіками, до професійної підготовки, до капіталу; за навантаженням безоплатною роботою вдома та доглядом за сім'єю.

Гендерна дискримінація є двох видів: пряма – коли відношення до однієї особи менш сприятливе, ніж до іншої, саме через стать; непряма – ситуація, коли при реалізації чи застосуванні формально нейтральних правил, критеріїв або встановленого порядку, ставлять особу певної статі в менш сприятливі умови або становище порівняно з іншими особами (крім випадків, коли їх реалізація чи застосування має об'єктивно виправдану законну мету, а способи її досягнення є належними і необхідними) [2].

Гендерна проблема встановлює два критерії оцінки результату тендерної політики: 1) за станом рівності в сенсі рівних прав; 2) за умов автономії особистості в розумінні можливості прийняття нею самостійних рішень щодо особистого життя. І, навпаки, встановлення заборон, навіть з метою «гарантій прав», окремим категоріям громадян, наприклад – працездатним жінкам, передбачає розгляд їх законодавцем такими, що не у повному обсязі здатні розуміти значення своїх дій. Тим самим обмежується їх право приймати самостійне рішення, що, безумовно, суперечить визнанню рівною право дієздатності жінок і чоловіків. Наприклад, у ст. 174 КЗпП зазначено, що «забороняється застосування праці жінок на важких роботах і на роботах із шкідливими або небезпечними умовами праці, а також на підземних роботах, крім деяких підземних робіт (нефізичних робіт або робіт по санітарному та побутовому обслуговуванню)». Забороняється також залучення жінок до підіймання і переміщення речей, маса яких перевищує встановлені для них граничні норми; у ст. 175 передбачено обмеження праці жінок на роботах у нічний час; у ст. 176 міститься заборона залучення вагітних жінок і жінок, що мають дітей віком до трьох років, до нічних, надурочних робіт, робіт у вихідні дні і направлення їх у відрядження; у ст. 177 передбачено обмеження залучення жінок, що мають дітей віком від трьох до чотирнадцяти років або дітей-інвалідів, до надурочних робіт і направлення їх у відрядження; ст. 178 передбачено переведення на легшу роботу вагітних ланок і жінок, які мають дітей віком до трьох років; ст. 179 – надання відпустки у зв'язку з вагітністю, пологами і для догляду за дитиною; ст. 183 – перерви для годування дитини тощо. Однак, в ситуації високого безробіття та конкуренції праці, високого відсотка фізичної та важкої праці в ній, шкідливих для здоров'я людини виробництв, обмеження на використання жіночої праці призводить до обмеження їх можливостей з працевлаштування і отримання заробітної платні для утримання себе та своєї сім'ї. Крім того, охоронні концепції щодо формування прав жінок базуються на забороні певних видів діяльності для них, а також надання пільг в окремих ситуаціях порівняно з чоловіками та іншими жінками. Якщо розглянути конвенції Міжнародної організації праці, то можна побачити, що багато які з них спрямовані на захист прав жінок шляхом надання їм певних привілеїв порівняно з чоловіками, тобто встановлення ситуації позитивної дискримінації жінок порівняно з чоловіками. Однак, на нашу думку,

позитивна дискримінація без міцної системи соціальних гарантій жінкам веде до звичайної дискримінації жінок в економічній сфері та сфері зайнятості. Вона полягає в тому, що працедавці віддають перевагу діловим відносинам з чоловіками, які не вимагають ніяких пільг та гарантій. Таким чином, жінки позбавляються можливості працевлаштування або мають менші, порівняно з чоловіками, можливості в цій сфері.

Звідси, на нашу думку, у проекті нового Трудового кодексу України у статтях, які закріплюють заборону та обмеження праці жінок за різних підстав доцільно передбачити, що такі обмеження (заборони) є обов'язковими для працедавців тільки за вимогою самих жінок, що як спід підвищить конкурентоспроможність останніх на ринку праці. Крім того, використання відповідних гарантій та пільг жінками необхідно розглядати як їх права, а не обов'язок, як для них самих, так і для роботодавців зокрема.

Забезпечення юридичної рівності жінок і чоловіків стосовно вільної реалізації права на працю не означає рівності їх фактичного становища. «Але крім роботи на виробництві жінки багато сил і часу приділяють домашньому господарству і вихованню дітей навіть за умови, що це повноцінна сім'я, в якій є чоловік. Тому об'єктивно жінка не може нарівні з чоловіком брати участі у суспільному виробництві», – переконаний В. І. Прокопенко [3, с. 383].

Питання зайнятості жінок у виробничій та невиробничих сферах є невід'ємним супутником низки проблем, що супроводжують становлення повноцінного ринку праці та є наслідком тривалої економічної й соціальної кризи. Всебічна участь жінок необхідна у продуктивному і репродуктивному житті, пов'язаному із загальною відповідальністю за ведення домашнього господарства і виховання дітей [4, с. 155–156]. Більшості працездатних жінок вкрай важко адаптуватися до ринкових змін в економіці. Зниження рівня зайнятості жінок відбувається як у державному секторі, так і в приватній сфері господарювання. В умовах, коли скорочення працюючих набрало масового характеру, а контроль за дотриманням законодавства знизився, керівникам підприємств у багатьох випадках економічно вигідно зберігати робочі місця за чоловіками. На практиці продовжує функціонувати традиційний «конкурентний», або так званий, «чоловічий» підхід до справи [7, с. 17–31].

Право жінок і чоловіків на отримання рівної винагороди за працю, в тому числі на пільги та на рівні умови праці, регламентується ст. 94 Кодексу законів про працю України, яка декларує заборону будь-якого «зниження розмірів оплати праці» незалежно від віку, статі, раси, та іншої приналежності особи. Але не зважаючи на те, що на законодавчому рівні жінки мають рівні з чоловіками права на працю та рівну винагороду за неї, рівень заробітної плати жінок України значно нижчий, ніж у чоловіків. Так, спостерігається гендерна нерівність в оплаті праці: в цілому по економіці зарплата жінок становить 72,3% зарплати чоловіків, у тому числі, в промисловості – 69,2%.

Запровадження ринкових механізмів призвело до зменшення можливостей жінок щодо зайнятості за наймом і підприємницької діяльності, професійного й кар'єрного зростання, посилення дискримінації жінок в оплаті праці й умовах працевлаштування. З перших кроків перебудови економічних відносин серед тих, хто звертається до служб зайнятості, жінки та молодь становлять понад 80% [8, с. 7], і ця тенденція весь час зберігається.

Питання рівного статусу жінок і чоловіків у трудових відносинах стосуються реалізації ними прав особистісного характеру, серед яких домінуючим є право на підвищення кваліфікації та просування по службовій сходінці. Введення певних обмежень чи навпаки – створення більш сприятливих умов на роботі для працівників за ознакою статі значною мірою зачіпають саме сферу їх особистих інтересів й пов'язаних з їх реалізацією прав. Як наслідок, статистичні показники свідчать про досить низьку кількість жінок, що направляються на підвищення кваліфікації за всіма основними галузями виробництва [7].

Таким чином, загальна спрямованість на реформування правової системи України та її побудову відповідно до основоположних принципів у галузі прав та свобод людини має спиратися на встановлення рівних правових умов здійснення трудової діяльності для жінок і чоловіків. Принцип заборони дискримінації при регулювання трудових відносин у цілому задекларований нормами трудового законодавства. Однак ефективність його здійснення на практиці потребує подальшої конкретизації.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Краснов Ю., Кузнецова О. Сучасні проблеми зайнятості жінок в Україні // Україна: аспекти праці. – 1998. – № 4. – С. 10–15.
2. Рудницька О. П. Гендерна рівність у соціальній політиці Європейського Союзу / О. П. Рудницька. Сучасні тенденції розбудови правової держави в Україні та світі: Зб. наук. ст. за матеріалами V Міжнар. наук.-практ. конф. (Житомир, 18 травня 2017 р.). – С. 55–58.
3. Прокопенко В. І. Трудове право: Підручник. – Х.: Консум, 1998. – 480 с.
4. Титова. Т. Тендер крізь призму буденності (жіночий аспект): Соціальна політика і соціальна робота. – К. : Аконіт, 1999. – 245 с.
5. Лаврінчук І. П. Трудове законодавство України: Тендерна експертиза / Відп. ред. Т. М. Мельник. – К. : Логос, 2001. – 70 с.
6. Бондар І., Кузнецова О. Ринок і безробіття. Соціальна політика держави у сфері зайнятості населення // Праця і зарплата. – 1995. – № 8.
7. Власенко Н. С., Виноградова Л. Д., Калачева І. В. Тендерна статистика для моніторингу досягнення рівності жінок і чоловіків. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. – 56 с.

Повніч Марія

магістрантка І курсу соціально-психологічного факультету
ЖДУ ім. І. Франка

(науковий керівник: канд. юрид. наук,

доцент кафедри спеціальних історичних дисциплін та правознавства **Рудницька О. П.**)

ГАРАНТІЙНІ ВИПЛАТИ ПРИ ПРИПИНЕННІ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН

Чинне законодавство про працю України передбачає гарантійні виплати на користь працівників, які забезпечують повне або часткове збереження їх заробітку у випадках зазначених у законі, коли через поважні причини вони тимчасово звільняються від виконання трудових обов'язків і за ними зберігається місце роботи.

У КЗпП України [1] гарантійні виплати надаються працівникам у наступних випадках: у разі їх переїзду на роботу в іншу місцевість (ст. 120 КЗпП); за час проходження медичного обстеження (ст. 123 КЗпП); донорам крові та її компонентів (ст. 124 КЗпП); за час направлення для підвищення кваліфікації (ст. 122 КЗпП); за час виконання державних або громадських обов'язків (ст. 119 КЗпП); у зв'язку з відрядженням (ст. 121 КЗпП); авторам винаходів, корисних моделей, промислових зразків і раціоналізаторських пропозицій (ст. 126 КЗпП) [2]. До гарантій для працівників відноситься також оплата щорічних відпусток; роботи в польових умовах, вихідна допомога (ст. 44) тощо.

Вихідна допомога не включена до глави VIII «Гарантії і компенсації», що регулює відносини щодо надання роботодавцями працівникам гарантійних та компенсаційних виплат. Дана виплата за чинним законодавством про працю не відноситься ні до гарантійних, ні до компенсаційних виплат. Вихідну допомогу вважає гарантійною виплатою В.М. Філіповський [3]. Вказана виплата, що здійснюється при звільненні з підстав, передбачених статтями 36, 40 КЗпП України, за своїм змістом призначена для збереження за працівниками рівня доходів. Тому, враховуючи призначення вихідної допомоги, можна визнати цю виплату гарантійною.

Згідно з Інструкцією зі статистики заробітної плати, затвердженою наказом Державного комітету статистики України від 13 січня 2004 року № 5 та зареєстрованою в Міністерстві юстиції України 27 січня 2004 р. № 114/8713 [4] суми вихідної допомоги при припиненні трудового договору справедливо включені до виплат, що не належать до фонду заробітної плати (пункт 3.8). Визначення розміру вихідної допомоги здійснюється Порядком обчислення середньої заробітної плати, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 8 лютого 1995 року № 100 «Про затвердження Порядку обчислення середньої заробітної плати». Доцільно зазначити, що відповідно до ч.4 ст. 26 Закону України «Про оплату праці» [5] та статті 129 КЗпП України відрахування, перераховані у статті 3 Закону України «Про виконавче провадження», з вихідної допомоги не допускаються.

При припиненні трудового договору з підстав, зазначених у пункті 6 статті 36 та пунктах 1,2 і 6 статті 44 кодексу України, працівникові виплачується вихідна допомога у розмірі не менше середнього місячного заробітку. У разі призову або вступу на військову службу, направлення на альтернативну (невійськову) службу (пункт 3 статті 36) – у розмірі двох мінімальних заробітних плат. Внаслідок порушення власником або уповноваженим ним органом законодавства про працю, колективного чи трудового договору (статті 38 і 39) – у розмірі, передбаченому колективним договором, не менше тримісячного середнього заробітку. У випадку припинення трудового договору з підстав, зазначених у пункті 5 частини першої статті 41 – у розмірі не менше ніж шестимісячного середнього заробітку.

У чинному КЗпП України грошова виплата за невикористану відпустку або її частину характеризується, як компенсаційна виплата. Так, О. Є. Сонін зазначає, що зі складу інституту компенсацій повинні бути виключені виплати, що не мають мети компенсувати витрати працівників, зокрема, антарктичне польове забезпечення, виплати за невикористану працівником відпустку, за роботу у вихідний день [6]. Погоджуючись з такою думкою, вважаю, що

грошова виплата на користь працівника за невикористану відпустку не відшкодовує витрати працівника, як компенсаційні виплати. Її призначенням є збереження права працівника на отримання доходу. Це зумовлено тим, що відповідно до ст. 74 КЗпП України та ст. 21 Закону України «Про відпустки» 15 листопада 1996 р. [7] на час знаходження працівника у щорічній основній відпустці за ним зберігається на її період середня заробітна плата. Тому, коли отримання відпустки неможливо у зв'язку з припиненням трудового договору або працівник, який використав відпустку частково, не бажає отримати її повністю, законодавством встановлено право працівника на отримання грошової суми.

Стаття 44 КЗпП встановлює мінімальні розміри вихідної допомоги, що виплачується працівникам при звільненні. Розмір вихідної допомоги диференціюється залежно від підстав, з якої проводиться звільнення.

Вихідна допомога в розмірі не менше середнього місячного заробітку виплачується при звільненні працівника у зв'язку з:

- відмовою від переведення на роботу в іншу місцевість разом з підприємством, установою чи організацією;
- відмовою від продовження роботи при зміні істотних умов праці (п.6 ст. 36 КЗпП);
- змінами в організації виробництва і праці, в тому числі ліквідацією, реорганізацією чи банкрутством (п. 1 ст. 40 КЗпП);
- невідповідність працівника займаній посаді або виконуваній роботі внаслідок недостатньої кваліфікації або стану здоров'я, які перешкоджають продовженню роботи (п. 2 ст. 40 КЗпП);
- поновленням на роботі працівника, який раніше виконував цю роботу (п. 2 ст. 40 КЗпП).

Отже, встановленні ст. 44 КЗпП розміри вихідної допомоги стали мінімальними. Якщо говорити про колективні договори у межах повноважень підприємства, установ чи організацій можуть встановлюватися більші розміри вихідної допомоги. Вихідна допомога це є не різновидом оплати праці, а є обов'язковою виплатою.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 р. // База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08> (дата звернення: 16.04.2019).
2. Рудницька О. П. Поняття та класифікація гарантійних виплат // Актуальні проблеми держави і права, 2011. – С. 175–182.
3. Юридична енциклопедія / НАН України; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького / Ю.С. Шемшученко (ред.). – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1998. – Т. 1. – 1998. – С. 555–556.
4. Інструкцією зі статистики заробітної плати, затвердженою наказом Державного комітету статистики України від 13 січня 2004 року № 5 та зареєстрованою в Міністерстві юстиції України 27 січня 2004 р. № 114/8713 / Офіційний вісник України. – Офіц. вид. – 2004 (13.02.2004р.). – №4 (частина 2). – С. 200.
5. Закон України „Про оплату праці” від 24 березня 1995 року Відомості Верховної Ради України. – 1995. – №17. – С. 121.
6. Сонін О. Є. Компенсації за трудовим правом України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук: спец. 12.00.05 «Трудове право і право соціального забезпечення» / О.Є. Сонін. – Харків, 2003. – С. 3–5.
7. Про відпустки. Закон України від 15 листопада 1996 р. // База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504/96-вр> (дата звернення: 6.04.2019).

Сніжана Шевчук
студентка IV курсу історичного факультету
ЖДУ ім. І. Франка
(науковий керівник: канд. іст. наук,
доцент кафедри історії України ЖДУ ім. І. Франка **Кордон М. В.**)

ГРОМАДСЬКА ДУМКА ЩОДО ВСТУПУ УКРАЇНИ В НАТО

Ще з 1991 р. Україна встановила перші дипломатичні стосунки з Організацією Північноатлантичного договору (НАТО) і, наразі, метою зовнішньої політики нашої держави виступає набуття постійного членства в Альянсі та встановлення вигідних умов подальшої співпраці. Щороку українці все більше підтримують ідею та прагнення української влади зайняти місце повноправного члена НАТО, тому що вважають це одним із механізмів гарантування державної безпеки.

Тому євроатлантичні прагнення української влади були і залишається однією з найактуальніших тем. До числа українських дослідників, що опрацьовують дані питання, можна віднести В. П. Горбуліна [2], О. Авраменко[1], Р. Кермача[3] та М. В. Кордона [4]. Практичним дослідженням суспільної думки з цієї проблеми займається Центр Разумкова та Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, які щороку проводять соціологічні опитування на дану тему. На сучасному етапі ознайомитися з підтримкою суспільства вступу до НАТО можна на сторінках соціальних мереж та на офіційних сайтах представництв з питань європейської та євроатлантичної інтеграції.

Однією із проблем підтримки євроатлантичного інтеграційного курсу є відсутність одностайної думки щодо підтримки таких прагнень України. Так, населення центральних та західних областей налаштовані більш позитивно. Натомість мешканці Півдня та Сходу України дотримуються скептичного настрою стосовно євроатлантичних інтеграційних намірів нашої держави. Це значно ускладнює проведення політики змін та реформ, щоб наша держава могла відповідати стандартам Альянсу.

Безперечно, що рівень підтримки НАТО серед українського населення може змінитися в кращу сторону. Це буде напряму залежати від перспективи вирішення та врегулювання конфлікту на Сході України, покращення загального рівня безпеки та ефективності практичної співпраці з Альянсом. Очевидно, що відсутність якісних результатів реалізації співробітництва з НАТО може стати основним фактором суспільного розчарування і змінити думку громадян про Альянс та бачення в ньому України. Така зміна полюсу підтримки інтеграційного курсу нашої держави може сильно похитнути новобраний зовнішньополітичний курс української влади [2].

В червні 2017 р. рівень підтримки українським населенням НАТО досяг найбільшого показника – 47%. Такі дані були оприлюднені за результатами загальноукраїнського опитування, яке було проведене Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з Центром Разумкова. Враховуючи даний показник можна стверджувати, що фактично кожен другий українець виступає за підтримку вступу нашої держави до Північноатлантичних структур

як гарантію національної безпеки. Хоча, ще якихось п'ять років до цього опитування було тяжко уявити, що за членство України в НАТО виступить хоча б кожен восьмий, це десь приблизно 13% всього населення країни.

Безперечно, що найбільший вплив на кардинальну переорієнтацію поглядів українського населення щодо НАТО стала російська військова інтервенція 2014 р. Саме це стало відправною точкою, від якої простежується зростання підтримки ідеї набуття Україною повноправного членства в Північноатлантичному альянсі до 33% в травні 2014 р. Однак ця цифра зросла вже до осені того ж року і сягнула 44% [3].

Однак, незважаючи на помітні зміни, які відбулися в структурі громадської думки України за останні роки, в 2017 р. помітною залишалася умовна лінія поділу регіонів України на проросійські, до яких належали Захід та Центр, та переважно антиросійські Південь та Схід. І, незважаючи на помітне зростання в останніх регіонах рівня підтримки НАТО, там ще сильно переважає число голосів «проти».

Відносно цікавим питанням виступає дослідження проблеми поглядів тих громадян, які не підтримують членство України в НАТО. Визначальною рисою для даного прошарку населення є страх того, що членство в Альянсі може «втягнути Україну у військові дії НАТО», «спровокує Росію на пряму військову агресію» і, головне, переконаність в тому, що «Україна повинна бути позаблоковою державою». Якщо опрацювати дані факти, то останній з них пов'язаний більшою мірою із застарілими переконаннями та судженнями громадян, а два попередніх частково ґрунтуються на помилкових судженнях та міфах, пов'язаних з діяльністю НАТО, так як в попередні роки Україна була активною учасницею багатьох військових місій під егідою НАТО [2].

Велика роль надається саме інформуванню населення про діяльність Північноатлантичного альянсу та основні засади його функціонування, тому частина українців, ще до сьогодні, вважає НАТО «агресивним військовим блоком», а деякі взагалі не знають, що собою представляє Альянс. Тому важливою є активна інформаційно-пізнавальна робота серед населення для забезпечення підвищення рівня підтримки НАТО в Україні [1].

Отже, можна прослідкувати тенденцію зміни ставлення українських громадян до вступу України в НАТО зі знаком плюс. З кожним роком все більша частина населення виступає за підтримку євроатлантичної інтеграції. Безперечно на таку зміну пріоритетів серед населення вплинула відкрита військова агресія Росії на Півдні та Сході України.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Авраменко О. Вступ до НАТО: «за» і «проти». Пошук переконливої політичної мотивації / О. Авраменко, Г. Ярмиш // Політика і час. – 2006. – №1. – С. 94-96
2. Актуальні проблеми реалізації Україною стратегічного курсу на європейську та євроатлантичну інтеграцію: громадська думка та експертні оцінки. Вип. 12 / за заг. ред. Академіка НАН України В. П. Горбуліна. – К. : ДП «НВЦ Євроатлантикінформ», 2005. – 256 с.
3. Кермач Р. Ставлення українців до НАТО: актуальні тенденції, приховані мотивації та завдання на майбутнє // Громадська думка. – 2017. – № 30. – С. 1–16.
4. Кордон М. В. Європейська та євроатлантична інтеграція України: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / М. В. Кордон. – 2-ге вид. – К.: Центр учб. л-ри, 2010. – 169 с.

Наукове видання

Україніка молода: збірник статей

Випуск 8

Науковий редактор: Венгерська В. О., д-р іст. наук, доцент, завідувач кафедри історії України Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Відповідальний редактор: Рацілевич А. П., канд. іст. наук, доцент кафедри історії України Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Технічний редактор: Рацілевич А. П., канд. іст. наук, доцент кафедри історії України Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Надруковано з оригінал–макета авторів

Адреса організаційного комітету:

10014, м. Житомир, вул. В. Бердичівська, буд. 40

Ел. пошта: hystory.ukr@gmail.com

www.zu.edu.ua

Підписано до друку 31.05.19. Формат 60x84/16. Папір офсетний.

Гарнітура Times New Roman. Друк різнографічний.

Ум. друк. арк. 9,7. Обл.-вид. арк. 10,1. Наклад 150. Зам. 59.

Віддруковано ФО-П Левковець Н. М. Свідectво про державну реєстрацію суб'єкта підприємницької діяльності – фізичної особи: серія ВОО № 762297 від 15.02.2005 р.

Електронна пошта: levkovetz@ukr.net